

~~Paed. 366~~

Paed. Th.

2005

~~Van Hilde~~

Hilde

BRIEVEN
OVER
DEN AARD EN DE STREKKING
VAN
HOOGER ONDERWIJS.

UITGEGEVEN
DOOR
PH. W. VAN HEUSDE.

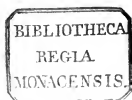
Vierde Uitgave.

Festina lente.

UTRECHT,
C. VAN DER POST, Jr.

1857.

h/1

Gedrukt bij P. W. van de Weijer.

Opvoeding en onderwijs, zoo dikwerf gescheiden, zoo naauw verwant en onderling verbonden, het blijft nog steeds het beste reisgeld, dat ouders aan hunne kinderen op den togt door dit leven kunnen schenken, al wat geboorte, stand en rijkdom hun medegeven, verre achter zich latende; opvoeding en onderwijs, vroegtijdig begonnen en onafgebroken voortgezet, het blijft nog altijd een lamp voor onzen voet, een licht voor ons pad, welke duisternis den mensch in het vervolg zijns levens moge omringen, met welke bezwaren hij te kampen hebbe; opvoeding en onderwijs, met wijsheid geregeld en door den geest des Christendoms beziel, het blijft nog heden voor volken en staten het Palladium van hun behoud. Aan die overtuiging heeft men 't te danken, dat, zoo vaak dit onderwerp in 't openbaar wordt besproken onder een volk, waar vrijheid van denken met vrijheid van spreken gepaard gaat, de strijd, er door uitgelokt, soms fel gevoerd wordt en de welsprekendheid al hare gaven en wapenen bezigt, om het licht over de duisternis te doen zegevieren. Getuige het naburig *België*, waar

—

onlangs de *question brûlante* onzer dagen op eene merkwaardige wijze is behandeld, terwijl in dien worstelstrijd van licht en duisternis de kampioenen voor vrijheid en onderdrukking van den menschelijken geest tegen elkander over stonden en elkander bestookten, als of het volksbestaan, als of hun eigen bestaan van de oplossing van het vraagstuk afhing. Gelukkig die belangstelling, die ook in andere landen gedeeld werd en regtmatige hulde aan de bestrijders der overheersching deed te beurt vallen.

Naar mate het tijdstip meer nadert, waarop door eene wet in de dringende behoefte van het onderwijs hier te lande zal voorzien, en de wensch van vele oordeelkundigen vervuld zal worden, die geene *gedeeltelijke* maar *algemeene* en *volledige* wettelijke behandeling van dit onderwerp raadzaam achten, naar die mate treden de woorden (bl. 195) van dit boek ernstig waarschuwend voor den geest: *zoo men ons geheel schoolwezen eenmaal in den grond wil gaan hervormen, dat men dan voorzigtig zij! Zoo ligt kon men met dat het onderste boven te keeren, zonder er aan te denken, onze zedelijke levensbeginselen uitdooven. Want dáár toch, dáár zitten de wortels, waaruit de gansche staat voedsel en kracht moet trekken!*

Deze uitspraak, aan het eind van dit in eene nieuwe, schier onveranderde, uitgave aan Nederland aangeboden werk van mijn' onvergetelijken vader voorkomende, maakt de daaraan voorafgegane beschouwingen, uit 's menschen aard en aanleg en trapswijze ontwikkeling afgeleid, thans weder meer bijzonder behartigenswaardig. »Hetgeen in deze Brieven goed moge zijn, moet over tien en twintig jaren nog even zoo belangrijk wezen als heden ten dage.» Dus las men in de voorrede

—

voor den eersten druk, en sedert zijn reeds veel meer dan twintig jaren verstreken, en nog blijft het gezegde van toepassing, daar de onveranderlijke natuur van den mensch in de opvolging zijner leeftijden trouw geraadpleegd en de geest onzer natie, naauwkeurig overwogen, nimmer voorbijgezien is, en tevens grond- en levensbeginselen zijn aangewezen, die door steeds meer verbeterde opvoeding en onderwijs het onvervreemdbaar eigendom van den mensch moeten worden.

Wat dit boek verder betreft, de indruk, dien het in ons vaderland bij zijn verschijnen heeft te weeg gebracht, is weêrgegeven in een' schat van brieven, waarin mijn vader de algemeene goedkeuring van zijne vrienden in verschillende betrekkingen mogt wegdragen. Merkwaardig zijn die in menigerlei opzigt, maar ook vooral, omdat zij een eenparig getuigenis afleggen van de hooge belangstelling, die het behandelde onderwerp bij de schrijvers verwekte. En terwijl in de meeste het gevoel van dankbaarheid en diepe erkentelijkheid zich luide verkondigt bij het besef van het onwaardebaar geluk eener verstandige vorming en opleiding, zoo bevindt er zich nogtans ook een enkele onder, waarvan de schrijver openhartig maar met diepen weemoed erkent, dat de lezing hem diep getroffen en geschokt heeft en de bekentenis hem afperst, dat, indien hem dat handboek in vroegeren leeftijd ware in handen gevallen en een raadsman hem verder ter zijde had gestaan, zijn levensloop een *levensloop* zou zijn geworden, en hij naar kracht en vermogen zich aan den dienst van zijn vaderland zou hebben gewijd. Maar de boom was vergroeid en de uren hadden geslagen! — Wat nu verder dit boek betreft, waaraan eenige weinige aantekeningen zijn toegevoegd, gelijk het vroeger zijn' weg gevonden heeft, zoo zoekte

—
het dien op nieuw; het beziele en ontvlamme den jeugdigen lezer en brenge hem tot ware zelfstandigheid; het geve ook stof tot nadenken bij de hoogstgewigtige taak van het regelen van ons onderwijs in lagere en hogere scholen; — en wil men omtrent hetzelfde nuttige en ter zake dienende wenken met vermelding tevens van de schriften, waarin dit boek meer bijzonder besproken en het onderwerp uitvoeriger behandeld is, men raadplege daartoe de *Memoria Heusdii, Commendavit J. A. C. Rovers. Traj. ad Rh.* 1841.

Utrecht, 6 Dec. 1856.

J. A. C. VAN HEUSDE.

AAN

MIJN VADERLAND.

Het is omtrent zeven jaren geleden, mijne landgenooten, dat ik deze brieven uitgaf. Ik zag, hoe door vreemden invloed ons onderwijs, en bij gevolg ons geheele volkskarakter stond bedorven te worden, en men zeide mij van alle kanten: »schrijf toch wat, om ons voor die pest te behoeden. Wyttenbach leeft niet meer: Cras leeft niet meer: ook Kemper is ons nu door den dood ontnomen, die het anders wel gewis zou gedaan hebben. Age! praesta te virum!» Ik moest daar wel gehoor aan geven. Want, hoe weinig het ook ooit mijne zaak is geweest, voor de behoefte van den dag te schrijven, in die oogenblikken kon ik er mij niet aan onttrekken, en, na eens mijn plan van schrijven ontworpen te hebben — een' dialoog namelijk in den trant der oudheid — deed ik het dan ook niet ongaarne, ja met vermaak. Ik stelde mij den grijsaard voor den geest, dien men hier aantreft, een' man van het oud-hollandsche karakter, van gezond verstand

en veel ondervinding, en die niet aarzelde voor zijn gevoelen uit te komen, waar het de gewigtigste belangen des vaderlands en der menschheid betrof: zoodanig een' grijsaard dan stelde ik mij voor, als had hij met een' mijner vrienden meermalen over ons onderwijs gesproken, en als deelde deze laatste mij die gesprekken in eene reeks van brieven mede. Ik zocht op deze wijze aan mijne verplichting te voldoen, en deed dat, zoo als ik zeg, met vermaak, ja tevens in de daad niet zonder nut voor mij zelven. Want ik had daar altijd in dien Oude mijn ideaal voor mij, en, naar mate het mij gelukte, het in de grondtrekken te schetsen en af te schilderen, des te meer zocht ik het mij in denken en handelen ten voorbeelde voor te stellen, des te meer ook ontwikkelde in mijn binnenste, bij het aanschouwen er van, hetgeen tot nog toe in mij verholten was gebleven. Waarlijk, met het schrijven dier brieven, zoo als ik ook, meen ik, zelf er in gezegd heb, ben ik als een ander mensch geworden.

De tijdsomstandigheden, mijne landgenooten, zijn sedert de eerste uitgave van dit geschrift — het was in 1828 — vrij wat veranderd. Wij hebben niet meer zoo als toen voor dien vreemden invloed op ons zedelijk bestaan en volkskarakter te vreezen. En toch, ofschoon dus de reden van mijn schrijven ophoudt, toch blijft men nog gestadig in mijne Brieven lezen. Ik meen dit ten minste daaruit

te mogen opmaken, dat er op nieuw eene uitgave van noodig is geworden. Maar ik heb ook bij het schrijven van dezelve eene hoogere bedoeling gehad, dan dat ik mij tot de tegenwoordige oogenblikken zou bepaald hebben. Mijn doel was voornamelijk, een leesboek voor jonge lieden en wel inzonderheid voor studenten te schrijven, om het nu en dan eens in verlorene oogenblikken op te slaan, of ook wel, om er, tot volharding in het goede, gestadig in te lezen. In mijn Voorberigt heb ik dit toen niet onduidelijk te kennen gegeven. » Waar die gesprekken op neêr mogen komen, — schreef ik daar — zal men liever zelf bij het lezen van dezelve ontwaren, dan hier van mij vernemen; maar niet gaarne toch zou ik zien, dat zich iemand in zijne verwachting bedroog: en daarom met een woord, wat men er niet in te lezen zal krijgen. Men verwachtte dan hier, in de eerste plaats, niets van al wat tot onze tegenwoordige staatkundige geschillen regstreeks behoort: daar hoop ik mij, als uitgever niet minder dan als schrijver, altijd buiten te houden: en dit is al terstond eene waarschuwing voor allen, die niet dan staatkundige tijdschriften lezen. Hetgeen in deze brieven goed moge zijn, moet over tien en twintig jaren nog even zoo belangrijk wezen als heden ten dage: dit brengt zoo derzelver áard mede, en dat is het doel, gelijk men weet, van alle dagbladen niet. Ook komt hier ten

—

*andere niets voor, dat op dezen of genen in ons noorden of zuiden of ook buiten ons land ziet: een wenk alweêr voor dezulken, die zich gaarne ten koste van anderen vermaken. Ver is dit beneden den geest dergenen, die hier sprekende voorkomen: gevoelens beoordeelen zij vrij en onpartijdig, maar zonder aan personen te denken, en zóó ben ik ook gewoon te handelen. Verder zal men hier, hoe weinig men het ook zou verwachten, vrij wat over philosophie vinden; maar die philosophie is noch voor wijsgeeren geschikt, die op hooge wijsheid aanspraak maken, noch voor menschen, die nimmer op zich zelve nagedacht hebben: voor deze zou zij welligt te hoog zijn, en voor gene is zij gewis te laag: beide dus beraden zich, gelijk mede al de voornoemden, of zij het boek wel willen lezen. Stellig rade ik dit denzulken af, die het liefst over zaken spreken, van welke zij de minste kennis hebben: zij mogten zich welligt aan het beeld van dien zekeren *** en dien †††, gansch onbekende menschen, maar die mede dat zwak hebben, niet zonder ergernis spiegelen. Maar wien dan, zal men zeggen, raadt gij het boek aan? Niemand, is mijn antwoord: het moet zich zelf aanbevelen; wat zou anders mijne aanprijzing baten? Doch, vraagt men mij, welk soort van lezers ik den schrijver boven alle andere het meest zou toewenschen? Dezulke zijn 't, die met kennis van zaken zucht voor het*

—

goede en nuttige paren. Die kunnen bij het lezen, al ware er ook van universiteiten niet in gerept, stof tot denken, en, wat meer is, aanmoediging hier bekomen, om met ijver en standvastigheid het goede voor te staan, zonder zich door eenige bedenkingen te laten wêrhouden. En zal ik zeggen, voor wie het stuk mij voorkomt wel voornamelijk geschikt te zijn? Voor jonge lieden inzonderheid, dunkt mij, van goeden aanleg, van ware beschaafdheid en van hoogere bestemming voor de maatschappij, om't even, of zij hier, of elders, en op welk vak van kunsten en wetenschappen zij zich toeleggen. Deze vooral kunnen er nut van hebben, zoo zij ten minste reeds gevoelen, of er voorgevoel van krijgen, wat zelfstandigheid zij, en reeds beginnen te waarderen, wat het heete, van voorouders af te stammen, die zich vrij gestreden hebben om zelfstandig volk te worden. Zoo zij dat reeds beginnen te gevoelen en op prijs te stellen, dan zijn deze brieven juist geschikt om hen dit te dieper te doen beseffen, te meer zich te doen wachten voor de thans zoo heerschende en kunner zoo onwaardige lichtzinnigheid en waanwijsheid, en ook op een en ander hen de aandacht te doen vestigen, dat hun naderhand niet onbelangrijk zal zijn, in de jeugd reeds doorzien te hebben: b. v. om maar iets te noemen: dat een goed burger beginnen moet met braaf kind, vlijtig lecr-

ling, getrouw vriend te wezen, en het anders niet worden kan: — dat men een vaderland hebben en er voor leven moet, om van staatkundige vrijheid te durven meêspreken: — dat er geene vaderlandsliefde zonder zucht voor vrijheid, maar ook geene vrijheid zonder zelfstandigheid, en geen van beide zonder godsdienst en deugd bestaan kan: — dat om groot man te worden, schitterende talenten niet genoegzaam zijn, maar in de eerste plaats ondersteld wordt, dat hoofd en hart overeenstemmen: en meer dergelijke zeer bekende zaken, maar welke men zich in de jeugd wel eens herinneren mag: om niet van vragen te spreken, die almede hier voorkomen, als, wat wijsbegeerte is, en hoe het toch komt, dat er geen eenvoudiger, geen zediger mensch in de wereld is, dan de ware wijsgeer. Niemand prijs ik het boek aan; maar aan jonge lieden, als ik genoemd heb en die ons voor kerk en staat, welligt ook voor de geleerde wereld, veel beloven, dezen zou ik het gaarne in handen geven, al was het alleen maar, om in het geslacht, dat ons opvolgen moet, en thans op onze akademieën rijpt, vaderlandsliefde met al de hooge gevoelens, die daarmede verbonden zijn, op te wekken en te voeden.”

Zóó schreef ik toen, mijne landgenooten: en twee, drie jaren daarna zag ik met innerlijke zelfvoldoening, dat ik mij in den geest en de echte vrijheidsliefde mijner

natie niet bedrogen had. Zoo immer, heeft zich op nieuw ons volk, in 1830 en vervolgens, onder de volken van Europa, als waarlijk zelfstandige natie gedragen. Wie moest daar niet door opgewekt en aangemoedigd worden, om hetgeen men vermogt tot instandhouding van dien goeden geest aan te wenden? Ik ging dus, om er ook het mijne aan toe te brengen, mijne Socratische school, en daarin wel in de eerste plaats eene wijsgeerige encyclopedie der kunsten en wetenschappen, inzonderheid met betrekking tot de wijsgeerte, als een nieuw en hooger leesboek voor studenten schrijven. Op het ontwerpen daarvan bragt mij voornamelijk mijn woord uit Zwitserland, waarmede ik mijne Brieven besloten had. Zoo als ik toen aan den voet der Alpen voor mijne jonge vrienden en leerlingen over Zwitserland, ja maar ook over waarheid en vrijheid had zitten te schrijven, zoo moest ik het nu eens, dacht mij, met hen over wijsgeerte hebben. Veel had ik reeds daarover in mijne Platonica en ook in die Brieven zelve geschreven; maar opzettelijk eens, zeide ik bij mij zelven, met hen te onderzoeken, wat ware wijsgeerte is, zoo als die zich met waren godsdienst vereenigen laat, en dus uit haren aard geschikt is om ons voor bijgeloof, voor ongeloof, en wel bijzonder, in den tegenwoordigen tijd, voor alle dweeperij en geestdrijverij te behoeden, dat zou een geschikt vervolg op

—

mijn vroeger leesboek voor hen zijn. Ik heb dit dan ook aangevangen, gelijk men weet. Volgens den leidraad der echte wijsgeerte heb ik hen het geheele gebied der kunsten en wetenschappen zoeken door te leiden, om zoo op den regten weg der hoogste aller wetenschappen, waar wij steeds naar streven moeten, de wijsheid zelve, te komen. Ik hoop dit verder met hen voort te zetten. Op de wijsgeerte denk ik de geschiedkunde te laten volgen, en door middel van beide, zooveel mij mogelijk is, in het ware daglicht te stellen, wat godsdienst, ja maar wat inzonderheid onze godsdienst, voor het menschedom tot nu toe geweest is, en nog verder voor hetzelfde, bij onze steeds voortgaande ontwikkeling, in volgende eeuwen zijn kan en zijn moet.

Doch genoeg, mijne landgenooten, van mijne letteroefeningen in deze laatste jaren, om er den oorsprong en de bestemming zoo dezer Brieven, als mijner Socratische school, uit op te maken. Uit dit oogpunt leze men beide, ten einde er het gewenschte nut van te trekken: en daartoe zal het, mijns bedunkens, niet onge-schikt zijn, dat men de eerste als zekere voorbereiding voor de laatste beschouwe.

UTRECHT, 3 Jan. 1835.

Non tam, ut prosim caussis, elaborare
soleo, quam ut ne quid obsim.

CICERO.

I.

's HAGE, 27 Maart 1828.

Ik herinner mij nog gedurig, mijn waarde vriend, ons gesprek van voorledene week, toen ge bij mij waart, en *** beweerde, dat er op onze en op de Duitsche Universiteiten te veel vrijheid heerscht, te veel nog aan het goeddunken van studenten wordt overgelaten, en, hetgeen voor de maatschappij verderfelijk moet zijn, op hunne zedelijkheid bijna geen acht geslagen wordt. Beter beviel u dit, dan het zeggen hierop van †††, dat men door al die gestrengheid den geest aan kluisters legt, dat, zoo ergens, op Akademiën ten minste, vrijheid moet heerschen, en dat hij niet inzag, waartoe anders die verordeningen dienen konden, dan om middelmatige menschen te vormen. Mij trof inzonderheid het gezegde van den ouden...., die, na lang stilzwijgen, op eens tusschen beide kwam en vroeg, of men wel genoeg onderscheid tusschen *Akademisch* onderwijs en dat der *Gymnasiën* maakt? Men liep daarover heen, daar ieder van die beide zijn gevoelen zocht voor te staan, en daarmede geheel ingenomen, die vraag niet

scheen te doorzien. Maar ik voor mij, daarop naderhand doordenkende, meende veel daarin te vinden, om dit belangrijk onderwerp wel te beoordeelen. En dat ik mij niet bedroog, dat er zelfs meer in ligt, dan ik vermoedde, is mij dezer dagen uit een gesprek gebleken, dat ik met den waardigen grijsaard, te zijnen huize, gehad heb. Ik meen u begrepen te hebben, zeide ik, wat ge met het verschil tusschen Scholen en Universiteiten bedoeldet. Op deze moet de schoolsche vorm van gene niet overgebracht worden: anders gaat op dezelfde alle liberaliteit van studie weg, en liberaliteit is toch de ziel van alle Akademisch onderwijs. Zeker, zeide hij: en zonderling is het, hoe geheel andere begrippen zich sommigen thans van Hoogescholen vormen, dan onze voorouders hadden. Deze beschouwden dezelve als zetels van geleerdheid; Hoogleeraren als geleerden, die in Europa uitblonken; Studenten als jonge menschen, die hier de laatste hand aan hunne vorming voor de maatschappij legden: en zoo denkt men er nog heden in Duitschland over; maar onzen ***, hoe veel ontviel hem niet bij dat redetwisten, waaruit men waarlijk zou opmaken, dat hij zich eene Akademie als een groot gymnasium, om niet te zeggen, als eene kinderschool, voorstelde!

Dat was naar mijn hart gesproken, vriend: geloof mij, niet vergeefs heeft die man zoo lang geleefd en zoo veel gereisd en onderzocht: al voortpratende, moest ik mij schamen, niet beter de zaak te hebben doorzien: gij zelf zult het beoordeelen. — En wat nu het onderscheid betreft, ging hij voort, van Scholen en Universiteiten: ge spreekt van *liberaliteit* en *schoolschen vorm*: dat zijn woorden, mijn vriend, van zeer onbepaalde beteekenis: en toen wij laatst bij u waren, moest ik mij verwon-

deren, hoe menschen van zoo veel kennis en bedrevenheid in vele andere zaken, met die woorden speelden. Ieder oogenblik hoorde men van dat *liberale* en van dat *scholastieke* gewagen, en gedurig in eene onderscheidene beteekenis: hoe konden zij het dan ook met elkander eens worden? *Liberaal* is het woord onzer eeuw, en wie verhengt zich niet daarover? Geen toeval toch heeft het in de mode gebragt: het heet bij ons, geloof ik, *onbekrompen*. Wel nu: moet de leerwijze op de Akademiën *onbekrompen* en die op de scholen dus *bekrompen* zijn? Het laatste zal niemand toestaan, en dan blijft het eerste, bij gebrek aan tegenstelling, onbestemd. Of wat verstaat ge door *schoolsch*? moet dit op de Gymnasiën en het tegenovergestelde op de Akademiën plaats hebben? Ook dit niet, dunkt mij. — Ik moest dit wel toestemmen: wat zou ik doen? Maar nu nam ik de gelegenheid waar, om hem aan het spreken te brengen. Ik beken, hervattede ik, dat ik mij niet goed heb uitgedrukt: maar nu van de woorden tot de zaken.... Andersom, vriend, viel hij mij in de rede: van de zaken tot de woorden! Eerst wel in te zien, wat er van de zaak zij: dan vindt men gemakkelijk een woord om uit te drukken, wat men bedoelt; maar begint men met woorden, dan is er aan het definiëren geen einde, en het onderzoek loopt op woordenvitterij uit. Getuige de metaphysica, die in mijne jeugd in zwang was. Woorden had men geleerd en definitiën in het oneindige; maar raakte men over die zelfde onderwerpen met iemand van gezond verstand aan den gang, hoe doorgeleerd en diepwijsgeerig en metaphysisch de student ook ware, hij stond voor de eenvoudigste vragen. Willen wij inzien, welk het natuurlijk onderscheid van Scholen en Akademiën zij, zoo laten wij *liberaal* en *scholastiek* voor

hetgeen ze zijn mogen; maar wij vestigen onze aandacht op de jeugd, die op beide onderwijs ontvangt: dat is hier de hoofdzaak: en wij vragen, welke is de geaardheid der jeugd, zoo lang zij op de gymnasiën vertoeft, en welke is die, wanneer zij tot het hooger onderwijs overgaat? Dit eerst te beantwoorden, en dan ga men aan het organisëren van beide!

Zoo ving ons gesprek aan, en het heeft mij niet allcen dien avond, maar ook deze drie, vier dagen zoo geheel bezig gehouden, dat ik niet uitstellen kan er u veel van meê te deelen. Nimmer had ik den Oude zoo regt in zijn luim gezien, en, vriend, die grijze haren en die fonkelende oogen, dat vuur der jeugd te midden van al de kenteekenen des ouderdoms — ge begrijpt niet, welken indruk dat op mij maakte. Hoc gansch anders was hij nu, dan toen wij hem onlangs zagen! hetgeen hij ook zelf bekende: die *** had hem, zei hij, hart en mond gesloten. En wat zal ik u nu van al dat gesprokene mededeelen? Een boek ware er van vol te schrijven: want, gelijk het met gesprekken gaat, gedurig weidden wij over andere onderwerpen uit, en keerden weêr terug en raakten weêr van den weg af. Zijn' geheelen levensloop beschreef hij mij, bijzonder wat zijne studiën en veelvuldige reizen betreft. Maar ik wil u zoo veel mogelijk in dezelfde orde alles vertellen, als het gesprek is voortgelopen. Lang duurde het, voordat wij opzettelijk aan de Gymnasiën en Hoogeschoolen en den bijzonderen aard en zin der jeugd, zoo als die op beide kenbaar is, kwamen. Vooraf hadden wij 't over *den geest onzer tijden* en bijzonder over *den aanleg, den wetenschappelijken aanleg, onzer natie*.

Dat onderscheid, vervolgde hij, van 's menschen verschillende leeftijden, het is als of men dat tegenwoordig

in het geheel niet meer in acht neemt. Men voedt de kinderen op als jongelingen, en het gevolg daarvan is, dat men de jongelingen als kinderen wil en ook wel moet kastijden: hetwelk bij de sekse vooral in 't oog valt. Meisjes, die in mijne jeugd met de pop speelden en met elkander dartelden, dat 't een lust was het te aanschouwen, die *engagères* zich nu met hare *cavaliers*, om op het *cassino* te dansen, en wie zijn die *cavaliers*? dezulke, die in mijn' tijd niet dachten, dan om hoepel en priktol. Op de kleeding heeft dit invloed of straalt er ten minste in door, gelijk mij onlangs eene vrouw van verstand deed opmerken: *meisjes*, zei ze, *kleeden zich thans als vrouwen, en vrouwen van jaren als meisjes*. Maar dat zijn nietigheden, bij het onderwijs vergeleken; en hierin gaat 't denzelfden gang. Kinderen zijn naauwelijks op kinderscholen, of ze haasten naar Gymnasiën, en hier beginnen zij zich naauwelijks te oefenen, of ze willen Studenten worden; van daar die stroom van kinderen, die men jaarlijks naar onze Akademiën ziet trekken, en nu wordt de zaak hoogstbedenklijk. Dat een kind van zijn *cassino* spreekt, dat is kinderspel en naäpen van de wereld: maar nu komen ze als knapen in de wereld, en huren zich appartementen en leven daar onafhankelijk, vooral wanneer zij eene goede beurs meêbrengen, zien hunne vrienden, geven partijen hier en daar, en de gevolgen dier partijen? Zoo als 't van zulke nog zoo weinig zelfstandige wezens te wachten is: ligchamelijk en zedelijk bederf moet er het gevolg van zijn. En nu al dat kwaad inziende, zegt men: dat kan immers zoo niet voortduren? Strengte tucht moet er op de Akademiën komen, en, bij het bepalen van die tucht, komt al wat men zegt, op eigenlijke kindertucht neêr. — Maar hoe dat tegen te gaan, vriend? — Men

beginne, was het antwoord, met het niet te bevorderen: en het is als of ieder dit zoo veel mogelijk zoekt te doen, en dat nog wel, schoon er zich ieder over beklagt. Hoort men niet dagelijks het rijm van vader CATS herhalen: *vroeg rijp, vroeg rot: vroeg wijs, vroeg zot?* Vergelijkt men niet in gesprekken en schriften te vroeg ontwikkelde kinderen met planten in eene broeikas gestoofd? Zegt men niet: door paarden te vroeg voor den ploeg te spannen, maakt men hen voor den arbeid onbekwaam? Voortreffelijk zijn die spreuken en vergelijkingen, en ieder stemt het toe: en evenwel ieder roemt zijn' knaap, die zóó jong, al zóó ver is en zóó veel doet, en vleit zich heimelijk met de gedachte: welk een man kan van zulk een kind niet worden! — En hier kwamen wij op den geest des tijds, dien men niet wederstaan kan. Maar toch *leiden*, zeide hij, ten minste dezulken kunnen het, die door hoogere betrekkingen invloed op anderen hebben, vooral die aan het hoofd des Bestuurs zijn. Maar, vriend, vervolgde hij met nadruk, en schoof zijn fauteuil nader toe, is de geest onzes tijds dan zoo kwaad? — Hierin ten minste dunkt mij, zeide ik, en de gevolgen van dat overhaasten bewijzen het: is dit niet klaar? — Mij nog niet. Het goede kan overdreven worden, en overdrijven baart veel kwaads; maar een slecht besluit, dat het goede, om die kwade gevolgen, ophouden zou goed te zijn. — Waar dit op uit zou loopen, bekende ik niet te doorzien. — Vriend! hernam hij, hoe oud ik ben, en hoezeer ik dus moge schijnen *querulus* te zijn en *laudator temporis acti me puero*, te veel heb ik van de geschiedenis, dat altijd mijn lievelingsvak geweest is, geleerd, dan dat ik over mijn' tijd zoo ongunstig zou oordeelen, als velen doen, vooral op mijne jaren. Zoo ging het steeds, en zoo

gaat het nog, en zoo welligt zal het altijd gaan: wanneer iets goeds door den tijd wordt voortgebragt, komen er terstond van alle kanten op, die het overdrijven, en daarvan is het gevolg dan ook noodzakelijk, dat anderen het bespotten, ja, dat velen het opzettelijk tegenwerken. Van daar de antiliberaleu onzer dagen, te midden van zoo sterke zucht voor liberalismus. Maar dat overdrijven heeft nog erger gevolgen. Het doet den mensch tot het tegenovergestelde vervallen van dat gene, waarnaar hij streeft. Uit overdrevene vrijheidszucht, gelijk de Ouden zeiden en onze tijd het geleerd heeft, komt slavernij voort. Uit de Fransche omwenteling is Napoleon en zijne tyrannij ontstaan. Dat is treurig! zegt men: ja, dat is 't, wie zal het ontkennen? maar heeft men wat geschied- en menschkunde in het hoofd, dan zal men niet, als onnoozele menschen, slechts jammeren over dat treurige en deerniswaardige, maar Gods voorzienigheid danken, dat op den bestemden tijd dat *goede* opgekomen is. Daar denkt men gewoonlijk niet aan, terwijl men op de menschen en derzelver snoodheid alleen acht geeft, en daaraan moest men in de eerste plaats denken, hoe zeer men dan ook de menschen beschuldigen of betreuren moet, die bij het overdrijven van dat goede, door overijling, overspanning, geestdrift, woede, het goede zelve tot zeer veel kwaad hebben doen strekken. Uw besluit is dus niet goed, vriend, zoo gij het uit 's menschen handelingen opmaakt. — Ge denkt dan al zeer gunstig over onze eeuw? dat behaagt mij. — Waarom niet? hernam hij. In mijne jeugd zag ik de kiem van staatkundige vrijheid zich in Europa ontwikkelen: daar kwam de storm der revolutie: daar Napoleon en de algemeene slavernij. Het scheen ijdel te zijn geweest, wat ik in mijne jeugd had gehoopt, Maar het was 't niet: ieder

dag doet het mij duidelijker beseffen. *De laatste vrucht van vrijheidszucht is waar liberalismus*, en onzen leeftijd wordt het vergund die te plukken, bijzonder in ons Vaderland. Maar, maar — nu ook voorzigtig te zijn en niet te overijlen!

Dit onderwerp heeft ons lang bezig gehouden. Hij deed mij zien, hoe, van de middeleeuwen af tot den tegenwoordigen tijd toe, zich in de opvolging der eeuwen van tijd tot tijd een goed beginsel geopenbaard heeft: wat dat ten kwade uitgewerkt heeft door tegenstand en vooral door overdrijving, ja, meer ten kwade dan ten goede; maar hoe ook tevens na al die woelingen, na al dat drijven en tegendrijven, waarbij men het beginsel zelf geheel uit het oog had verloren, het goede eindelijk en ware, tot geluk der menschheid, den boventoon heeft gekregen. En hier kwam de geschiedenis der Hervorming, en in het geheel die van den Christelijken Godsdienst van den oorsprong af aan in overweging, en de slotsom van alles was:

Het goede komt van God, het kwade van de menschen;

maar het laatste, voegde hij er tevens bij, meestendeels door *overdrijving van het goede*.

Nooit heeft mij een gesprek zoo geheel ingenomen: dat is nieuw, zeide ik gedurig; dat is 't niet, was het antwoord: Cleanthes zeide dat reeds, en zeiden dit onze voorouders niet, *tandem bona causa triumphat?* hoort men het van de kansels nog niet gedurig, wanneer er van den triumpf van onzen Godsdienst gewaagd wordt? Hadden die redenaars in mijne jeugd wat meer in de geschiedenis rondgekeken en tevens den mensch in zich zelve onderzocht, hoe gemakkelijk zou dan tegenwoor-

dig niet ieder leek kunnen antwoorden op al die tegenwerpingen, die men uit de gruwelen, door het Christendom aangerigt, ontleent! Uit overdrijving kwamen die voort van de beste beginselen, uit dweepzucht en geestdrijverij, den menschen zoo eigen in alle tijdperken; maar de beginselen bleven desnietteenstaande wat zij waren, en zoo ook de godsdienst zelf, *rein* en *heilig*. Maar toen was het bestrijden en verdedigen, en dit laatste ging dikwijls zoo ongeoeffend, zoo onbehendig, zoo wild en woest toe, dat ik als knaap, ik zeg het ronduit, er meer voor Voltaire door ingenomen, dan tegen zijne aanvallen gewapend werd. Thans hoort men van de kansels eene andere taal. Onlangs *** hoorende spreken over den geest en de strekking van ons Christendom, hoe eenvoudig alles! dacht ik bij mij zelve, en zie hoe dat eenvoudige de menschen aantrekt, hoe dat toon is geworden onder alle beschaafde standen; komen hier niet in de daad, in de Christenmaatschappij zelve, die geest en strekking, die grondbeginselen aan het licht, waarvan gesproken wordt, die te voren in drooge theoriën en systemen verduisterd of door ijdele klanken onkenbaar gemaakt werden, en dat wel door de ijverigste voorstanders der goede zaak? Het is maar zoo, mijn vriend, al het goede komt van God, en hoe langdurig, gedurende hoe vele eeuwen ook, de menschen het miskennen, misbruiken, met de beste inzichten zelfs het nutteloos, ja schadelijk doen zijn, het kan niet anders, of eenmaal wordt het, waartoe de Voorzienigheid het bestemd heeft, een zegen des menschedoms. Daar hebben wij den geest onzes tijds, en wat er na ons gebeuren zal, dat weet ik niet: maar dit vertrouw ik, dat, zal de naneef zich een denkbeeld willen vormen van staatkundig en godsdienstig liberalismus, hij nog wel eens op Neder-

land in onze dagen en op de regering van onzen Vorst het oog zal vestigen. — Maar de toekomst? hernam ik hier: komt er niet een andere geest op? en wint die niet dagelijks veld? Europa is vol van antiliberale, om niet te zeggen van illiberale. — Neen, zeg het maar, zeide hij, ook van *illiberale*, en in Duitschland en bij ons zijn die in groote menigte, zoo wel als in Frankrijk en elders: en zullen die niet altijd en overal zich in het menschedom bevinden, zoo lang het menschedom uit zoo onderscheiden menschensoorten bestaat? En wat die antiliberale betreft, tegenwerking moet er altijd zijn, zal er leven in het menschedom blijven, en — heb ik het niet reeds gezegd? — onder de welgezinden zijn te hevige liberalen opgekomen, en die hebben die partij van antiliberale verwekt. Maar vrees niet voor dien nieuwen geest, die veld wint: zoo ver is 't er van af, dat die nieuw zou zijn, dat hij de middeleeuwen ademt: een blijk, ja bewijs, dat het maar tegenstreven is zonder bijzonder doel, dan alleen om tegen te streven. Vrees niet, vriend: juist dat ijdel streven en werken, en bijzonder die monnikendweeperij en onkunde met monnikenijver gansch Europa door gepredikt, zet allen, die het goede willen, vuur en leven bij om het met ernst en ijver te handhaven en te bevorderen. Het is nog de tijd niet, om daarover bestemd te spreken: volgende eeuwen zullen het openbaren..... Maar, vriend, komt het u niet voor, dat wij vrij wat aan het afdwalen zijn van ons onderwerp? Van Scholen spraken wij en Universiteiten, en ziedaar ons nu, ik weet niet hoe? in volgende eeuwen overgebracht! — Ik weet wel, zeide ik, hoe dat gekomen is: ge hebt mij medegesleept en ik volg u gaarne. Maar geen nood: ge zult ons wel weêr op den weg brengen. Zoo wij afgedwaald zijn, hernam hij: maar dat

geloof ik niet. Wij zijn een' anderen weg opgegaan, dan gewoonlijk gevolgd wordt, en zoo zijn wij nu eindelijk op het *standpunt* gekomen om onzen tijd te beoordeelen, en naar den geest diens tijds onze Scholen en Akademien doelmatig in te rigten. Aan woorden wilden wij niet blijven hangen, maar tot de zaken doorgaan, en daartoe behoort dieper onderzoek. En nu, mijn vriend, begint mij ons onderwerp eerst regt te bekoren. Wij laten nog daar, wat *schoolsch* of *liberaal* onderwijs zij; maar de liberale geest onzer eeuw, uit dat onbezonnen ijveren voor vrijheid en gelijkheid ontstaan als een heldere hemel na stormen en onweërsbuijen, gelijk onze dichters zouden zeggen, die onbekrompenheid in het bevorderen van alles, wat goed en nuttig is, bijzonder van hetgeen tot den bloei van kunsten en wetenschappen, tot verbetering van opvoeding, van onderwijs kan bijdragen — wat opent ons dat niet een schoon vooruitzicht voor beschaafd Europa en bovenal, mag ik zeggen, voor ons Vaderland! In mijn' tijd was 't afbreken van het oude en gevestigde: aan opbouwen dacht niemand: of, repte men er van, dan werd men bespot of ten minste voor kleingeestig gehouden en gehecht aan het oude. Wijsbegeerte stond lijnregt tegen godsdienst over. Die wijsgeer heette, hield godsdienst voor onverschillig, en die godsdienst voorstond, ijverde met woede tegen wijsgeerte. *Revolutionnair* was het woord van den tijd, hetgeen vrijheidsliefde en handhaven van vrijheid moest uitdrukken: en te midden van materialisten, atheïsten, dëïsten, neologen aan de eene, en dweepers aan de andere zijde, mogt en kon de wijze zijne stem niet doen hooren. Ik was in dien tijd in Frankrijk en zag alles van nabij. En waar was het niet zoo? schoon minder hevig, ook in het gematigd Nederland zelf! Maar thans, vriend, is het

niet, of men in eene geheel andere wereld leeft? Men zegt, zoo veel *genie* is er thans niet, als er toen was: ik laat dat daar; maar van den Koning tot den minsten ingezetene, wie streeft er niet naar om het vervallene of verwoeste op te bouwen, nieuwe middelen tot herstel en verbetering van alles uit te denken, en de uitvindingen, de genie van het voorgeslacht, tot dadelijk nut te doen strekken? Hoe is alles niet door eene tooverroede veranderd! Ik sprak daar van die preek van ***, het is de taal der wijsheid, die men van vele kansels tegenwoordig hoort. Geen filosofie — die daar niet behoort, zoo min als razen en tieren tegen partijen — maar gezond verstand met zuivere godsvrucht vereenigd: het is eene taal, die tot het hart gaat en het verstand verheldert, En op onze Akademiën, vriend, waar filosofie in de ware beteekenis haren zetel moet vestigen; het is daar niet meer metaphysica, dat ijdel maar vermoeijend woordenspel, gelijk in mijne jeugd, waaraan zoo vele anderen, ook zonder filosofen te heeten, in hunne systemen moesten deelnemen: kritiek is daarvoor in de plaats gekomen, zoodat geen geleerde thans bijval vindt, die niet deze *veri obrussa* bij de hand neemt, en zift en scheidt om zoo tot het ware te komen. En wat zal ik van de beoefening der oude letteren zeggen, die het beste tegengift zijn tegen de besmetting van athëismus en dweeperij, en daarom onzen Hervormeren zoo heilzaam in de hand gewerkt hebben? Wanneer werden die op onze Universiteiten zoo algemeen en vlijtig beoefend als thans? Ons onderwerp is heerlijk, vriend: geen schooner en belangrijker in den tegenwoordigen tijd: en weet gij uwen avond niet beter te besteden, dan deelt ge met mij wat ik heb, en wij zetten ons gesprek voort. — Dit deden wij dan ook, en wij praatten onafgebroken voort tot diep in den nacht.

II.

28 *Maart* 1828.

Wat scheelt het toch veel, met wien men spreekt, vriend. Er zijn menschen, met wie men naauwelijks eenige woorden gewisseld heeft, of men verlangt maar om er van af te komen, daar andere van het eerste woord af aan, onze geheele ziel aantrekken, zoodat men altijd blijft vragen of tegenwerpen om nog meer van hen te hooren, en tegen het oogenblik schrikt, dat ze opstaan om heen te gaan, of wij zelve hen moeten verlaten. Zoo ging het mij dien avond met den braven en verstandigen Oude. Is dat, vraag ik wel eens aan mij zelve, omdat men het met dezulken geheel eens is? Neen, zeg ik: want ik ben het met mijne vrienden wel eens zeer oneens; en toch geen grooter genoegen, dan met hen te praten. Het komt hier, geloof ik, op het hart aan: stemt dat met het onze overeen, spreekt dat tot het onze, dan is zelfs het redetwisten een genoegen: want juist daarin openbaart het zich in al zijn schoonheid en beminnelijkheid. Maar, hoe het zij, ook zonder het met hem oneens te wezen, nam mij die man dien avond geheel en al voor zich in, en dat wel vooral door zijne

blakende zucht voor het goede en edele, die in al zijne gedachten en woorden doorstraalde en hem met zoo veel vuur en leven deed spreken. Al voortschrijvende zie ik ook, welken indruk al zijne gezegden op mij gemaakt hebben: want zijne gansche rede vloeit mij als uit de pen: zóó is alles mij nog voor den geest. Maak ik dus geen misbruik van uwen tijd, zoo wil ik voortgaan met vertellen, gelijk ik gisteren begonnen heb: wat toch zou ik op dit oogenblik liever doen?

Van dit standpunt dan, ging hij voort, in den tegenwoordigen toestand onzer maatschappij onze Akademiën beschouwende, zeg ik: alles goeds is er van te verwachten; maar ik moet er bijvoegen: ook alles kwaads is er voor te duechten. — Een verschrikkelijk alternatief! liet ik mij hier ontvallen. — En ik heb nog niet uitgesproken, hernam hij met ernst. Met de Akademiën staat de roem van ons Vaderland in verband, en hoe oud ik ben, ik kan het nog beleven, dat Nederland den roem verliest, dien het tot nu toe steeds behouden heeft, terwijl men het zoo gemakkelijk weder, als weleer, onder de volken van Europa kon doen uitblinken. — Zou dat mogelijk zijn, denkt ge? Maar hoe? Wat daarvoor te doen? — Vraag liever, vriend, wat daarvoor te *laten*? Men heeft er reeds te veel voor willen doen. Kunsten en wetenschappen hebben slechts opkweeking noodig, gelijk planten, die als van zelfs uit de aarde opgroeijen. Kinderen weten van opkweeking niet en verlangen maar om den bloem te zien, en, met te veel te doen, sterft, de plant. *Mecenaten* kweeken kunsten en wetenschappen, niet ongeoeffende ijveraars: en Mecenaten noemt men en heeft men ten allen tijde genoemd dezulken, die zelve weinig deden, maar gelegenheid gaven dat er veel gedaan werd, en dit wel door aanmoediging, ja maar

bijzonder door bescherming, door hulpverleening, door afwering van alle hindernissen, in één woord, als men planten verzorgt en kweekt en de natuur laat werken en te hulpe komt. En zulke Mecenaten, God dank! mijn vriend, heeft ons Vaderland nog, den Koning aan het hoofd van allen, die aan allen het voorbeeld geeft en wel weet uit te kiezen, wie zijne weldadige oogmerken het best kunnen bevorderen. Lees de Akademiewet van het jaar vijftien. Op menige Deutsche Akademie las ik er in der tijd aan mijne vrienden uit voor. »Dat is ware liberaliteit, zeiden zij, als uit éénen mond: kregen wij het maar zoo!» Daar heerscht ook de geest des mans in, die voor echt liberalismus als geboren was en leefde. Ons bestuur heeft gedaan en gaat voort met te doen, wat Mecenaten voor Hoogescholen doen moeten: en zie ook maar, hoe bloeijen dezelve! Maar de geest onzes tijds, die naar het goede streeft, is zwanger tevens van veel kwaads, en dat wel, volgens den aard des menschen, door overdrijving van het goede: dit bekommert mij. Denk maar eens aan het gesprek dier beide ijveraars, van *** en ††† ten uwen huize. Kwaad zijn zij niet, die beide, ook niet onbeschaafd, schoon kortzigtig en weinig bekend met Akademische zaken: ja, ik houde mij overtuigd, dat gij en ik niet vuriger, dan zij, het goede en nuttige zoeken te bevorderen. Maar hoe gaat het? Die menschen zien gebreken, grove gebreken aan onze Akademiën heerschen, en die moeten verholpen worden en wel terstond: want aan het nageslacht iets over te laten, gedooft hun ijver voor het goede niet. Wel nu, wat doen ze dan? Gelijk wij gehoord hebben: om alles meester te wezen en de gebreken niet alleen te verbeteren, maar zelfs te voorkomen, zou men monnikentucht of krijgsdwang en wat niet al?

op onze Akademiën willen invoeren. Anderen daarentegen, weg, zeggen zij, met banden en kluisters en alle straffen en verordeningen: laat de natuur maar vrij werken! Ook al, met de beste bedoelingen; maar beiden, hoe goed, hoe welgemeend hunne inzigten zijn, binnen weinige jaren zouden zij alles doen verkwijnen en vervallen, of het onderste boven doen keeren. De eerste stoppen de bron om de overstromingen te verhoeden: de andere, met die *natuurvrijheid*, laten alles door de vrije natuur verwoesten. Zij hebben geen denkbeeld van liberalismus, zoo min als van Universiteiten, en ik zegge het nog eens, krijgen dezulken, dat God verhoede! immer op ons Bestuur eenigen invloed, ja, Nederland! zink dan ook maar in het niet terug, waaruit onze vaders u getogen hebben... Dit laatste roerde mij door en door, zoo als hij het uitsprak: het was mij, als of ik door den grond zonk: die stem, die toon, die houding! Ik had een' Nederlander voor de oogen van vroegere dagen. — Maar wat nu te doen? begon ik weêr na eenig tusschenpoozen: *laten* is niet genoeg, en gij hebt mij hoop gegeven op herstelling van onzen volksroem. Ga toch voort, vereeringswaardig man! gij hebt in mijn hart eene vaderlandsliefde ontstoken, als ik nog nimmer ontwaard heb. — Ik ben geen profeet, mijn lieve vriend, was zijn antwoord, zelfs geen geleerde. In mijne jeugd heb ik te Leijden gestudeerd, en heb dat voortgezet of liever regt begonnen in volgende jaren: en hoe weinig ook mijne posten en betrekkingen met studiën overeenkwamen, geene snipperuren bleven mij over, of ik besteedde ze aan het lezen der klassieken en bijzonder aan het beoefenen der geschiedenis: hetgeen mij in het vervolg zoo te pas kwam op mijne reizen, die ook wederkeerig mij tot studeren aanzetteden. Zoo

heb ik dan de wereld wat leeren kennen: de oude zoo wel, die der Grieken en Romeinen, als de nieuwe: maar vooral de tegenwoordige: want deze, meende ik, moest mij toch wel de belangrijkste zijn. Over zaken van geleerdheid dus in den eigenlijken zin, kunnen anderen beter oordeelen, dan ik. Maar wilt ge uit mijne langdurige ondervinding en opmerking eenige weinige resultaten, gaarne deel ik ze u mede. Vooreerst dan, om hiermede te beginnen, *niets te voorspellen!* Men mag hopen en verwachten, ook zelfs zich iets volmaakts voorstellen om daarnaar te handelen: dit doet men van zelf en dit moet men doen, zal men iets goeds en groots bewerken: maar voorspellen hetgeen gebeuren, hetgeen men bewerken zal — daarvoor hoede men zich. Mijn gansche leven heeft mij geleerd, dat men zich doorgaans daarmede bedriegt en belagchelijk maakt: en hoe kan het ook wel anders? Want wat is het, dat men gewoonlijk voorzegt als zullende gebeuren en tot het hoogste geluk des menschdoms zullende strekken, wat is dat anders, dan dat volmaakte zelve, dat *ideaal*, dat men zich voor den geest heeft gebragt? En de werkelijke wereld ondertusschen blijft altijd en blijft noodzakelijk beneden hetzelve: anders immers hield het ideaal op, ideaal te zijn. Dus, vriend, als wij spreken over de toekomst betrekkelijk ons vaderland en onze Hoogeschoolen en het volgend geslacht op dezelve, vergeten wij dan niet, dat wij menschen zijn en al die zaken menschelijke zaken zijn, dat is, voor verbetering vatbaar, maar uit hare natuur zelve aan het volmaakte, dat wij in het oog hebben, nooit kunnende beantwoorden. — Verder heeft mij de ondervinding geleerd, dat men het beste, waarvoor deze wereld vatbaar is, het gemakkelijkst en zekerst daarstelt, wanneer men het *langzamerhand* zoekt

tot stand te brengen. Het *festina lente* heeft niets met traagheid gemeen, zoo min als het *cunctari* van Fabius. Het staat met het grondbeginsel in verband, waarvan wij gesproken hebben, namelijk dat de Voorzienigheid ons het goede doet toekomen, maar dat wij het door overijlen ten kwade doen werken, vóór dat het aan zijne bestemming voldoen kan. *Festina lente* roepen ons dus de wijzen van alle eeuwen toe. Het is een moeilijk ding, dat *cunctari*, en van daar zoo weinige Fabiussen in het behandelen der menschelijke zaken, daar het getal der Varro's oneindig groot is: het is juist dat, waardoor zich de wijzen ten allen tijde van alle anderen hebben onderscheiden en het goede onder het menschedom bevorderd. Zoo kwaad zijn de menschen niet, als menschenhaters hen afschilderen, en komt door hun drijven en jagen het kwade in de wereld, ook het goede kunnen ze daarstellen en stellen ze daar; maar hoe meestal? door te herstellen wat anderen bedorven hebben, of te waken dat men niet weder bederve: en dat doen zij door bezadigdheid, voorzigtigheid, beleid, koel overleg, in één woord, door *cunctari*.

Dat zijn altemaal, denkt ge welligt bij u zelven, algemeene stelregels: wie weet dat niet? Dat zijn 't, vriend: en zoo wijs ben ik door mijn lang leven geworden, dat mijne geheele wijsheid uit gemeenplaatsen bestaat. Maar juist daardoor heb ik eenig vertrouwen op mijne wijsheid gekregen: want zoo allen dat weten en goedkeuren en in hun spreken en schrijven gebruiken, en zij dit altijd gedaan hebben, zou het dan ook in de daad niet wel waar en goed zijn? Maar die zelfde *loci communes* op het leven, op het handelen, op het bestuur der menschelijke zaken toe te passen, mijne geheele onderzinking heeft mij bewezen, dat dit even zeldzaam is,

als het gebruik dier spreuken algemeen is. En dit brengt mij op het verkeerde denkbeeld, dat men zich doorgaans van *het nieuwe* vormt. Bekorend voorzeker is de *gratia novitatis*, en het nieuwe heeft steeds boven al het overige de menschen aangetrokken; maar, uitvindingen daargelaten in het mechanische en physische, hebt ge wel opgemerkt, mijn vriend, dat het nageslacht doorgaans voor hersensehimmen gehouden heeft, hetgeen het voorgeslacht als nieuw, als nooit door een' mensch uitgedacht of zelfs vermoed, bewonderd en geprezen had? In de zedelijke en ook in de verstandelijke wereld is er zoo weinig nieuws, dat tevens waar en goed is. Ons geslacht is niet van gisteren of eergisteren: het bestaat sedert jaarhonderden, jaarduizenden: in al dien tijd heeft 'smenschen geest gewerkt, onophoudelijk gezonnen, nagedacht over menschelijke zaken en dat op oneindig verschillende wijzen, onder verschillende hemelstreken, in verschillende leeftijden van ons geslacht. Wat moet er dus niet wel gevonden, wat moet er ook niet verloren zijn! En wat zullen wij dan van den man denken, die al wat hij zegt of schrijft, ons wil doen gelooven gansch nieuw te zijn? Hij heeft te meer het vermoeden tegen zich van in de daad niets goeds of waars te hebben voortgebracht, naar mate men mindcr van dat alles in de denkbeelden der voorgeslachten de eerste beginselen en zaden vinden kan. Niet op eens en plotseling ontstaan in de natuur schitterende verschijnselen, of het zijn meteoren, die, pas gezien en bewonderd, op eens verdwijnen: zoo gaat het ook in het rijk van waarheid en deugd. Dit maakt mij omzigtig in het beoordeelen van nieuwe stelsels, nieuwe ontwerpen, en huiverig vooral om hetgeen mij invalt voor goed en waar te houden, zoo lang ik, als het ware, de kiem er

van niet in een gevoelen, gezegde, spruk of spreekwoord van vorigen tijd ontdekt heb. Geloof mij, meer in het toepassen van het gevondene, dan in het vinden zelve, moet *onze* wijsheid bestaan. — Maar heeft onze leeftijd, vroeg ik hier, en vooral de uwe niet veel nieuws opgeleverd? — Oneindig veel, en waarom niet de onze zoo wel, als die onzer vaderen, als die der Grieken en Romeinen en vroegere volken? die bron blijft altijd vloeijen. Maar, het nieuwe, dat de tijden opleveren, is geheel iets anders, dan dat van die wijsgeerige en staatkundige luchtverhevelingen. Het komt ongemerkt op, als planten die ontkiemen: volgende leeftijden bemerken dat eerst: en er wordt nog leeftijd op leeftijd vereischt, voor dat men er vruchten van inoogst. Want de natuur, zoo als ik zeg, gaat langzaam voort en brengt alles zeer spade tot rijpheid en het beste het laatst. Hij is de grootste wijsgeer in mijn oog, die dat het eerst opmerkt, het eerst en meest, het zij door schrijven, of ook wel alleen door spreken en handelen bevordert. Dat is het goede en ware, dat een Socrates, een Baco en diergelijken aan het licht gebragt hebben, en waarlijk nieuw was, en door de nakomelingschap tot heden toe geprezen en nagevolgd wordt. Zoo is onze Hervorming, een der schoonste verschijnselen in de zedelijke wereld, tot stand gekomen en blijft die stand houden. Het zaad had in den grond gelegen, wie weet hoe lang? maar Luther en Zwinglius en, vergeet den grooten man niet, onze Erasmus, ver waren deze hunnen tijd vooruit, en zagen wat niemand vermoedde, en schreven en handelden voor hetgeen goed en regt en waar was, en, schoon zij door het monnikendom voor onzinnig gehouden werden en strafschuldig, wie zal het thans nog ontkennen, dat zij een nieuw tijdperk van hoogere beschaving voor het

menschdom hebben gecopend? Dat is nieuw en waar en goed en duurt voort en wordt door eeuw op eeuw gedurig meer bevestigd: maar het nieuwe, dat tijdgenooten aangapen, dat zijn waterbellen, waarmede zich kinderen vermaken en die men aan kinderen moest overlaten.

Een' oud man te hooren spreken, vriend, die opgemerkt heeft bij al wat hij beleefde, heeft iets aantrekkelijks voor ons. Het is niet alleen de meerdere kennis van zaken, die ons aan zijn' mond doet hangen, maar zeker vertrouwen komt er bij, dat hij het goede met ons en met anderen voor heeft, gelijk wij dit in onze kindschheid van onze ouders vertrouwden, wanneer wij aan hunne knieën vermaningen ontvingen. Dat was het, geloof ik, vooral, dat mijne aandacht zoo boeide, terwijl hij sprak. Belangstelling in alle menschenlijke zaken, zucht om die te bevorderen, goedwilligheid, minzaamheid, welmeenendheid, hartelijkheid en helder verstand daarbij; dat alles ademde zijne rede. Ik zou hem geloofd hebben, al had ik hem niet begrepen of een ander gevoelen gehad, En dan, hetgeen onzen voorouderen zoo eigen was, bij al die *bonhomie* het *fortiter in re* zoo wel, als het *suaviter in modo*, dat deed mij den man niet minder eerbiedigen, dan beminnen. — Ge moet wel een gelukkig mensch zijn, liet ik mij ontvallen, toen ik hem zóó had hooren spreken. — Dat ben ik, was zijn antwoord, en dit hebben altijd mijne vrienden van mij gezegd. Maar weet ge mijn geheim daaromtrent? Het is, dat ik menschen en zaken en al wat om mij heen is van de beste zijde beschouw. Ik weet niet, dat ik in mijn leven een' vijand gehad heb: ik ten minste was het van niemand: want ik scheidde altijd van de menschen hunne gebreken en ondeugden af: deze verfoeide ik en menigmaal vloog ik in toorn en woede op, dat ze mij al het goede zoo gingen

bederven, maar de menschen zelve, hoe meer ik hen leerde kennen, hoe minder ik hen haten kon: want opvoeding, omgang, omstandigheden, tijden en wat niet al? en gelijk nu het geval is met onze Akademiën, bekrompenheid, kortzigtigheid, schoon toch met goede bedoelingen, brengen hen tot allerlei verkeerdheden. En juist daarmede, mag ik zeggen, heb ik nut gedaan in mijn leven. Hoedanig ook iemand mogt zijn, zag ik kans om hem te verbeteren of tot betere inzichten te brengen, ik ging naar hem toe, hoe ook ieder hem schuwde of bang voor hem was, en had ik hem onder vier oogen, verwonderlijk, vriend, wat ik niet op hem kon uitwerken. Met weinigen is het mij tot nu toe mislukt. In één woord:

ik haat de menschen niet, maar 't kwaad dat in hen schuilt;

en daarvan zoek ik hen te genezen, op dat het goede, dat ook in hen is, aan het werken kome. Dat geheim, zult ge wel zeggen, is weêr een *locus communis*, en dat zal het ook wel wezen, maar zie nu ook, hoe algemeen men die *loci* in praktijk brengt! Dat hindert mij van de menschen het meest, dat ze zich zelve schijnen ongelukkig te willen maken: want doen ze dat niet, als zij alles en vooral elkander van den zwarten kant beschouwen? Ware ik voor den kansel opgeleid geweest, geen preek, of men had van mij gehoord: *bemint God boven al, maar ook uwen naasten als u zelve*. Maar met al die uitstappen komen wij aan geen einde, vriend. — Wie denkt om tijd, zeide ik hierop, als men u zóó hoort spreken? En gij hebt mij zoo schoone vooruitzichten voor Vaderland en Akademiën gegeven, dat ik brandde van verlangen, om er u nader over te hooren. En nu schonk hij weêr in: *op Vaderland dan*, zei hij, *en Akademiën*, en bragt mij het glas en wij dronken op beide.

III.

29 *Maart* 1828.

Maar, vriend, hernam hij, ik heb het u immers gezegd? ik ben geen profeet en mijne wijsheid is die van elk gezond hoofd en hart: wat kunt ge dus van mij verwachten? Ik heb mij ook altijd meer met het verledene en tegenwoordige, dan met het toekomende bezig gehouden, en het meest met het verledene, om mijn tijd goed te kennen: de toekomst liet ik den nieuwsgierigen over. — Maar wie denkt, zeide ik, om de toekomst niet? De hoop doet leven, zegt men, en zonder deze mist alle onderzoek alle belangstelling. — Zoo ge van *hoop* spreekt, hervattede hij, ja, die heb ik: en vraagt ge, waar zich die op vestigt? Op niets anders, dan alleen op mijn onderzoek naar den aard mijns volks, en wat wij willen en kunnen doen, zoo wij er maar gelegenheid toe hebben: en dat leide ik af uit hetgeen wij van de vroegste tijden gewild en gedaan hebben tot verbazing van Europa. Van staatkundige grootheid spreek ik niet: die hangt van omstandigheden af; maar ik spreek van letterroem, of liever van aanleg en bekwaamheid om

weder eens aan Europa een voorbeeld te geven, hoe men kunsten en wetenschappen tot heil des menschedoms kan beoefenen. Is en blijft die aanleg in een volk, wel nu, dan hangt immers alles van het volk zelf af, om op nieuw uit te blinken. Ik beken, het is hoop, en hoop kan in rook verdwijnen; maar gelijk ge wel zegt, zonder deze brengt men niets tot stand, en daarvan houde ik mij verzekerd, zoo die thans weder al onze geleerden even zoo bezielde, als voor twee, drie eeuwen, ge zoudt binnen kort weder, Europa door, van het Bataafsch Athene hooren gewagen! — Ge verrukt mij, maar ga voort: ge kunt me daarvan niet te veel zeggen. — Wat zal ik er verder van zeggen, mijn vriend, of ge weet het? Gij kent even goed, als ik, den aard en aanleg onzer natie: die onvergelykelijke *leergierigheid* in alle standen van menschen met zoo regt goeden inborst. Ge zijt immers lid onzer maatschappij *Tot nut van 't algemeen*? ge weet wat Geert Groete in de veertiende eeuw reeds aanving: gij hebt, even als ik, te Leijden gestudeerd en weet dus de geschiedenis van de Leijdsche Akademie? — Dat meende ik alles te kennen en te weten, maar als ik er u zóó over hoor, begin ik er aan te twijfelen. Wat heeft het Nut b. v. met onze hoop voor de toekomst te maken? — Veel, zeer veel, zoo als het mij ten minste voorkomt. Het nageslacht, zeiden wij zoo even, is alleen in staat om het goede, dat de tijd voortbrengt, regt te beoordeelen, en zoo zal de nakomeling eenmaal, indien ik mij niet bedrieg, zoo dikwijls hij aan den aard en aanleg onzer natie denkt, op die maatschappij het oog vestigen. Maar wat spreek ik van nakomelingen? Kunnen *wij* het niet reeds eenigermate doorzien? Als een spruit, een bloem uit den grond, zoo is deze maatschappij van zelve, op en door zich zelve,

in Nederland opgekomen. Uit de geringste, uit toevallige beginselen, zoo het schijnen moet, voortgesproten, heeft dezelve zich langzamerhand over het geheele land uitgebreid. En wat was het doel dier maatschappij? Tegenwoordig verhandelt men in de meeste departementen, en alle soorten van menschen, ook van de minstgeoefende, hooren dat aan. Maar dit was het oorspronkelijke doel niet: schoon dit uitwerksel al een goed teeken van den aanleg der natie is: waar elders toch behoort dit onder de volksvermaken? Men zocht, dit was het doel, gelijk de naam het aanduidt, *het nut van 't algemeen* te bevorderen, en dat wel door het verspreiden van schriften, die daartoe dienstig konden zijn, hetgeen men reeds bij andere maatschappijen begonnen had; maar vooral, door het geheele lager schoolwezen in den grond te verbeteren, op onderwijs en onderwijzers te werken, deze te vormen van de jeugd af aan, en zoo in beoefening te brengen, wat nog grootendeels bij beschouwing gebleven was.

»Een heerlijke instelling! zal een uitlander zeggen: dat moest ons Bestuur ook ingevoerd hebben of nog invoeren!”

»Neen, zeggen wij, gij bedriegt u: het is er zóó ver af, dat wij het aan ons toenmalig Bestuur zouden te danken hebben, dat er in hetzelfde velen zaten, die ons eer tegenwerkten, dan behulpzaam waren. Leer toch onze natie regt kennen! aan zich zelve heeft zij hare staatkundige zelfstandigheid te danken gehad, toen zij onder vreemde heerschappij stond: aan zich zelve is zij even eens hare volksbeschaving verschuldigd.” Want, vriend, is het niet waar? uit diezelfde maatschappij zijn onze departementaalscholen, is ons geheel lager onderwijs voortgekomen, en hoe voortreffelijk is dat niet! Nooit zullen mij de woorden van Cuvier uit het geheugen gaan, waarvan hij zich bediende, toen hij er rapport van deed.

Nous aurions peine à rendre l'effet, qu'a produit sur nous la première école primaire, où nous sommes entrés en Hollande. Het was een armenschool: hij beschrijft die zóó, dat men zich geroerd voelt bij het lezen: nergens had hij iets diergelijks gezien, nooit iets diergelijks vermoed maar ik wil u het slot voorlezen: ik heb het stuk hier juist bij de hand. — *La première vue de cette école nous avait causé une surprise agréable; lorsque nous fûmes entrés dans tous ces détails, nous ne pûmes nous défendre d'une véritable émotion, en songeant à ce que ces enfans, abandonnés à eux-mêmes, seraient devenus, et à ce qu'ils étaient; mais, nous disions-nous, c'est peut-être ici un exemple unique, le produit des efforts d'une ville riche, ou du zèle de quelques citoyens d'une générosité extraordinaire. On nous prévint qu'à mesure que nous parcourrions le pays, nous reviendrions de cette erreur; et en effet nous avons trouvé partout les écoles primaires sur le même pied, si l'on excepte celles où de trop vieux maîtres n'ont pu encore se dégager de leurs anciennes routines. Ce n'est pas même dans les villes qu'elles sont les meilleures, et jusque sur les frontières du pays de Groningue et à plusieurs lieues de la grande route, nous avons trouvé, dans les villages, des écoles primaires aussi nombreuses et encore mieux composées et mieux tenues que celles des plus grandes villes, parce que dans les villes les enfans des riches sont instruits chez eux, tandis que dans les villages ils vont à l'école comme les autres; mais partout nous avons observé la même gaieté, la même décence, la même propreté dans les élèves et dans les maîtres; partout la même instruction. En nu* eindelijk, dat ik u dit nog leze: ce qu'il y a de plus remarquable, c'est que l'on est parvenu à ces grands résultats en peu d'années par des moyens simples, sans contrainte, sans exiger des maîtres aucun sacrifice, sans les lier autre-

ment que par leurs obligations naturelles de citoyens et de fonctionnaires publics. Ik vraag het op nieuw: wanneer zoodanig iets van *zelfs* bij eene natie opkomt, en zich bij alle tegenwerking staande houdt, bewijst dat niet voor eenen voortreffelijken aanleg? — Gewis: maar Geert Groete, van wien gij spreekt? ik gis wat ge bedoelt, maar zie het nog niet door. — Het was een diergelijk verschijnsel, maar vier eeuwen vroeger, en in gansch andere omstandigheden, toen nog alle beschaving en hier en in het naburig Duitschland monnikenbeschaving was, en het ergste monniken-gepeupel, de bedelmonniken, op ruwe en bijge-loovige menschen den meesten en schadelijksten invloed hadden: toen reeds openbaarde zich de aanleg onzer natie. Het was in de Nederlanden, in Overijssel bijzonder, dat het licht van kennis en wetenschap in den nacht van onkunde voor het eerst ontstoken werd. Duitschers zelfs, die de zaak grondig onderzocht hebben, bekennen het gaarne: en bedrieg ik mij niet, zoo werd door dat ijveren van Groete en de voortplanting zijner school, zoowel in Duitschland als hier, alles voorbereid, om, toen Luther verscheen, de hervorming, reeds te voren elders vergeefs ondernomen, volkomen te doen gelukken. — Dit vat ik nog niet, zeide ik, hem in de rede vallende. — Niets toch duidelijker, ging hij voort: Revius zegt met zoo vele woorden: de plaats weet ik van buiten: *hinc (Daventrid) primo ad proximas regiones, Hollandiae dico, Geldriae, Brabantiae, mox ad remotiores, Flandriae videlicet, Frisiae, Westphaliae, Saxoniae, institutum nostri Gerardi emanavit.* Wat had Luther, wat Erasmus kunnen doen, zoo Saksen en de Nederlanden te hunnen tijde even zoo dom en ruw waren geweest, als vóór Geert Groete? Ze hadden mogen spreken en schrijven, wat zij konden, even min zou de hervorming ontstaan zijn, als

ten tijde van Huss en Wiclef, die het in Bohemen en Engeland vergeefs gepoogd hadden. Maar volksbeschaving, die den grond moet voorbereiden voor hogere beschaving, deze was door die menigvuldige instituten tot in Saksen toe voortgeplant, en zoo bleef het prediken van Luther niet vruchteloos. Men spreekt van eene zeer uitvoerige verhandeling, die hierover bij een onzer genootschappen is ingekomen: ik verlang die te lezen: want geen stof is mij belangrijker. Het is niet alleen, dat ons land in die tijden reeds uitstekende mannen opgeleverd heeft, als een' Thomas a Kempis, wiens boek *de imitatione Christi* op heel de Christen-wereld bijna, in de vijftiende en volgende eeuwen, zoo heilzaam gewerkt heeft: ook deze was, zoowel als Agricola, Erasmus en anderen, een kweekeling dier scholen geweest; maar dit is mij zoo belangrijk, dat men hierin ontdekt, hoe in de veertiende eeuw reeds onze natie zocht te doen en deed, hetgeen zij door ons Nut in de achttiende, op gansch andere wijze, maar in denzelfden geest en met hetzelfde doel gedaan heeft. En is dezelfde aanleg voor het bevorderen van kennis en het beoefenen van wetenschappen gedurende eeuwen zoo gebleven, vriend! mogen wij dan niet vermoeden, dat die nog dezelfde is, en wij ook voor de toekomst veel, zeer veel daarvan te hopen en te wachten hebben?

Ik bekende hem, dit alles nooit zoo opgemerkt te hebben. Ge zijt ook nog zoo oud niet, zeide hij daarop, als ik. Op zeven, acht en twintig jaren of hoc vele telt gij? merkt men nog zoo veel niet op, als op negen en zestig. Op dien leeftijd wist ik vrij wat meer, dan tegenwoordig; maar naderhand ben ik aan het opmerken gekomen, en het is als of ik in *veelweten* ben achteruitgegaan, naar mate ik in *welweten*, in kennis en doorzicht

van zaken, gevorderd ben. Te voren was het *multa legere* geweest, nu werd het *multum legere*: getuige mijne Bibliotheek. Drie kamers, zoo groot als deze, waren vol boeken: nu, ziet ge, staan hier slechts weinige kasten: al het overige is thans in handen van mijne kinderen en kleinkinderen. Het is even zoo met mijn hoofd gegaan: te voren moest daar alles in, goed en kwaad, belangrijk en onbelangrijk, nuttig voor het leven en volstrekt onbruikbaar: al dat overtollige is er van jaar tot jaar langzamerhand uitgeraakt, en het is niet noemenswaard, dat er in overgebleven is: maar hoe gering het moge schijnen, in waarheid is het *ὀλίγον τὸ φίλον τς.* geen schatten verkoos ik er voor, want het doet mij zien, hoe weinig ik wist van al hetgene ik gemeend had te weten: het doet mij dat alles zoo eenvoudig voorkomen, als het mij te voren veelvuldig, verward, onverklaarbaar had toegeschenen: in één woord, mijn geest is aan het *opmerken* gegaan, en opmerken is gepaard met ziften en scheiden, en dit is niets anders dan *oordeelen*: en zoo begin ik wat orde in dien chaos te brengen. Vooral hebben mij daartoe Xenophon's *Memorabilia* geholpen: daar staan ze, gelijk ge ziet, — dáár, onder mijne klassieken — — vooraan.

Hier volgde eene lange uitweiding over velerlei onderwerpen, waartoe het beschouwen dier boeken aanleiding gaf: het eene kwam na het andere uit de kast: ge weet, hoe dat gaat. Ook trok Huig de Groot mijne aandacht, wiens beeldtenis daar hing, en wien wij met eerbied stonden te aanschouwen: en zoo kwamen wij eindelijk, onder het nuttigen van een en ander, dat ons voorgezet was, ik weet niet meer hoe? op de Leijdsche Akademie en het stichten van dezelve. Wij spraken daar, zeide hij, van den wetenschappelijken aanleg onzer natie, gelijk

die in de veertiende eeuw bleek; maar zie eens, hoe zich die in de zestiende en zeventiende, op *die* Akademie vooral en bij gelegenheid van dezelve ontwikkelde en voor den dag kwam. Was er één vak van kunst of wetenschap, of ons vaderland bragt er de eerste mannen in voort, die nog heden, bij zoo groote vorderingen, die men sedert gemaakt heeft, algemeen in Europa geërbiedigd worden? Reist men door onze streken, geen plek bijna of men herinnert zich een' groot man, die daar geboren of opgekweekt is: en Leijden! nooit trede ik die muren binnen, of ik denk met bewondering en innerlijke zelfsvoldoening aan de daden onzer voorouderen, aan hunnen moed en vaderlandsliefde: ik zie hen, dunkt mij, daar nog tegen de Spanjaarden de stad en vaderland en godsdienst en vrijheid manmoedig verdedigen: en geen straat ga ik door, of ik meen nog de voetstappen te betreden van den eenen of anderen dier beroemde mannen, die uit alle oorden van ons vaderland, uit de zuidelijke zoo wel als uit de noordelijke, en uit gene vooral in het begin, ja uit Italië en Frankrijk, en van waar niet? herwaarts toestroomden, om wetenschappen te bevorderen of er onderwijs in te ontvangen. Want uit welk land iemand komen mogt, welkom was hij, zoo hij maar Akademie en Vaderland tot nut en luister kon verstrekken. Dat was practische liberaliteit in die dagen en zucht voor kennis en wetenschap, die alles overtrof, gelijk uit de stichting zelve der Akademie bleek. Ter belooning van moed en dapperheid, in het verdedigen der stad getoond, liet immers 's lands regering aan Leijden de keus, om, of vrijdom van belastingen, of eene Akademie te erlangen: en men aarzelde niet, maar verkoos eene Akademie. Zoo uit te schitteren, liet hij hierop volgen, valt ons niet ligt ten tweedemaal te beurt: want toen was het nog

schemering overal, en sedert is voor alle beschaafde natiën het licht van kennis en wetenschap opgekomen. Maar waartoe dit ook? Mogen wij niet tevreden zijn, zoo wij maar niet achterblijven, en het onze gelijkelijk met anderen tot bevordering van het goede bijdragen? En dat wij dit kunnen en meer welligt dan sommige anderen, dat bewijst ons de aanleg onzer natie, die gewis nog dezelfde is als in de tijden der Groete's en der Dousa's, gelijk ons uit het oprigten van ons Nut nog onlangs, en uit de Boerhavens en Hemsterhuizen der voorgaande eeuw gebleken is. Ik houd niet van zwetsen op land en voorouders, gelijk velen doen: want vooreerst, het is kinderachtig: het strijdt ook met waarheidsliefde, die ons heilig zijn moet, en dan wekt het anderen op, die ons voorgeschlacht, onze groote mannen lasteren, dat heiligschennis is. Maar hoe ouder ik geworden ben, ter goeder trouw, vriend, des te meer heb ik mijne natie beginnen te waarderen, en dit wel vooral in dezelve, dat hare voortreffelijkheid niet zoo terstond in het oog valt, maar na diep onderzoek eerst gekend wordt: even als men een' waarlijk groot man des te meer bewondert, hoe langduriger en inniger men met hem omgegaan heeft. Ons land en volk *is* meer, dan het *schijnt*, en ik mag er bijvoegen, wij *willen* meer zijn, dan schijnen: dit is een karakters trek onzer natie en blijkbaar in de oorspronkelijke eenvoudigheid onzer zeden, in de levenswijze, gezegden, daden onzer beroemde mannen, in onzen afkeer van opgeblazenheid en windrigheid, waarin wij zelfs te ver gaan bij het beoordeelen van andere volken. En dat wij meer gedaan hebben, dan wij schenen te doen en heden nog schijnen gedaan te hebben, daarvan levert ons geheele vaderland en bijzonder Amsterdam het bewijs op. Het verwonderlijkste

valt bij ons het minst in het oog: dit toch, meen ik, is wel het verwonderlijkste, land te scheppen, waar niet dan water en moeras was, en steden te bouwen, waar het aan grond ontbrak. Dit bemerkt men niet meer met de oogen, na dat alles voltooid is: alleen de kenner merkt het op, en deze alleen is in staat, om dat reuzenwerk, zoo het schijnt, uit onze geaardheid en aanleg te verklaren. Het is al zeer zonderling, zoo als men demenschen gewoonlijk over onze *nijverheid en zindelijkheid*, twee onzer bijzondere hoedanigheden, hoort spreken. Men schrijft die veelal toe aan de bijzondere gelegenheid en gesteldheid onzer landen. Wij moesten wel vlijtig en werkzaam zijn, zouden wij het land boven water houden. Ook, voegt men er bij, zonder zindelijkheid was in zulk een klimaat niet te leven. Maar vooreerst, was er zoo groot gevaar van te verdrinken, waarom dan hier gekomen? Of was men, ik weet niet hoe, eenmaal hier aangeland, waarom hier gebleven? En wat die reinheid en zindelijkheid betreft, men moet al weinig gereisd of weinig van menschen en landen te weten zijn gekomen, zoo men ter goeder trouw meent, dat dáár de meeste reinheid gevonden wordt, waar grond en lucht die het meest vereischen. Vreemden hoort men doorgaans zoo over ons land en volk spreken, die het in aller ijl hebben doorgereisd, of ook wel dezulke onzer landgenooten, die, of menschkunde missen, of niet verder in hun leven gekomen zijn, dan de grenzen van hun land of ook wel de muren van hunne geboortestad. Hoe kunnen die beide over ons oordeelen? De eerste loopen Amsterdam door, en zien gebouwen, kabinetten, merkwaardigheden, die een loonbediende hun aanwijst, en vinden dat zeer fraai en voortreffelijk, hoewel ook elders zoo te vinden, en klagen voorts over water en lucht. Is er

oppervlakkiger wijze van iets te beschouwen, dan deze? En bij Amsterdam komt het vooral niet te pas, oppervlakkig, ja, in den eigenlijken zin des woords, *oppervlakkig* te oordeelen: want het belangrijkste van alles zit onder den grond: *de bodem zelf, waar de wereldstad op rust, is het werk van menschenhanden.* — Ik hoor dit hem nog zeggen. — Weinige vreemdelingen beoordeelen ons met kennis van zaken, gelijk een Cartesius, een Guicciardini, een Voltaire en diergelijke dit deden. En wat zeiden deze? Hoor maar eens Voltaire in zijn *sûcle de Louis XIV*, wanneer hij den inval der Franschen in 1672 beschrijft: »Men had liever de dijken doorgestoken, en naar het nieuwe vaderland in de Oost-Indiën heen gevlugt, dan zich aan den overheerscher over te geven: en zoo ware het land onder de golven bedolven geworden, *ne laissant à Louis XIV, que la gloire déplorable d'avoir détruit le plus singulier et le plus beau monument de l'industrie humaine.* Goed uitgedrukt en waar: niet overdreven als dat van Pitcairn:

At Belgis maria et coelum, naturaue rerum

Obstitit: obstantes hi domuere Deos,

maar eenvoudige waarheid. Het is zoo: elders heeft de mensch gelegenheden van land en water waargenomen, om huizen te bouwen en steden te stichten, en men bewondert daar de natuur zoo wel, als vlijt en kunstzin; maar hier valt alleen het laatste te bewonderen. Wat de mensch vermag, ook zonder door de natuur geholpen te worden, ja, ook nicttgenstaande hij onophoudelijk met de natuur te kampen heeft, dit heeft Holland den wijsgeerigen beschouwer der menschelijke vermogens geleerd, en deze zocht vergeefs eene weêrga daarvan, een diergelijk gedenkstuk van menschelijke nijverheid, of het mogt welligt Venetië zijn. Wijsgeeren alleen

kunnen ons land en volk beoordeelen, die komen waarnemen en alles onderzoeken en uitvorschen: die spreken niet van grond en klimaat, wanneer zij onze nijverheid en zindelijkheid bewonderen, maar van de natuur en den aard der natie, die nog in alles doorstraalt, van onze *zelfwerkzaamheid*, die zich niet met het gemakkelijke en gewone vergenoegde, maar het onmogelijke, zoo het scheen, tot stand bragt. Dit is de oplossing, zeggen zij, van het groote probleem, en uit hetgeen die verwonderlijke zelfwerkzaamheid heeft daargesteld, uit de soliditeit der gewrochten, kan men den aard en de *soliditeit* der natie beoordeelen. Is er ook eenig volk, voegen zij er bij, dat alles zoo, tot in de kleinste bijzonderheden toe, zocht te volmaken: en waaraan dit anders, dan aan den zin voor orde, netheid, volkomenheid, aan de zucht tot volmaking toe te schrijven, het volk van nature eigen? En toeven ze wat langer bij ons, hebben ze gelegenheid om ons ook van de zedelijke zijde wat nader en dieper te leeren kennen, dan bevalt het hun hier bij uitnemendheid, en nergens zijn ze liever, zelfs niet in hun vaderland. Cartesius getuigde dit in zijn' brief aan de Balzac, dien hij herwaarts zocht te lokken. *Y a-t-il un pays dans le monde, schrijft hij, où l'on soit plus libre, où le sommeil soit plus tranquille, où il y ait moins de dangers à craindre, où les lois veillent mieux sur le crime, où les empoisonnements, les trahisons, les calomnies soient moins connues, où il reste enfin plus de traces de l'heureuse et tranquille innocence de nos pères?* En dan zijne beschrijving van Amsterdam, en hoe hij daar leefde: den geheelen brief plagt ik van buiten te weten. Maar is 't niet een vermaak, vriend, vooral in den tegenwoordigen tijd, op deze wijze een' vreemdeling over ons land en volk te hooren spreken, en

dat een' wijsgeer, en dat een' Cartesius, die daarenboven zoo lang hier geleefd en opgemerkt heeft, als had hij hier zijn tweede vaderland gevonden?.. Onder dat spreken zoekt hij *Thomas éloge de Descartes*, en las met mij dien brief geheel door. — Zijn tweede vaderland, zeide ik daar; zie, ook Locke getuigt dit in zijn' brief, uit Rotterdam aan Phil. van Limborch geschreven, waarin hij op zijn vertrek naar Engeland al het goede, hier genoten, herdenkt: *Velim hoc tibi persuadeas, me hic aliam patriam reperisse et pene dixeram parentes. Quod enim in illo nomine carissimum est, benevolentiam, amorem, charitatem, quae ad conciliandos homines conjungendosque fortiora sanguine habent vincula, apud vos abunde expertus sum. Habeo hic amicos semper mihi colendos, imo et invisendos, si res et dies patiatur. Hoc certo scio, quod decedo cum animo revertendi, ut cum illis solidum aliquando et illibatum capiam gaudium, quorum humanitate effectum est, ut a meis absens, et in communi omnium moerore, nullam sentirem animi aegritudinem.* Zoo schreef hij zeker wel met het oog op die belangrijke uren in den Amsterdamschen vriendenkring, waarvan *Lord King* hier ter plaatse spreekt: *During his abode in Holland he was often occupied in different scientific pursuits in company with M. Guenelon, the first physician at Amsterdam. He now formed a small society, which met weekly at each other's houses, to discuss such questions as by their rules had been proposed at a previous meeting. The society consisted of Limborch, Le Clerc, Guenelon, and a few others.* — En nu weêr bragt ons het een op het ander: ook *Guicciardini di paesi bassi* werd uit de kast gehaald, en *Villani* en andere Italianen uit *Muratori's* verzameling: ook *Temple*, *Schiller* en zoo vele anderen, en eindelijk onze *Simon Stijl*, met wien hij bij uitstek

veel opheeft; de geheele bibliotheek ging ik ongevoelig met hem door: uitgelézen is die, vooral voor de klas-sieken!

Ik weet niet, dat ik mij ooit zoo verlustigd, ooit zoo regt tevreden gevoeld heb van Nederlander te wezen, als dien avond. Want die overdreven lofspraken, die gewoonlijk met versmading van andere volken, waaruit ze kracht moeten ontleenen, gepaard gaan, ik kan niet zeggen, hoe ik mij schaam, zoo dikwijls ik ze moet aanhooren. *De rede toch der waarheid is eenvoudig.* Zoekt men uit dit bijgebragte, en bijzonder uit eigen besef, uit innerlijke zelfbewustheid de natuur en geheele geaardheid onzer natie op te merken, dan eerst wordt het mogelijk om met goede hoop, met de beste vooruit-zigten de toekomst in te treden. Die redenaars werken op mijne verbeelding, maar laten mijn hart koud blijven: want mijn verstand wil het toch ook wel goedkeuren, en dat kan het niet: ook verontwaardig ik mij, wanneer ik anderen hoor lasteren. En het ergste van alles; men ontmoedigt ons: want het is als of men 't er op toe-gelegd heeft om ons onze tegenwoordige nietigheid onder het oog te brengen. Niet zóó onze diependenkende grijsaard. In zijne geheele rede heerschte echt wijsgeerig onder-zoek naar hetgeen wij in waarheid geweest zijn, in de daad uitgevoerd hebben, en dit droeg hij mij zoo een-voudig, zoo in den toon der waarheid voor, dat mijn verstand het moest billijken zoo wel als het mijn hart verwarmde. Nog meer, en dat vooral, zóó ver was het er van af, dat hij mij vernederde en moedeloos maakte, dat ik als *Nederlander* mij toescheen vrij wat te wezen, en nog met mijne naburen een' wedstrijd te kunnen ondernemen. Ik wenschte wel, zeide ik onder het doorloopen zijner boeken van kast tot kast, ik wenschte

wel, dat alle welgezinden in ons vaderland u zoo hoorden spreken: door zoo gansch onpartijdig en wijsgeerig onderzoek zoudt ge bij velen den moed doen herleven. — Wel nu, mijn lieve vriend, was zijn antwoord, doe gij dit dan maar, als het u zoo wenschelijk voorkomt. Ik ben afgeleefd, en gij nog in den vollen bloei en kracht van uw leven. En zeker, onze natie heeft op dit oogenblik eene toespraak noodig. Na al die omwentelingen, na al dat ijdel hopen en verwachten, na al dat vergeefs streven en werken om het volmaakte te bereiken, na al die overspanning, en het gevolg van dezelve, de vreemde overheersching, is men ontmoedigd geworden: en hoezeer het herstel onzer vrijheid ons heeft doen herleven, zoodat alles naar tijdsgelegenheden weêr tiert en bloeit, is en blijft men toch huiverig om veel van de toekomst te verwachten en er veel voor te doen. Ook gaat het, gelijk het altijd plagt te gaan; het verledene roemt men, het tegenwoordige telt men niet, en het gebrekkige houdt zóó zeer de aandacht bezig, dat men om het goede niet denkt. Zoo is het gesteld met de ouderen van jaren: en wat de jongeren betreft, deze denken en handelen alweêr, als de ouderen in hunne jeugd en kracht, ten tijde der omwentelingen, gedacht en gehandeld hadden: zij overdrijven alles. Wel nu, vriend, spreek dan allen eens toe en geef wat uit. Waarom niet? Er wordt zoo veel vergeefs gesproken en geschreven: beproef of het altijd zoo plaats heeft; maar verwonder u zoo niet: ik meen het. — Zoo sprak hij, en meende het ter goeder trouw: en ziedaar, vriend, de reden, dat ik u zoo naauwkeurig ons geheele gesprek mededeel, en meer en meer mij bij het sehrijven op naauwkeurige ontvouwing zijner geheele rede ben beginnen toe te leggen. Want onder het voortsehrijven heeft dat zeggen

van hem invloed op mij gekregen, zoodat ik bij mij zelve daacht: mijn vriend, daar te Utrecht, kan er in zijne betrekkingen nut mede doen, en welligt brengt het hem aan het schrijven, hoe ongaarne hij ook daartoe komt. Want ik voor mij, brieven kan ik schrijven, zoo veel men wil, maar boeken uit te geven, als auteur op te treden, dat is mijne zaak niet. — Maar genoeg alweêr voor heden: morgen nader.

IV.

30 Maart 1828.

Wij kwamen dan eindelijk aan onze gymnasiën en universiteiten. — Maar vooraf wil ik u nog doen opmerken, hoe hij, met veelvuldige uitweidingen, toch altijd ons gesprek doelmatig had voortgezet, en mij meer en meer op het regte standpunt geplaatst had, om de groote, de hoogstbelangrijke zaak in derzelver ganschen omvang, en uit het ware oogpunt te beschouwen. Daartoe had alles gediend, wat hij van liberaliteit, van den geest onzer tijden, zoo ten goede als ten kwade, en eindelijk, het gewigtigste, van onze natuurlijke hoedanigheden en inborst, gezegd had. Van dit alles sprak niemand, toen wij hier over dat zelfde onderwerp met * * * en † † † zaten te praten: als ware het onverschillig, in welke tijden en voor welke natie men hooger onderwijs zoekt in te rigten: en hoe kan men toch, men moge spreken waarover men wil, tot doorzicht en beoordeeling van zaken komen, zonder genoegzame voorbereiding? Maar nu ook had hij mij zóó voor ons onderwerp *en* voorbereid *en* met hart en ziel, gelijk men zegt, ingenomen,

dat ik mij in staat meende te gevoelen, om van onze akademiën te maken, wat men maar wilde. Is zoodanig onze regering tegenwoordig, zeide ik, en zoodanig de aanleg, de wetenschappelijke aanleg onzes volks; wat kan er dan niet weêr op nieuw van onze akademiën worden! — Geene idealen, vriend, was het antwoord terstond. Want de werkelijke wereld, gelijk wij gezien hebben, blijft altijd beneden het ideaal. — Maar toch, hervattede ik, wij kunnen streven naar het ideaal: ook dit hebben wij gezien: en wat kan er dan met zulk een' aanleg, niet alleen van onze akademiën, maar ook van ons onderwijs in het geheel, van onze scholen en gymnasiën en ware volksverlichting worden! — Minder dan gij u verbeeldt, mijn vriend, ten minste, zoo gij u vorderingen voorstelt, die met de tegenwoordige niet te vergelijken zijn. Wij zijn welligt veel verder gevorderd, dan velen denken: ongemerkt gaat dat voort. Laat ons beginnen met na te gaan, wat de tijd, wat de echt liberale geest onzes Bestuurs, wat zoo vele uitstekende mannen, die, sedert onze herleving tot nu toe, de zaken van het openbaar onderwijs beheerden, uitgerigt hebben: maar ook, wat reeds vroeger in en na de tijden der omwentelingen door anderen is voorbereid: deze zie men vooral niet voorbij. Ik bedoel de pogingen dier echte philantropen, die, voordat nog de maatschappij *tot Nut van 't algemeen* opkwam, iets dergelijks reeds beoogden, en, nadat die tot stand was gekomen, haar ook door geschriften, maar vooral door daden, door het oprigten en bestnren van scholen krachtdadig bevorderden. Veler namen zijn bijkans vergeten; want zij werkten meestal in stilte, ongemerkt, eigen lof aan bevordering van waar nut achterstellende. Maar ook beroemde mannen zijn hier te noemen, wier namen onsterfelijk zullen zijn, die thans

op onze universiteiten en in andere hoogere betrekkingen uitblinken. Die allen waren het, welke den grond legden van hetgeen wij thans zien plaats hebben in ons lager onderwijs, en dat Cuvier en Noël bij hunne intrede in het land, in 1811, van verwondering opgetogen hield. En zie, hoe dit is voortgezet na den val van Napoleon, die dat alles tot den grond seheen te zullen verwoesten! Is het thans bij ons niet een der gewigtigste punten van staatkunde, het onderwijs te bevorderen, ja maar ook in *dien* geest, in *die* strekking te bevorderen en te handhaven, als het toen had plaats gegrepen? Maakt het niet een der belangrijkste voorschriften der Bestuurders onzer provinciën uit, dat zij op het onderwijs een wakend oog houden? Ziet men niet allerwege, dat onzen Koning niets meer ter harte gaat, dan dat Hij een goed nageslacht onder zijne regering zich vormen doe, waarover zijne opvolgers mogen regeren? Wat kan Hij hun ook beter nalaten? Want daarom juist is dat lagere onderwijs zoo belangrijk, omdat het daarvan afhangt, wat onze natie over dertig, veertig jaren wezen zal? Veel kunnen daaraan toebrengen de gymnasiën, veel ook de akademiën: maar kort en goed: zoo op de kinderschool de gronden niet gelegd zijn van grondig onderwijs, en, hetgeen nog meer zegt, van zedelijkheid, vergeefs zullen al onze pogingen zijn om een *goed* nageslacht te doen rijpen: en dit is toch wel, geloof ik, het allervoornaamste! Veel nieuws is er elders en ook in ons land sedert eenige jaren opgekomen, Pestalozzi's leerwijze b. v. de Lancasterscholen, om van andere min gelukkige inrigtingen niet te gewagen. Men neemt daar proeven van; waarom niet? dat behoort tot ware onbekrompenheid, vooral, wanneer men er het goede van behoudt. Maar heeft men niet reeds door vergelijking bevonden;

dat het eigenaardige van onze scholen dit is, dat *opvoeding* en *onderwijs* gepaard gaan, en beide bijzonder een godsdienstig en zedelijk doel hebben? Dat dit toch onveranderlijk in ons Nederland behouden blijve!

Dit alles stemde ik hem met mijn gansche hart toe. Maar onze gymnasiën, ving ik hier aan, of zoogenaamde Latijnsche scholen: die zullen wij toch niet roemen? — Ik zeker niet, zeide hij, ten minste zoo als die in mijne jeugd waren: en wat hangt daarvan niet voor het Akademisch onderwijs af? Ik schrijve het daaraan alleen toe, dat ik eerst regt heb beginnen te studeren, nadat ik de akademie verlaten had. Ik vond daar uitstekende mannen, een' Pestel, een' Valckenaer, een' Ruhnkenius, lichten der akademie en der geheele gelcerde wereld. Maar vraagt ge, wat ik aan hunne lessen verschuldigd ben? Bijna niets: ik beken het. Ik herinner mij de *assemblées* bij Pestel, waarop ik van tijd tot tijd verscheen en mijn partij maakte, en menigen avond aan het huis van Ruhnkenius, waar wij musiceerden, en ik eerste *artistes* van Europa heb leeren kennen: dat herinner ik mij nog alles levendig en plagt daarvan nog dikwijls met mijne vrienden en tijdgenooten te spreken: maar wat hunne collegiën betreft, daarvan wisten wij ons naauwelijks iets te binnen te brengen, behalve alleen, dat wij ons bij Pestel op het *jus naturae* bij uitstek amuseerden. Waar lag dat aan? Aan onze Professoren? Ik heb nog hunne dictaten: en grondig is dat alles, ik verzeker het u, en voor dien tijd doelmatig. Aan ons? ja, welligt voor een groot gedeelte, schoon ik toch lecrust genoeg had: ik zat altijd te lezen tot diep in den nacht, maar in allerlei boeken, uit nieuwsgierigheid, zonder doel of orde, in reizen, geschiedenissen, romans, vooral in Voltaire en de Fransche en Engelsche philo-

sophen van dien tijd, van welke ik juist niet het beste onthield. Neen, aan de gymnasiën lag het voornamelijk waar wij onzen tijd, den kostelijksten tijd van ons geheele leven nutteloos, om niet iets anders te zeggen, doorgebracht hadden. Wat was er van studenten te wachten, die vijf, zes jaren in akelige kloostergebouwen gebeuzeld hadden, woorden hadden geleerd en regels, en verzen hadden gemaakt in eene taal, waarin wij noch lezen noch schrijven, ik laat staan, denken konden: en dat onder het opzigt van eenen slaperigen leermeester, die, nu en dan door ons rumoer ontwaakt, in ijver ontstak en links en regts straf uitoefende en den onschuldigen, zoo als het gaat, het hardst kastijdde. Wat was er van zulke knapen te wachten, nadat zij, eenmaal uit die spelonken op de akademiën gekomen, hier als in vrijer lucht begonnen te ademen? Wat anders, dan losbandigheid, zedeloosheid, ten minste brooddronkenheid? En had men t' huis eene goede opvoeding en op een Fransch kostschool lust tot onderzoek gekregen — indien dat alles op het gymnasium niet verloren was geraakt —, wat toch kon men al anders op de akademie doen, dan zich kappen en kleeden, musicéren, in Voltaire lezen? De taal zelve, waarin de lessen gegeven werden, verstond men nog bijna niet. — Maar dat men dit zoo liet, als het was? vroeg ik hier: Cuvier liet er zich, nog zoo kort geleden, even ongunstig over uit, en in mijn' tijd was het nog zeer gebrekkig, schoon met uitzonderingen, waarvan ik kan getuigen. — *Au dessous de toute critique*, ging hij voort, vond Cuvier onze Latijnsche scholen, even als hij ons lager onderwijs boven allen lof verheven vond: *En passant des écoles primaires aux écoles Latines*, schrijft hij in hetzelfde rapport, *nous entrons, pour ainsi dire, dans un autre monde: nous remon-*

tons à un autre siècle. Nos auditeurs ne peuvent pas être plus surpris, que nous ne l'avons été de cette étrange disparate. En uitzonderingen, ja, ook in mijn' tijd waren er die, welke men aan bekwame Reetoren te danken had, die men hier en daar vond: maar toen vooral *rari quippe boni*; schoon die goede dan ook bij uitstek goed waren. En aan die *bij uitstek goede* Rectoren en Conrectoren is het wel meestendeels toe te schrijven, dat er door sommigen nog zoo goed gestudeerd werd. Zóó ver intusseken was het er van af, dat men handen aan het werk zou slaan, om het kwaad te verbeteren, dat velen zich met die kindergrappen en die verwaande praeceptoren verlustigden, en eens daarvan begonnen, aan geen einde konden komen. De oratie van Ruhnkenius, ge kent die? *de doctore umbratico*, was in mijne kindschheid gehouden en seheen geschikt, om den menschen en vooral de regeringen de oogen te openen; maar ik weet nog zeer wel, en wie heeft het niet opgemerkt? dat beeld van den *paedagogus* met den seepter in de hand, zoo meesterlijk geschilderd, heeft, mijn geheele leven door, meer gelach, dan verontwaardiging verwekt. Zoo ging het op onze gymnasiën, vriend, en zoo weinig bekreunde men er zich aan: en ik zeg nog eens, was het niet onvergeeflijk, daar dit op onze akademiën, op onze geheele maatschappij, op ons bestuur zelf zoo heilloozen, zoo verderfelijken invloed moest hebben? Dat is veranderd in weinige jaren! — Vindt ge? vroeg ik hierop verwonderd: het gaat toch wel langzaam voort en hoevele gymnasiën nog aan die spelonken gelijk, ook in voornamen steden! — Zoo vele niet, was zijn antwoord, als gij wel denkt, en meer en meer worden *die* nu uitzonderingen, omgekeerd van hetgeen in mijn' tijd plaats had: en sommige zijn voor-

treffelijk, ook dit weet ik bij ondervinding. Want van alle betrekkingen ontslagen, houde ik mij bijzonder met het onderwijs mijner kleinkinderen bezig, van welke de jongste op het gymnasium is. Ge moet hem maar eens Xenophon of Plutarchus in de Selecta van Wytttenbach opslaan, en ge zult u verbazen over die vorderingen! Op mijn dertigste jaar, met al mijn veelweterij van dien tijd, wist ik nog zoo veel niet, ik zeg niet van Grieksche literatuur: daar wist ik niets van: maar van propaedeutische studie in 't algemeen, als die jongen thans reeds weet op zijn achttiende. Langzaam, zegt ge, gaat de verbetering voort: maar *langzaam gaat zeker*, zegt het spreekwoord: en zie eens, hoe men in onze dagen den *zekeren* weg tot verbetering heeft ingeslagen: niet door verordeningen en voorschriften slechts te geven: wat baten die, zoo men ze maar naar de letter opvolgt? maar door op de *personen* acht te slaan, die ze moeten uitvoeren, deze aan te moedigen door verbetering en verhooging van hunnen stand in de maatschappij, en dit niet alleen door vermeerdering van jaarwedde of voordeelen, maar bijzonder door niemand in hunne orde toegang te verleenen, dan die op eene akademie blijken heeft gegeven van een beschaafd en kundig man te zijn. Dit moedigt boven alles aan. Zij worden nu niet meer gelijkgesteld met zoo vele domme of verloopen menschen, die men om Gods wil aan het een of ander school genadebrood deed eten, daar zij elders bij geene mogelijkheid konden geplaatst worden. De stand is verhoogd. Het was in mijne jeugd omtrent een schimpnaam *praeceptor* te heeten; maar zie nu eens aan onze gymnasiën, welke Rectoren niet alleen, maar ook Praeceptoren daar gevonden worden, jonge menschen van opvoeding, van beschaafde zeden, van goeden huize ook, die men gaarne

in gezelschap ontmoet: lees die menigvuldige letterkundige dissertatiën, die sedert onze herleving aan onze akademiën uitgekomen zijn: ze zijn het werk, moet men zeggen, van Veteranen, van aanstaande Professoren: en vraagt men naar dezen of genen dier geleerde schrijvers, waar en wat hij thans is, Praeceptor is hij, hoort men, of wacht nog op een praeceptoraat. Zoo krijgt men achting voor een' Praeceptor, en hoe veel meer nog voor een' Rector! Die namen beginnen in de daad eertitelen te worden. En heeft men eenmaal zoo op de personen gewerkt, waarop toch alles aankomt, dan eerst kan men ook hopen en vertrouwen, dat de voorschriften en verordeningen zullen nagekomen worden: wat zeg ik? zij stellen zelve aan de Besturen, hetgeen niet zelden reeds plaats heeft gehad, ontwerpen van verbetering voor, die doorzigt en ondervinding hen heeft doen uitdenken. Neen, vriend, in waarheid: het gaat niet langzaam met onze vorderingen hierin voort, of ge moest onze zuidelijke provinciën bedoelen; maar hoe kan dat daar anders? Om zeker te gaan, moet men dáár vooral langzaam gaan: en zoekt men ook daar niet op dezelfde wijze alles te bevorderen? Ge kent de dissertatiën, die ook daar van tijd tot tijd verschenen zijn: derzelver schrijvers zijn thans aan het hoofd van nabnrige gymnasiën: en zoo vormen zich aan die akademiën meer en meer diergelijke verdienstelijke mannen, die door onderwijs ook daar algemeene beschaving doen toenemen. Nog lang zal dat daar langzaam voortgaan; maar bij ons: onbevooroordeeld, vriend, in deze dertien jaren hebben wij reuzenschreden gemaakt! — Als men u zoo hoort voortpraten, zeide ik hierop, zou men wel vragen, wat blijft ons nog over te doen? — Genoeg, hernam hij: maar eerst na te gaan, wat men reeds ge-

daan heeft en nog doet. Van het onderwijs zelf heb ik nog niet gesproken, en hoe dat reeds verbeterd is. Het is daar niet meer met woorden en klanken en regels, dat men zich vergenoegt: maar door woorden zoekt men tot zaken, door grammatikale regels en opmerkingen tot verstand der oude schrijvers te geraken, en gaat dit niet gepaard met beoefening der geschiedenis, der aardrijkskunde en aanverwante vakken? Nog onlangs is daar algebra en mathesis bij gekomen, en dit ook belooft veel voor het vervolg. Maar, hetgeen meer zegt dan dit alles, de *methode* van onderwijzen is zoo veranderd. Ge moet die literatoren, vooral de jongere, daarover eens hooren spreken! — Ge schijnt die zaken, hernam ik weêr, wel nagegaan en doorzocht te hebben. — Zou ik niet, mijn lieve vriend? Ik weet bij ondervinding wat 't zij, op dien leeftijd aan zich zelven overgelaten te zijn geweest. Bijkans acht en twintig jaren was ik oud, toen ik dit regt ging beseffen: en wat het mij gekost heeft alles weder in te halen, 't geen toen verzuimd was geweest, dat laat zich niet beschrijven. De Latijnsche schrijvers, de gemakkelijkste zelfs, kon ik zonder behulp van woordenboeken en grammatica's nog niet ontraadselen: van het Grieksch moest ik de letters nog leeren. Daar zat ik als een schooljongen te blokken, dat ik mij over mij zelven schamen moest. Ruhnkenius, mijn oude leermeester, maar met wien ik meer over jagthonden en Italiaansche virtuosen, dan over klassische schrijvers gesproken had, was mijn eenige vertrouwde; dezen, als mede aan onzer beider vriend, Frans Hemsterhuis, die mij vroeger den eersten stoot gegeven had, heb ik mijne geheele letterkundige en wijsgeerige vorming te danken gehad. Wat was er ook anders van mij geworden? Een nietig, beuzelachtig wezen, gelijk zoo

vele mijner tijdgenooten, zoo niet iets ergers, dat ook al mogelijk geweest ware. Zoo dikwijls ik mij dat alles herinnere, kan ik het geluk van het opkomend geslacht niet hoog genoeg waarden. En dit is zoo bij ons en even zoo in Duitschland, en waar niet al? schoon er bij ons nog vrij wat te verbeteren valle. — Wat dan toeh voornamelijk? hervatte ik wederom met ongedurigheid: de premissen zijn lang om tot de zaak te komen. — Dat dienen ze wel te zijn, was zijn antwoord, zal men de zaak niet in schijn, maar in de daad verbeteren: en ik moet het u bekennen, naar het mij voorkomt, zijn wij op verre na nog op de hoogte niet om aan het verbeteren te gaan. Tijden en omstandigheden hebben wij waargenomen: dat is reeds veel; maar *de hoofdzak* onzer onderzoekingen, waarvan wij in den beginne spraken, hebben wij nog niet doorgrond: *de jeugd* namelijk zelve, naar wier bijzondere geaardheid, op verschillende jaren, gymnasiën en hoogeschoolen doelmatig dienen ingerigt te worden. Ook hebben wij van de *maatschappij*, waarvoor de jeugd bestemd is, en welke zij eenmaal uit de school zal intreden, nog geen woord gerept. . . . Maar zouden wij dit niet al zittende beter bepraten? Mijne boeken zult ge nu wel alle kennen. Zetten wij ons weder, vriend, zeide hij naar zijn' stoel gaande, en hij schonk nog eens in.

V.

31 Maart 1828.

Zoo lang mij heugt, vervolgde hij, hebben mij de onderscheidene leeftijden des menschen bezig gehouden, om het karakteristieke van ieder derzelve, bijzonder het karakteristiek onderscheid van *knaap* en *jongeling* wel te bepalen: waartoe mijne kinderen en naderhand mijne kindskinderen, wier opvoeding ik, zoo als ik gezegd heb, mede verzorg, mij van zelfs aanleiding gegeven hebben. In hunne kindschheid ontwikkelden zij zich op bijna gelijke wijze, om *mensch* te worden: dat was ééne en dezelfde opvoeding voor allen, en die daartoe strekte om het opkomend gevoel en verstand, vooral het *gods-dienstig gevoel* aan te kweken en eene goede rigting te doen krijgen. Maar nadat eenmaal de *knaap* in hen geheel voor den dag was gekomen, welk eene verandering toen! De bijzondere geaardheid en aanleg van ieder hunner, die al merkbaar was geweest, begon zich nu te bestemmen en duidelijk kenbaar te worden: ieder openbaarde een' bijzonderen zin voor het een of ander, eene bijzondere geneigdheid om zich op dit of op dat

toe te leggen, en daarmede zich geheel bezig te houden: het wezen, dat zoo lang voor den familiekring geboren scheen, toonde nu eene bestemming voor de maatschappij: de man kwam er al door gezegden en handelingen in te voorschijn, die, met dien kring niet te vreden, de wereld intreedt en daarin leeft en werkt. Want de leeftijden zijn niet door bepaalde jaren afgedeeld en als van een gescheiden, maar volgen zich ongevoelig op, zoodat in het kind zich reeds de aanleg van den knaap, en in dezen die van den jongeling en man begint te ontwikkelen: en van daar, dat men ze niet genoegzaam onderscheidt. Dikwijls en meestal hoort men aan het kind toeschrijven, dat den knaap, die in hetzelfde opkomt, eigen is, wulpschheid b. v. en dartelheid: het kind daarentegen is stil, gedwee, ootmoedig, cerbiedig, ja schuw en stijf. Nog minder onderscheidt men den knaap van den jongeling: in sommige talen zelfs, als in de Fransche, wordt geen bijzonder woord voor den *knaap* gevonden, gelijk Rousseau opmerkt, die desniettegenstaande dezen leeftijd zoo meesterlijk beschreven heeft. Maar ik ga voort. — Meer en meer vertoont de knaap wat hij als man eens zal worden; maar deze vorderingen gaan gepaard met beangstigende, verschrikkelijke verschijnselen. Wulpschheid, dartelheid, spotlust, listigheid, hevige hartstogten, wilde lusten en begeerlijkheden, dit alles is in meerderen of minderen graad van hevigheid aan dien leeftijd eigen. Zie eens, hoe veel oplettendheid en zorg en menschkunde dit altemaal bij de opvoeding niet vereischt! en denk dan nog dit vooral daarbij in, dat veel daarvan strijdig schijnt te zijn met het goede, dat in de kindsehheid opgekomen en verzorgd is, b. v. met godsdienstig gevoel. Verkeerd geleid, hoe ligt kan spotlust, dartelheid al dat goede reeds uitspruitende zaad

verstikken! En wat moet er van de zedelijkheid worden, wanneer men begint met het heilige te bespotten? wat van den jongeling en man, wat van de maatschappij worden, wanneer, bij het opwassen, ziels- en ligchaamskrachten tot het uitoefenen van al dat kwade en onedele aangewend worden? Dit inziende, zou men bijkans wanhopen aan sommige knapen, bij welke de natuur zoo hevig opbruischt. Ik ken de zoodanige, en heb ze onder mijne kinderen gehad. Geen dier, zeiden de Ouden, is ontembaarder dan de mensch, daar hij met kracht en woede slimheid paart. Dat heb ik van nabij gezien. — Maar, vroeg ik hem hier: is dit niet den jongeling eigen? — Niet den *jongeling*, antwoordde hij, maar wel velen en den meesten jongelingen, die in hunne vroege jeugd geheel zijn verwaarloosd geworden, en knapen, *jongens* blijven hun geheele leven door, gelijk andere wezens, die weinig in zich te ontwikkelen hadden, tot hunnen ouderdom toe *kinderen* blijven. Van daar, zeg ik, dat men zich ligtelijk vergissen kan uit gebrek aan menschkunde, en dat moeten wij niet, zoo wij over Gymnasiën en Universiteiten, en het verschil van beide, en, is dit hier de vraag niet? over beider aard en doelmatige bestemming handelen zullen. De jongeling is een gansch ander wezen, dan die knapen zijn, welke men er voor houdt, en voor den *jongeling* eerst is de Universiteit bestemd. — Leg mij, ik bid u, zeide ik hierop, leg mij dit toch wat nader uit: want dat is, dunkt mij, al zeer belangrijk. — Niets in de wereld is belangrijker, hervatte hij. Onze geheele opvoeding en onderwijs, ons schoolwezen, de geheele geschiedenis des menschedoms en der menschheid staat er mede in verband: en hoe zou het anders? Wie kan over al die onderwerpen meê spreken, die niet *den mensch* bestudeerd

heeft. Maar ter zake: hoe nu dat ontembare wezen, zoo het schijnt, zóó te behandelen, dat er eenmaal de jongeling en man uit rijpen mogen? Teugels zullen hier noodig zijn, vriend. — En kracht en behendigheid, voegde ik er bij, in het temmen. — Behendigheid vooral, hernam hij: of liever *menschkunde*. Hier voornamelijk hoede men zich, van, volgens der menschen gewoonte, alle zaken van de kwade zijde te beschouwen. Onge-lukkig de knaap, die daarvan het slagtoffer geworden is! Op dat buitensporige ziende, en daarop alleen ziende, heeft zoo menig vader, zoo menig opvoeder de strengste maatregelen gebruikt, knapen in hokken opgesloten, ge-teisterd, dat men er van beefde, zóó zich verbeeldende het kwaad tegente gaan, en den jongen op den regten weg te brengen. En hoe bedroog men zich! Die pijn was spoedig vergeten, en eenmaal van die kluisters ont-slagen holde de jongen in zijn verderf. Want het kwaad was er niet uitgeslagen, maar door die strengheid dieper ingeworteld, zoodat er geen uitroeijen meer aan was. *Menschkunde* is hier noodig, dat is, kennis van de menschelijke natuur, en hoe in dezelve het goede niet opkomt, zonder van buitensporigheden vergezeld te gaan. In het kind komt gevoel van godsdienst op, maar is het niet gepaard met wilde voorstellingen der verbeelding, zoo ijdel, als verkeerd en wanstaltig? En zoo is het gelegen met de buitensporigheden des knaaps, met dit onderscheid evenwel, dat deze meer in het oog vallen, anderen meer benadeelen en daardoor den opvoeder meer ergeren en in drift en toorn doen ontsteken. Voorts is het in beide de welige natuur, die aan het werken is, en even zoo in menschen, als in planten en gewassen, mag ik het zoo zeggen? van buitensporigheden houdt. Ik mag wel in den knaap, zegt Crassus bij Cicero, wat

weligs en weelderigs, om het wat te kunnen snoeijen en inkorten. *Volo enim se efferat in adolescente foecunditas*: ge kent die plaats. *Nam facilius sicut in vitibus revocantur ea, quae sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova sarmenta culturâ excitantur: ita volo esse in adolescente, unde aliquid amputem.*

Wat wisten die Ouden het toch goed! Diep doorgroeven zij de menschelijke natuur, en zoo zagen zij in den knaap, ja meenden reeds in het kind heerlijke eigenschappen te zien uitspruiten, *leergierigheid, waarheidsliefde, zucht voor het schoone en goede, zedelijk gevoel, gevoel voor regt en billijkheid* en wat niet al! ja maar ook *ijver en opzet om het ware, goede en regte voor te staan en te handhaven*: dat zagen ze, want zij bestudeerden den mensch niet in boeken, als wij, maar in hem zelven, vooral in zijne kindschheid en jeugd: en zoo kwam hun dan ook de opvoeding zoo moeilijk, zoo vermoeijend niet voor, als of men zich moest vertoornen en slaan en kastijden: die hartstogten, die lusten en verkeerde neigingen, ja, die spotlust zelve, dat is het *weelderige* der natuur, zeiden zij. Wie heeft ooit vruchten geproefd en ingezameld, dan nadat de boomgaard jaren lang niet dan takken en loof had uitgeschoten? Hetgeen ons te doen staat, is verzorgen, opkweeken, beschutten: beschutten en behoeden voor *verleiding* inzonderheid, waarvoor deze leeftijd zoo vatbaar is: en hierin vooral komt gezag en standvastigheid te stade. — Maar nu de jongeling? viel ik hier in. — Ik spreek nog van den knaap, voer hij voort: geen leeftijd is belangrijker. De eerste, de kindschheid, is noodzakelijk: het wezen ontwikkelt zich, om eenmaal mensch te worden: maar de aanleg tot goed en kwaad, die daarin begint kenbaar te worden, komt eerst regt in den knaap te voorschijn: en van den omgang, ge-

sprekken, leerwijze en tucht in dien leeftijd, hangt het voor een groot gedeelte af, hoedanig de man zal zijn, die er uit voort zal komen. Menig een is een Cartouche geworden, die, ware hij als knaap wel opgevoed geweest, een zegen voor zijn land en de menschheid had kunnen wezen. Viert men al dat buitensporige bot, of gaat men het met geweld tegen, in beide gevallen komt er losbandigheid, zedeloosheid uit voort. — Maar hoe dan te handelen? vroeg ik: van snoeijen en inkorten spraakt gij. — Eerst, zeide hij, op het goede te letten en dat te bevorderen en te verzorgen: naderhand ga men aan het snoeijen; maar op te passen vooral, dat men hier toch niet mede beginne: *ge zoudt u de hoop op de toekomst afsnijden!* Die neigingen, die driften, die hartstogten, die ons doen sidderen voor het wezen, dat, zoo zwak nog en klein, nu reeds met fonkelende oogen alles schijnt te willen verwoesten: wel beteugeld, wel geleid, wel gerigt, kunnen die zelfde driften den man eenmaal, aan het hoofd van een leger, over de vijanden zijns vaderlands doen zegepralen. Die hoofdigheid en halsstarrigheid, hoe onverdraaglijk ook voor ons in vele knapen, zoodat men niet rust voordat men hun, gelijk men zegt, den kop heeft gebroken, — met beleid getemperd en gewijzigd, verandert die zelfde stugheid in standvastigheid, in onwrikbare zelfbeheersching, en doet den man eenmaal voor de zaak der regtvaardigheid pal staan. En zoo al het overige. Dat vernuft, om nog iets te noemen, dat zich door slimheid, ook wel door geestig gispn en bespotten kennen doet, zoodat men voor den knaap zich wacht, wekt men maar bij tijds het zedelijk gevoel bij hem op, en versterkt men dat door het verstand te beschaven: den schranderer man zal het eenmaal kenmerken, hetzij hij wetenschappen beoefent, of den staat bestuurt.

Het goede toch aan te kweeken, dater zit in den mensch! zoo verdwijnt het kwade van zelfs, en geen snoeimes komt er te pas. Die leergierigheid, waarvan wij spraken, en ijver voor het ware en goede, is even zoo dezen leeftijd eigen, als die loosheid, die driften, die hevige hartstogten. Laat den knaap begaan, al vermoedt of bemerkt gij in doen en spreken het een of ander van hem, daar de schalk in doorstraalt, al vaart hij al eens in drift en gramschap uit: ga het ten minste niet *regt-streeks* tegen; maar werk te gelijk op zijne rede, op zijn' zedelijken inborst, die kracht krijgen: versterk die, niet door ontijdige, eindelooze vermaningen, die zonder aandacht aangehoord worden; maar door anderen ten voorbeelde voor te stellen, vooral door uw eigen voorbeeld: doe hem nu en dan eens een' bloe van schaamte op de wangen komen, het eerste kenteeken van zedelijkheid, en dat wel, door hem op zich zelven te doen ontevreden worden, en voor misdrijven zich te doen wachten; dat noem ik snoeijen en inkorten, hij moet *zich zelven* verbeteren: in één woord, beteugel den knaap en houdt de wacht over hem, maar wek tevens bij hem eergevoel en zucht voor het goede en edele op, en maak hem daardoor vooral van het kwade en schandelijke afkeerig. Dus handelende, vriend, zoo er aanleg in hem zit om aan zijne bestemming te voldoen, wacht dan maar geduldig den tijd af: is die eindelijk gekomen, zie! daar staat dan op eens *de jongeling* voor u! — Ge ver-rast mij, zeide ik; maar hoe dan? is deze dan de knaap in zijne rijpheid? — Zoo ge wilt, gaf hij mij ten antwoord, maar hij is meer dan dit. Iets mannelijks heeft hij intusschen gekregen naar ziel zoo wel als naar ligchaam, hetwelk de knaap nog niet heeft, die meer iets kinderlijks behoudt. Want de jongeling, om het

kort en zakelijk uit te drukken, is *de man in zijn worden, in zijne laatste ontwikkeling, om welhaast volkomen zelfstandig mensch te zijn*. En ziedaar nu het onderscheid van gymnasiën en hoogeschole, en van de grondbeginselen tevens, waaruit men beide aan derzelve bestemming doet beantwoorden. — Veel in weinige woorden, zeide ik; maar ik moet u bekennen, dat het mij niet duidelijk is. — Erg genoeg, hernam hij; want zoo iets in de wereld, is dit, dunkt mij, helder en klaar, dat de scholen aan de leeftijden dienen geëvenredigd te zijn; en verduister ik u dit? Maar van scholen welligt had ik nog niet moeten gewagen, voordat wij den jongeling zoo wel, als den knaap, zich geheel hadden zien ontwikkelen? — Welligt, zeide ik, en daar verlang ik naar: want ook dit begrijp ik niet. Wat blijft er voor den jongeling ter ontwikkeling nog over, wanneer wij den knaap reeds zoo ver gebragt hebben? — Zoo veel, mijn lieve vriend, dat ik niet weet, waarmede te beginnen. *Besef van zelfstandigheid*, in de eerste plaats; voorts *hooger eergevoel* dan in den knaap nog was opgekomen: *zelfbewustheid van niet voor zich en eenige anderen, maar voor allen te leven en te handelen: verhooving van zin, van hart, van verstand*, en wat kan ik daar nog niet bijvoegen! Van dat alles heeft de knaap nog maar voorgevoel, gelijk het kind het slechts had van hetgeen in den knaap zich zou ontwikkelen. Want met 's menschen leeftijden gaat het, als met die van het menschedom: de beginselen van de toekomst liggen in het voorledene: de tijd doet ze in werking komen. Hetgeen in het Oosten ontsproot, zag men in Griekenland zich verder ontwikkelen: hetgeen de oude wereld beloofde, is in de nieuwe, in onze Europeesche, tot meerdere rijpheid beginnen te komen. Eenerlei geschiedenis toch is het, die van den mensch

en van zijn geslacht, want uit *menschen* bestaat dit . . . Doch daarvan wel eens nader. Hier is de vraag, welk het onderscheid des kinds, des knaaps en des jongelings zij. Is dit u nu helder voor den geest? en ziet ge nu ook door, wat ik meende, toen ik den jongeling zeide te zijn den man in zijn worden, in zijne laatste ontwikkeling, in zijn bloeijen, op het punt, om als mensch vruchten zijner opleiding aan de maatschappij, waarvoor hij bestemd is, op te leveren? — Dit nog niet, zeide ik: het klinkt mij wat dichterlijk. — *Dichterlijk?* zegt ge. Leerden wij van de dichters maar wat meer! Voor het leven zou dat nuttiger zijn, dan dorre systemen. Dichters hebben het menschedom beschaafd en verlicht: die stroeve systeemmakers alles verdonkerd. — Vergeef mij, zoo meende ik het niet: maar ge hebt uit de menschelijke natuur alles zoeken afte leiden en te verklaren: zoo gaarne zou ik nu zien, dat ge mij *dít* ook op dezelfde wijze ontvouwdet. — Waarom niet? hernam hij. Zoo moet wijsgeerte verklaren, wat de dichter vond en uitdrukte: deden de eerste der oude wijsgeeren dit niet?.. maar ter zake. Langdurig moet het ligchaam des menschen verpleegd en verzorgd worden, zal het eenmaal vastheid van gang en bewegingen krijgen: het is even zoo met 's menschen geest gelegen. Maar zonderling, hoe men hieromtrent voor het eerste alles over heeft, en den geest, om zoo te spreken, verwaarloost! »Laat het kind »toch niet te spoedig loopen,» hoort men dagelijks zeggen: »want zoo zal het nooit goed op zijn beenen staan.» En zie eens, hoe men omtrent den geest te handelen pleegt: of die *zelfstandigheid* gekregen heeft, of niet, is de schooltijd uit, dan maar terstond moet de jongen naar de akademie. En de gevolgen daarvan? ja, val op val, hoe kan dat anders? en dat vallen dáár is vrij

wat bedenkelijker, dan in het ouderlijk huis. Er is zoo ligt geen oprigten meer aan, nadat de mensch zich eenmaal in zijn verderf gestort heeft. De geest moet eenige vastheid, eenige zelfstandigheid gekregen hebben, zal men den knaap voor het akademieleven geschikt oordeelen. — Wel nu, hernam ik, is dit niet, hetgeen ik zeide, dat de jongeling den knaap vertoont in zijne volle rijpheid? — Niet volkomen, antwoordde hij, zoo min als dat ge zeydet, dat het wel ontwikkelde kind reeds geheel den knaap vertoont. De leeftijd des jongelings is, even als de vorige, een bijzondere leeftijd, door bijzondere vermogens gekenmerkt, maar zoo in ontwikkeling van dezelve, als in tijd, het naast bij dien des mans komende. Hetgeen de man eens zal worden, zag men in het kind en den knaap reeds opkomen, maar het is reeds daar, het vertoont zich ten minste klaarblijkelijk in den jongeling, en dat wel in de zelfstandigheid, waarvan wij spraken, en in die hoogere gevoelens, waarvan wij te voren gewaagden. De man leeft geheel in de wereld en werkt voor de maatschappij; de jongeling nog niet: maar is op het punt, om er in te treden. De man deelt zijnen medeburgeren de vruchten mede van de opvoeding, van de opleiding, van het onderwijs, dat hij in zijne kindschheid en jeugd genoten heeft: de jongeling heeft nog niets meê te deelen, dat rijp en goed is, maar staat daar in vollen bloei en belooft alles. Maar — daar eindig ik alweêr poëtisch, hoe prosaisch ik ook begonnen heb: wat kan ik er tegen? Geef mij dan eene taal, die niet poëtisch is. Maar begrijpt ge mij? — Volkomen, zeide ik: en nu verbeelde ik mij ook gevolgtrekkingen vooruit te zien, die ge daaruit afleiden zult, b. v. dat men dien leeftijd op eene bijzondere wijze behandelen moet, en meer, dan de voorgaande, aan

zich zelven mag en moet overlaten: de mensch toch moet in denzelven op zich zelven leeren staan. — Regt zoo, hernam hij: ijsskoude behandeling door kloosterdwang en krijgstucht zou op een oogenblik alles doen verwelken. Heeft de mensch eenige zelfstandigheid bekomen, hij oefene zich daarin, als een kind, dat zonder leiband reeds kan voortgaan: en daarvoor is het akademieleven zoo bijzonder geschikt. Maar hier vooral, mijn vriend, zal voorzigtigheid noodig zijn. De jongeling toch is nog niet *man* geworden, en scholen dus, hoe *hoog* dan ook, zullen toch altijd *scholen* moeten blijven.

VI.

1 April 1828.

Na lang dus over 'smenschen leeftijden en den bijzonderen zin van elken derzelve gesproken te hebben, begon eindelijk de Oude weder. Maar waartoe, zeide hij, dient dit geheele onderzoek? is het alleen, om onze kinderen wel op te voeden en op te leiden? — Ik vat uwe vraag niet, antwoordde ik: wat bedoelt gij? Dient het alleen, vraag ik, om de jeugd in de onderscheidene scholen doelmatig te vormen en te volmaken? of dient het tevens, om de maatschappij in hare groote verscheidenheid met belangstelling te beschouwen, en door die beschouwing heilzaam op haar te werken? — Nu versta ik u nog minder, bekende ik. — Maar zie dan op deze wijze. Dat de opvoeding drielidig is, die des *kinds*, des *knaaps* en des *jongelings*, en elk haar bijzonder doel heeft, blijkt dit niet uit al het gezegde duidelijk? — Zeer duidelijk. — Alsmede, ging hij voort, dat er eene opklimming in plaats heeft om tot het hoogste doel te komen? Of strekt de eerste niet om *mensch*, de tweede om *beschaafd mensch*, de laatste

om *zelfstandig mensch* te worden? — Juist uitgedrukt, dunkt mij, was mijn antwoord: en dit past ge nu, geloof ik, op ons lager, middelbaar en hooger onderwijs toe. Ik moet bekennen, zoo verheft gij de universiteiten al zeer hoog. — Niet hooger, dan haar aard en strekking medebrengt: maar laat mij voortgaan. Ziet ge nu niet als met een oogopslag over, hoe men eene geheele natie in al derzelver deelen vormen, beschaven en veredelen moet? — Nog niet, zeide ik, maar ik verlang het te overzien. — Let dan, hernam hij, op de verscheidenheid der menschen in de maatschappij en zoek te doorzien, welke soort van opvoeding en onderwijs ieder behoeft. Niet allen genieten die hoogere, ook niet allen die meer beschaafde opvoeding. Het landvolk vergenoegt zich met de kinderschool, even zoo in de steden het grootste gedeelte van den burgerstand, en, in één woord, het volk. Zoo velen daartoe behooren, moeten ja altemaal tot zekeren graad van beschaafdheid en zelfstandigheid komen, en enkelen van dezelve brengen het daarin al vrij ver; maar om aan hunne bestemming te voldoen, is hun de kinderschool genoegzaam. Dáár tot menschen gevormd, gaan zij al terstond aan den ploeg of het handwerk of ander bedrijf, en ontwikkelen zich voorts als knapen en jongelingen op zich zelve. Ziedaar een deel der natie en eene soort van onderwijs tevens, dat aan deszelfs behoefte evenredig is. Maar met deze allen in oogenschouw te nemen, brengen wij ons eene groote menigte voor den geest: duizenden en honderduizenden maken de boeren op het land met de burgers in de steden uit, waarbij nog de krijgslieden komen. Gij ziet, hoe uitgebreid ons *lager onderwijs* is, en hoe, door overal onder die menigte kinderscholen daar te stellen en wel in te rigten, men een volk tot goede,

deugdclijke menschen vormen kan. Genoeg, zoo in het *kind* daar ontwikkeld wordt, wat dien leeftijd eigen is: maar zie nu verder.

Bemerkt ge niet onder die onoverzienlijke menigte, in vlekken en dorpen en steden, voornamelijk in de steden, bijzondere soorten van mensehen, die zich geheel aan de belangen der menigte schijnen te wijden: heelmeesters, artsenijsmengers, notarissen, procureurs, beambten, fabrikeurs, kooplieden, de laatste vooral in grooten getale en zeer verscheiden? Zij gaan her- en derwaarts, trekken overal heen om anderen ten dienste te zijn, of zetten hunne deur open voor al wie zich van hunnen raad of hulp of gerieven bedienen wil. Onder dezen zijn er velen, die zich boven den burger verheffen, en ná bij de hoogste standen komen, zoo als uit hunne kleeding, manieren, levenswijze, huizen, tuinen, landgoederen, paarden en rijtuigen op te maken is: ja, sommigen worden daaronder gerekend of rangschikken er zich zelve onder. — Eene zonderlinge manier, zeide ik hierop grimlagchende, om de maatschappij te beschouwen! — Vindt ge dat? was zijn antwoord, dan zal u nog wel zonderlinger voorkomen mijne beschouwing onzer Universiteiten en Gymnasiën, waartoe dit overzigt strekt. Maar oordeel niet, voordat gij alles met mij opgenomen zult hebben. Deze nu moeten, zoo wel als de minste boer en burger, in de kinderschool gevormd worden, maar, gelijk ieder achting voor hen schijnt te hebben, en ze waarlijk den staat zoo nuttig en noodzakelijk zijn, zoo behoeven ze iets meer dan dit eenvoudig onderwijs, niet voor hun beroep, als de timmerman voor zijn handwerk, dat men practisch leert; maar voor meerdere beschaving, om in de daad boven anderen uit te munten. Zij hebben ook eene tweede opvoeding, een

meergevorderd onderwijs gekregen: op Fransche scholen zijn ze meestendeels geweest of op instituten van onderwijs, *scholen van beschaving* zou men die kunnen noemen, waar zij Fransche taal en manieren en andere nieuwe talen, bijzonder geschiedenis, aardrijkskunde, mathesis en velerlei wetenschappen in zoogenaamde *abrégés de toutes les sciences* geleerd hebben.

Ziedaar nu weêr een ander gedeelte onzer maatschappij, waarvoor, zoo als gij ziet, weêr eene andere soort van onderwijs bestemd is, *het middelbare* namelijk, voor den *knaap* geschikt. — Maar behooren daartoe, vroeg ik, onze gymnasiën niet? — Van de gymnasiën, was zijn antwoord, kan ik nog niet spreken: eerst nog het een en ander van dat zelfde eigenlijk gezegde middelbare onderwijs. Minder uitgebreid is het, dan het *lagere*: honderde scholen dáár, tegen ééne hier: ook vindt men het alleen bijna in steden; maar groot, zeer groot is deszelfs invloed ter beschaving eener natie: het dient niet alleen voor die allen, die ik opgenoemd heb, maar ook, om *door* deze op de beschaving van alle rangen in de maatschappij te werken, inzonderheid door invloed der kooplieden: de koopman toch is wereldburger en gaat met allen om, als zijnde allen noodzakelijk: en onze koopsteden getuigen, hoe veel schranderheid en kunde niet alleen, maar ook hoe veel aanleg voor kunsten en letteren men onder onze kooplieden aantreft. Rigt dus die middelbare scholen maar doelmatig in, zoo zult ge reeds veel voor de natie gedaan hebben. Of is het niet veel, allen tot *menschen* en sommigen tot *beschaafde menschen* te hebben gevormd, die veel op al de overigen vermogen? Maar nu alweêr verder.

De geheele maatschappij, zoo als die daar voor ons ligt, hebben wij nog niet, wat opvoeding en onderwijs

betreft, in al hare deelen opgenomen. Ten behoefte van deze allen en des geheelen volks, zijn er anderen, door invloed en gezag, vooral door invloed op de maatschappij, grootelijks van de overigen onderscheiden. Denken wij aan onze hoogere standen: aan allen, die aan het hoofd des *Bestuurs* staan, of er regtstreeks of zijdelings toe behooren: aan onze *Regters* en zoo velen met regters en gerechtshoven in verband staan, bijzonder de *Advocaten*: — het is van gewigt, wat hun toevertrouwd wordt: het geldt regt en gerechtigheid in den staat; — dan onze *Artsen*: ook deze zijn van belang: het leven van zoo velen is dagelijks in hunne hand: en middelen ter afwering of genezing van volksziekten verwacht men van hen. Hoe kan een staat bloeijen, ja bestaan, waar deze allen niet eenparig voor deszelfs welzijn, zoo zedelijk als ligchamelijk, zorgen? Maar zie vooral niet voorbij eene zekere orde van menschen, die men in de eerste plaats zou moeten noemen, zoo men op den hoogen invloed, dien ze op eene natie kunnen en moeten uitoefenen, en op den eerbied, dien men hun toedraagt, achtslaat, de *Leeraren* namelijk en *voorgangers in den godsdienst*, die, door het geheele land verspreid, ieder op zijne plaats, voor godsdienst en zedelijkheid waken, godsdienstig onderwijs aan de jeugd afzonderlijk, ja maar ook, in het openbaar, van de kansels, aan alle leeftijden, standen en rangen geven, en in steden en hofplaatsen Edelen en Vorsten zoo wel als geringe leeken, op hooger, op goddelijk gezag, de taal der waarheid doen hooren en op ieders hart werken. Wat zegt ge, mijn vriend? Het is een klein gedeelte der natie, waarvan ik nu spreek, bij dat schier talloos aantal van boeren, stedelingen, krijgslieden, beambten, kooplieden vergeleken: maar wat hangt er voor deze allen, voor den

geheelen staat, van dat kleine aantal niet af? . . . Begint ge nu iets te zien van het hoog belang onzer Hoogescholen? — Ge verrast mij al weder, was mijn antwoord: maar ga voort: gij schijnt nog meer te willen zeggen. — Het loopt van zelfs in 't oog, hernam hij, al wat ik u zou doen opmerken. Zal eene natie niet alleen noest en braaf en vroom, niet alleen wel beschaafd zijn, maar tevens, als *natie* onder de overige volken, door hoogere verlichting en ware zelfstandigheid uitmunten, niets doelmatiger immers daartoe, om niet te zeggen noodzakelijker, dan dat die weinige, maar zoo hoogst belangrijke leden der maatschappij voor zoo hooge posten en bedieningen volledig opgeleid worden? En vraagt ge naar de gymnasiën: nu eerst ben ik in staat om er van te spreken. Zij behooren tot dat zelfde *hooger onderwijs*, maar zijn er de *kweekscholen* van. Is het voor andere standen genoeg, dat het *kind* alleen of de *knaap* tevens in den mensch doelmatig en opzettelijk ontwikkeld worde, hier vereischt de *jongeling* nog daarenboven eene bijzondere opleiding, en zal hem deze op de hogeschool tot hoogbeschaafd, waarlijk *zelfstandig* man vormen, zoo moet zij niet alleen van kinder- en middelbaar onderwijs, maar ook van *klassieke* opleiding en beschaving voorafgegaan zijn: waartoe de gymnasiën dienen ingerigt te wezen. Uit dit oogpunt is het, mijn vriend, dat ik deze beide, *Gymnasiën* en *Hoogescholen*, zoo bij ons als elders, waar in de wereld zij ook mogen gevestigd zijn, beschouwd wil hebben. Zóó eerst kunnen zij strekken, waartoe zij in de maatschappij strekken moeten, dat zij de natie verhoogen, veredelen, dat zij haar zedelijk en verstandelijk *zelfstandig* doen zijn en blijven. — Vat ge nu, waartoe ons onderzoek van 's menschen leeftijden dienen moest?

VII.

31 Maart 1828.

Wat is er een onderscheid, mijn vriend, tusschen het verhalen van een gesprek, dat ons belangrijk geweest is, en het schrijven van een boek! Dit laatste heb ik meermalen gepoogd, maar altijd te vergeefs. Hetgeen ik den lezer wilde meêdeelen, stelde ik in de inleiding voor, of schreef het reeds op den titel, en wat bleef mij dan bij het voortschrijven over, dan te betoogen en te bewijzen, wat een mensch van doorzicht en verstand reeds uit titel of inleiding moest doorzien hebben. *Sapienti sat est*, dacht ik, als ik regt aan den gang zou gaan, en ik legde de pen neêr, en mijn boek bleef bestaan uit drie, vier bladzijden. Eens viel mij in, om mijne voorrede en inleiding te vervolgen, en met mijnen lezer voort te praten; dat lukte beter, en in de daad ik ontwikkelde al mijne denkbeelden geregeld en volkomen. Maar dit haalt nog niet bij de gemakkelijkheid van het verhalen eens gespreks. Reeds zes, zeven dagen ben ik in den vroegen morgen bezig met u van dien onvergetelijken avond te verhalen, dien ik bij mijnen *wijze* — zoo zal ik

hem maar noemen — heb doorgebracht: en den eenen morgen sta ik al vroeger op dan den anderen, om u dat gedenkwaardige gesprek meê te deelen. Waar moet dat heen? dacht ik zoo even bij mijn ontwaken, op de papieren ziende, die ik al vol geschreven heb: dat wordt een boek binnen kort, en wie was ooit minder voornemens een boek te schrijven, dan ik het was, toen ik aan mijn' vriend een' brief begon? En wie weet, of het wel bij één deel zal blijven? Want wat heb ik nog niet te zeggen! Zoo dacht ik, vriend; maar weet ge, wat ik er bij dacht? Zouden de Ouden, zei ik bij mij zelve, niet op deze wijze aan het schrijven gekomen zijn: ten minste de Socratici, als Xenophon, Aeschines, Plato, Cicero, en zoo velen er dialogen geschreven hebben? Want in waarheid: wat doe ik anders, dan een' dialoog schrijven, gelijk zij deden? alleen met dit onderscheid, dat ik het noch gewild, noch er mij toe in staat gevoeld heb, en het, zonderling genoeg! een dialoog in brieven geworden is. Maar, hetgeen bijzonder opmerkenwaardig is, in deze dialogen of brieven of hoe ge dit geschrijf dan ook wilt noemen, ben ik een' tegenovergestelden weg gegaan van dien men in boeken of verhandelingen, bijzonder in eigenlijk gezegde *betoogen*, volgt. Daar begint men met stellingen, zoo als ik zeide, of slotsommen van langdurig onderzoek en overdenking: hier eindigen wij daarmede, en begonnen met onderzoeken en overdenken. Daar bewijst men: hier vinden en ontdekken wij zelve. Daar zien wij op eens, wat de schrijver gezien heeft, en meer ook niet: het boek ten einde gelezen, valt het gordijn: maar hier daarentegen — mij ten minste ging 't zoo bij het spreken — het was mij, als of eindelijk mij als een gordijn werd opgehaald, en mij de geheele menschelijke maatschappij ter vorming, ter beschaving

en veredeling werd voorgesteld. Ik weet niet, wat ik er van denken moet: wellicht dient het zamen te gaan, het onderzoeken en betoogen, of het eene is voor het eene, het andere voor het andere onderwerp of oogmerk beter geschikt: ik weet het niet, maar dit weet ik, dat ik geen grooter genoeg ken, dan zóó aan u te schrijven, en ik weêr in het vroege morgenuur voor mijn open venster, op den schoonsten lentedag, bij het zien der ontluikende natuur en onder het gezang der vogelen, met lust er mij toe gezet heb om ons gesprek u verder mede te deelen.

Nu toch, zeide ik vervolgens, zijn wij wel op het hoogste standpunt onzer onderzoekingen gekomen: de geheele natie ligt voor ons open, en de middelen zien wij tevens, om haar in al hare deelen te volmaken. — En voeg er bij, zeide hij, 's menschen leeftijden hebben wij gadeslagen, zonder welker kennis men die middelen niet doelmatig kan aanwenden. De vraag is nu — voer hij voort — wat blijft er ons, na al hetgeen sedert mijne jeugd voor ons hooger onderwijs gedaan is, nog ter verbetering te doen? En wilt gij mijn antwoord hierop? ik zie toch, ge verlangt daarna: wel nu dan, in weinige woorden: eerst *den knaap te beschaven*, en dat volkomen en volgens den aard, den zin der menschelijke natuur op dien leeftijd: dan kunnen wij van *den jongeling* gaan spreken: of, wilt ge met andere woorden? met de *Gymnasiën* te beginnen: deze te brengen tot den hoogstmogelijken graad van volmaaktheid: laat dan die knapen, wel gevormd en beschaafd, als jongelingen op de Universiteit komen: eenige weinige jaren, vriend, en onze Universiteiten zullen een gansch ander aanzigt gekregen hebben. — Dit vat ik van zelf, hernam ik: het is een gevolg van het te voren gezegde; maar hoe dat te be-

werkstelligen? Het is zoo, ik beken het, zoo iemand, voor dat hij aan het verbeteren ging, genoegzaam aan alle kanten rondgezien heeft, zijn wij 't. Maar toch.... mag ik u mijn hart eens volkomen bloot leggen? Ik ben zoo huiverig voor die *chateaux en Espagne*, voor die *Utopia's* en zoogenaamde *Platonische republieken*, die ons reeds zoo dikwijls bedrogen hebben. Het past mij niet op mijnen leeftijd u op den uwen daarvoor te waarschuwen: dat doe ik ook niet: en hoe zou ik 't ook? gij zelf hebt er mij nog zoo even voor gewaarschuwd. Maar in hetgeen gij reeds gezegd hebt, ligt al zoo veel ter *vol-making* opgesloten: ik wenschte wel op goede gronden overtuigd te worden, dat al wat wij willen, al wat wij pogen daar te stellen, *uitvoerbaar* is: en wie zal mij daarvan inniger overtuigen, dan gij? — Wel, lieve vriend, antwoordde hij hierop met een grimlach, wat is het dan gelukkig, dat ons gesprek toevallig dien loop heeft genomen, dat wij zoo lang hebben gesproken over hetgeen *is* en *bestaat*, voordat wij aan de vragen kwamen, hoe het zijn *moet* en zijn *kan*. Ik neem uwe bedenkingen ter harte: niemand is van die droombeelden meer afkeerig dan ik, en, tot uwe geruststelling, niets zal ik u voorstellen te doen, of men heeft het reeds met goed gevolg begonnen en voortgezet. Één ding zal nog al zwaarigheid hebben om te bewerkstelligen, daar het, schijnbaar ten minste, met den geest onzer tijden strijdt; en, erg genoeg! het betreft juist den grondslag van al de verbeteringen, die ik in den zin heb. — Wat bedoelt gij? — Te verhoeden, dat men op het gymnasium, en vooral op de akademie kome, voordat de leeftijd er rijp voor zij. — Maar die is immers, hernam ik, met bepalingen en verordeningen voor te schrijven? Grooter zwaarigheid meen ik in iets anders gelegen te zijn, namelijk in den aard en

aanleg van zoo vele knapen en jongelingen. Hoe vele, die, al verlieten ze op hun dertigste jaar de akademie, nog even dom en onbeschaafd er af zouden komen, als nu op hun een- tweeëntwintigstel — Maar moesten deze, hernam hij, op de akademie komen? Moesten ze zelfs tot het gymnasium en middelbaar onderwijs toegelaten zijn geworden? Waren ze niet beter voor den boeren- of burgerstand bestemd geworden, gelijk de natuur hen daartoe bestemd had? — Zeker: maar hoe die dan te weren? — Niet gemakkelijk is dit, was zijn antwoord, en dat zullen wij nimmer volkomen vermogen: en zoo zullen onze gymnasiën en hoogeschoolen altijd gebrekkelijk blijven, gelijk het met alle menschelijke zaken gaat, en nooit idealen worden, gelijk ik gezegd heb. Zoo ver is 't er van af, vriend, dat ik mij *luchtkasteelen* voorstelle!

Maar het voorschrijven der leeftijden, vervolgde hij, waarvan ik gewaagde: ge liept daarover heen, als of dit zoo gemakkelijk, als of dit ook goed en heilzaam ware: naar 't mij voorkomt, al ware het geoorloofd, zou het nog niet raadzaam zijn. Met opvoeding is het geheel anders gelegen, dan met eigenlijk gezegd beheer van zaken: die behoort tot onze individuele burgerlijke vrijheid. Ieder moet zijne kinderen kunnen opvoeden, gelijk hem goeddunkt, en oordeelt hij zijn' knaap op veertien, vijftien jaren, of nog jonger, voor de akademie geschikt, gelijk er zijn, die dit volkomen schijnen, geene wet weêrhonde hem, om zijn' jongen er heen te zenden. Bepalingen kan men maken omtrent al, wat er vereischt wordt, om op deze landsinstellingen toegelaten te worden, en die kan men zoo menigvuldig en streng maken als men wil; maar de jaren laten zich niet bepalen. Vol doet een knaap aan de voorgeschrevene vereischten, hoe jong hij ook zij, regt schijnt hij te hebben, om er op

toegelaten te worden. Ook zoude het niet *raadsaam* zijn, gelijk ik begon te zeggen, al ware het ook geoorloofd. Het strijdt te veel met ons gevoel van billijkheid, dan dat het niet misnoegen en tegenstribbeling zou verwekken, en dit gevoel moet men zoo wel eerbiedigen, als men regtmatische tegenkanting moet voorkomen. In al dergelijke zaken is het geheim van den grooten wetgever altijd geweest, de openbare meening te leiden, en niet tegen te gaan. Men haast zich tegenwoordig, als of 's menschen leeftijd op de helft ingekort ware, als of in onze dagen alles ten uitvoer gebragt en niets aan de nakomelingschap moest overgelaten worden. Gaat gij dit lijnrecht tegen, zoo wordt men ontevreden, en, let wel, niet zonder reden ontevreden: want men wil het goede, gelijk wij te voren gezien hebben; alleen haast men te veel om het te verwerven. Zoek liever den geest des tijds ten goede te leiden, niet door vermaningen, wat baten die? maar door de bestaande inrigtingen te volmaken, de gymnasiën in de eerste plaats, zoodat van zelfs de jeugd daar langer toeve. Want, ik herhaal't nog eens, men wil het goede, en de verstandigen willen het op de beste wijze, schoon niet alle de middelen genoeg doorzien: Stel dus die middelen daar: gij zult zien, hoe allen dat zullen toejuichen en er gebruik van maken. Wij begonnen daar zoo even met verordeningen en reglementen te maken: ge ziet, hoe weinig ik daartoe geschikt ben: onze eerste proef mislukte reeds; maar wil ik u zeggen, waartoe ik eenige geschiktheid en bekwaamheid in mij bespeure? Het is, om het verkeerde van vele verordeningen in te zien, die met de openbare meening strijdig zijn, en dus nutteloos, meestal zelfs hoogst schadelijk moeten wezen: het is, om op goede gronden zoowel *die* af te keuren en er voor te waar-

schuwen, als andere, die heilzaam kunnen zijn, aan te prijzen en te helpen bevorderen: het is eindelijk, en daarin voel ik mij het sterkste, om *zonder* nieuwe verordeningen, maar met verbeterde *inrigtingen*, van onze gymnasiën, en, door deze, van onze akademiën te maken, wat zij in onzen tegenwoordigen toestand worden kunnen en worden moeten. — Toen hij dit zeide, had ik het reeds middernacht hooren slaan, en ik was al opgestaan, uit vrees van onbescheiden te zullen worden met nog langer te toeven; maar hem *dit* hoorende zeggen, zette ik mij van zelfs weêr neder en bleef toeluisteren.

Wij verwaarloozen zoo veel, voer hij voort, van hetgeen onze voorouders deden: doen wij dan *dat* toch ten minste, wat *zij* verwaarloosd hebben. En met betrekking tot onze gymnasiën kunnen wij dit. Welke vorderingen heeft de menschkunde niet gemaakt sedert hun tijd! Wat heeft men door dezelve en door eenvoudige opmerkzaamheid omtrent 's menschen jeugd, ter verbetering van scholen en akademiën niet al in 't werk gesteld? En let nog eens, waarmede wij ons gesprek begonnen hebben, op den tijd, dien wij beleven, de eeuw van liberaliteit, dat is, van onbekrompenheid in het bevorderen van al wat goed en nuttig is: denk nog eens aan onzen natuurlijken aanleg, aan onze vlijt en grondigheid in het onderzoeken, die voor de wetenschappen zoo noodzakelijk is, en dan, onzen kunstzin niet te vergeten, die bij ons, en zeker niet minder in onze zuidelijke gewesten, als herleeft. Het is als of ons alles gegeven is om te worden, wat wij maar willen worden. Dat men dan toch in volgende tijden van ons niet zegge, wat wij van vroegere zoo dikwijls gezegd hebben:

Het goede, dat God schonk, bedierven weêr de menschen!

En dat zouden wij doen, voegde hij er na eenig stilzwijgen bij, zoo wij niet bezadigd te werk gingen, en meer aan onzen ijver toegaven, dan den gang der natuur en der tijden zorgvuldig zochten te volgen. Dat wij toch maar niet te wijs willen zijn, en alles uit en door ons zelve zoeken te doen! Daardoor hebben de menschen zoo veel bedorven. Tot veredeling, tot volmaking onzer natie zal ons de natuur zelve brengen, zoo wij maar voortgaan, gelijk wij begonnen hebben. Ons lager onderwijs hebben wij niet aan *wijzen* of *wijsgeeren* te danken, die het met al deszelfs verordeningen te boek hadden gesteld: het is een voortbrengsel onzer *natie*, gelijk wij zagen, en thans levert het voor den wijsgeer de schoonste stoffe van bespiegeling op. Zoo zijn er na onze herstelling, het gansche land door, leermeesters opgekomen, voor het middelbaar onderwijs, bijzonder voor onze gymnasiën, even zóó berekend, als die op de kinderscholen 't zijn voor kinderopvoeding en kinderonderwijs. En hebben wij leermeesters, vriend, zoo hebben wij alles! Want zonder die is al ons overleggen en ontwerpen en verordenen vergeefs; maar hebben wij ze, en kenmerken zij zich door kunde niet alleen en bekwaamheid, maar door goeden wil, door ijver voor hun post: ook zonder onze bemoeijingen, ja niet zelden ook niettegenstaande dezelve, doen ze reuzenschreden en brengen ten uitvoer, wat wij in onze wijsheid onuitvoerbaar zouden geoordeeld hebben; meesters in dorpen en kleine steden hebben begonnen, wat *het Nut* heeft voortgezet. Nog meer: in hooge achting staan tegenwoordig, gelijk wij reeds zagen, de leeraren der gymnasiën, en wat geeft hooger en krachtiger aanmoediging? Alleen wilde ik hun maar

een' wenk gegeven hebben, dat zij den mensch toch, zoo als hij in zijne kindschheid en jeugd is, vlijtig bestudeerden: en dat niet in boeken alleen, maar bijzonder in die knapen zelve, die zij daar dagelijks om zich heen hebben. Dat is eene heerlijke studie! mijn lieve vriend, waarvan eerste wijsgeeren, beroemde geleerden niet genoeg werk gemaakt hebben, gelijk uit hunne schriften blijkt: en die studie gaat zoo goed gepaard met het lezen der oude dichters, ja, der eerste wijsgeeren der oudheid. Want het is maar zoo: alwie den zin des knaaps heeft verloren, die verstaat Homerus, die verstaat Socrates of Plato niet. . . . Maar, liet hij hierop volgen, wij hebben de zaak van te hoog standpunt beginnen te beschouwen, om nu ons uitsluitend tot de gymnasiën en derzelver gepaste *inrigting* te bepalen. Het geheele schoolwezen hebben wij ons voor oogen gesteld, als een middel om een geheel volk in al deszelfs standen en rangen doelmatig te vormen en tot beschaving en zelfstandigheid te brengen: waartoe wij den mensch hebben zoeken waar te nemen in de tijdperken zijner jeugd, als kind, als knaap en als jongeling. Laat ons voortgaan, gelijk wij begonnen hebben, en uit dit oogpunt de onderscheidene scholen, naar de opvolging der leeftijden, nagaan, en zien, hoe elke van dezelve, gymnasiën bijzonder en universiteiten, volgens haar doel en hare bestemming in te rigten zij. Al opklimmende en steeds het geheel overziende en daarbij bemerkende, hoe het een op het ander werken moet, zullen wij alles gemakkelijker en beter beoordeelen. — Niets in de wereld, zeide ik hierop, wil ik liever met u beschouwen.

VIII.

3 April 1828.

Beginnen we dan van het kind en de kinderscholen : vervolgde de grijsaard : en slaan wij den *mensch* vooral gade, hoe hij daar en elders in zijne ontwikkeling en vorming van zelfs voortgaat. Geheel behooren deze voor dien leeftijd ingerigt te wezen, gelijk zij het bij ons zijn. Maar zorgen wij toch vooral, dat er *goede* menschen in gevormd worden ; dat is het hoofddoeleinde van dezelve. En om dat te bevorderen, lieve vriend, doorvoede men het kind toch wel met de grondbeginselen van onzen *godsdiens*t. Voor alle menschen is deze geschikt, voor de ruwste zoo wel en die altijd in de maatschappij eene ondergeschikte rol zullen spelen, als voor dezulke, die er in zullen schitteren. Die grondbeginselen zijn zoo eenvoudig, zoo voor het leven geschikt : zij vorderen geen denkvermogen, voor hooge beschouwingen noodzakelijk, maar zucht voor het goede, die het kind eigen is, en zoo gemakkelijk opgewekt wordt. Geene theoretische filosofie behelzen ze, maar praktische, om wel te leven en wel te sterven ; en deze komt den boer, den

nederigen burger, den dienstbaren zoo wel te pas, als den staatsman en geleerde. Vriend, daardoor onderscheidt zich ons lager onderwijs zoo heerlijk van *Lancasterscholen* en alle nieuwere inrigtingen, waarin men het er maar op toegelegd heeft, om met de minste kosten, in den kortstmogelijken tijd en met het meeste gemak kinderen te leeren lezen, schrijven, rekenen. Dit scherpt ja, het verstand, en maakt vlijtige, bekwame, bruikbare menschen; maar ook het *hart* moet gevormd worden, en dit is het, waarop men zich bij ons steeds bijzonder heeft toegelegd. En voorzeker, zonder in de plaats onzer godsdienstleeraars te treden, kunnen en moeten opvoeders en onderwijzers van kindsbeen af onze jeugd door onze Christelijke zedelessen tot deugd en zedelijkheid brengen. Zóó en zóó alleen zullen wij een *goed* volk blijven en het nog meer worden. Voor allen, ik herhaal het, is dit onderwijs geschikt: want het is van bijzondere leerstellingen afgezonderd, en allen kunnen brave, deugdzame menschen worden, zoo zij maar vroeg leeren, wat zij God en hunnen naasten en zich zelve verschuldigd zijn; maar geschikt is het bijzonder ook voor de beschaafdsten der natie. Hoe toch zal zich in iemand een hoogere aanleg, die van knaap of jongeling, ontwikkelen, zoo hij als kind niet reeds voor het geheele leven voorbereid is geworden? Hoe zal iemand aan zijne bestemming voor hooger en werkkring voldoen, zoo hij als kind niet reeds aan zijne bestemming om mensch te worden voldaan heeft? En die grondbeginselen moeten voortduren tot het einde des levens toe: zij moeten op denken en handelen en alle bedoelingen, ontwerpen, op al ons streven en pogen invloed behouden, en dit alles verhoogen. Of is het niet de grootste lofspraak van een groot man: *hij muntte onder zijne tijdgenooten uit, maar,*

wat zijne levens- en handelensbeginselen betreft, daarin bleef hij eenvoudig als een kind. Men doe het kinderverstand zich op de kinderschool ontwikkelen, door het te doen opmerken, onderzoeken, oordeelen, door vormleer en al de middelen, die men daartoe tegenwoordig zoo gepast gebruikt: maar de verhalen, de geschiedenissen, de lessen in onze gewijde schriften vervat, die gebruike men tevens om op het hart des kinds te werken. Kinderzin is daarin heerschende: daarom verstaat het kind dat alles zoo gemakkelijk en neemt er genoeg in, zoo het wel wordt voorgedragen, gelijk het bij ons in onze leerboeken geschiedt: en is die zin daardoor van jongs af in ons opgewekt, zoo kan het niet anders, of het heeft invloed op het geheele leven om te gelooven, waar geen redeneren of betoogen te pas komt, te vertrouwen, waar geene eigen kracht kan baten, eenvoudig te blijven als een kind te midden van het regeren van staten of het doorgronden van de diepste geheimen der hoogere wijsbegeerte.

Die niet als kind gelooft, hoe kan die wijsgeer heeten?

Maar wij gaan voort. De knaap is een geheel ander wezen, gelijk wij gezien hebben, dan het kind, en vordert dus andere schoolinrigtingen, eene andere leerwijze, andere voorwerpen van kennis en beoefening, andere boeken. Uit het Oosten, van de bijbelsche geschiedenissen, voere men hem, daartoe rijp geworden, in Griekenland en Latium over. Hier zal hij alles vinden, wat tot het veredelen van den nieuwen zin, die in hem opgekomen is, strekken kan. Het is daar het vaderland der kunsten, der letteren, der wijsbegeerte, der wetenschappen, en kenmerkt zich de zin des knaaps niet door *leergierigheid*? Nieuw moge schijnen, of ten minste vreemd, de wijze, waarop

ik mij hierover uitdruk, maar de zaak, die ik voordraag, is oud en door de gewoonte van eeuwen bevestigd. Of wordt op onze scholen niet steeds onze jeugd, na het kinderonderwijs ontvangen te hebben, de Grieksche en Romeinsche wereld binnengeleid? — Op onze gymnasiën bedoelt ge, viel ik hier in: maar springt gij nu ons middelbaar onderwijs niet over? — Geenszins, was zijn antwoord: ook dat bedoel ik, zoo wel als de gymnasiën. Geene beschaving is er voor ons, dan die uit de klassieke letterkunde, als uit de eenige bron, afgeleid wordt: en dat is zóó waar, dat, al heeft welligt niemand, bij het oprigten van instituten en Fransche scholen daaraan *gedacht*, men van zelfs volgens deze beginselen *gehandeld* heeft. *Grieksche* en *Romeinsche* geschiedenissen, met *Grieksche* mythologie, worden immers vlijtig op de beste van dezelve beoefend? Ook leest men daar overzettingen en navolgingen van *Grieksche* en *Latijnsche* dichters en schrijvers. Zijn niet de *Aventures de Télémaque* sedert eene eeuw bijkans, geheel Frankrijk door, en waar niet al? het lees- en leerboek der jeugd geweest? en wat is dat boek anders, dan *Homerus' Odyssé* op de vorming der jeugd toegepast? Zoo leidt ons de natuur van zelfs, al merken wij het niet op, al vinden wij het nieuw en vreemd, als wij het beginnen op te merken: dat men nu dan ook de natuur in alles volge en te hulp kome! En wil men door ons middelbaar onderwijs onze natie beschaven, men rigte het dan ook zoo in, dat het zoo veel mogelijk *klassiek* zij, en het de jeugd, in zoo verre dit zonder kennis der oude talen doenlijk is, met den geest der oudheid vervulle . . . of wat dunkt u? hebt ge daar iets tegen? — Niets, zeide ik: maar bij ons, wilde ik zeggen, houdt men over het algemeen niet van overzettingen der oude schrijvers. — Een goed teeken bij

ons, hernam hij: het bewijst onze zucht, om die schrijvers in het oorspronkelijke te lezen. Maar zijn die vertalingen op gymnasiën en hoogeschoolen voor velen schadelijk, die aan dezelve meenen genoeg te hebben; voor het middelbaar onderwijs, zoo zij het oorspronkelijke wel uitdrukken, zijn ze niet ondoelmatig. Zullen onze landgenooten, die geen hooger onderwijs genieten, eenig gevoel voor het schoone en edele verkrijgen of behouden, zoo zorge men, dat hun smaak niet bedorven worde door zoo veel valsch vernuft, dat latere tijden hebben opgeleverd: en daartegen is geen beter behoedmiddel, dan het lezen van de Ouden, al is het dan ook maar in overzettingen, en van die schrijvers, die het meest zich naar de Ouden gevormd hebben. Wat dit niet bij Franschen, Engelschen, Duitschers, ook bij ons, ter beschaving en verlichting toegebracht hebbe, is niet te berekenen. Ook hier kan ik uit ondervinding spreken. Had ik niet op mijne Fransche school, door *Fénélon's Télémaque* vooral, smaak voor moderne letterkunde, en tevens, als 't ware, eenigen voorsmaak van de oudheid gekregen, zoo ware ik noch aan de Italiaansche, noch door deze aan de Oude geschiedschrijvers gekomen. Aan dat middelbaar onderwijs, hoe gebrekkig ook toen bij ons, heb ik veel te danken gehad: maar mijn gymnasium, mijn gymnasium, helaas! dat bedierf toen alles!

Hier kwamen wij nu eerst regt aan het hoofddoel onzer onderzoekingen, aan de beschouwing van gymnasiën en hoogeschoolen, en hoe de eerste, als kweekscholen der laatste, doelmatig behoorden ingerigt te worden: een onderwerp, waarover hij in zijn leven veel en lang had nagedacht. Doch, gelijk het in gesprekken gaat, en het ons al zoo dikmaals gegaan was, aan *zijn gymnasium* zich aldus herinnerende, geraakte onze Oude weêr op nieuw

aan het uitweiden. In alle bijzonderheden vertelde hij mij van zijn pogen en werken, om hetgeen dáár door hem verzuimd was geworden, naderhand weêr in te halen: in welk verhaal mij trof, wat hij van den *indruck*, dien Homerus op hem gemaakt had, zeide. Ook denk ik er nog wel eens over na, op hoe zonderlinge wijze hij weêr heeft zoeken teregt te komen: want ook hierin, als in al het overige, was hij zijn' eigen weg gegaan. Ik wil het u niet in alle bijzonderheden mededeelen, hetgeen mij te lang zou ophouden; maar waarom het ook geheel over te slaan? Het kan tevens dienen, om u het vervolg onzer gesprekken te beter te doen verstaan, en voorzeker, 's mans ondervinding te vernemen, en als in een levend voorbeeld te zien, wat het inhebbe, op gymnasiën verwaarloosd te zijn geworden, dat zal u welligt niet onbelangrijk zijn.

Ik zat daar, vervolgde hij, na mij zijn gymnasium en studietijd geheel beschreven te hebben, ik zat daardan, gelijk ik u begonnen heb te zeggen, op mijn achten-twintigste jaar als een schooljongen te blokken, daar ik de Ouden slechts uit overzettingen kende, en ik niet langer zoo ongeoeffend en onwetend wilde blijven. Dat was een *labor improbus!* ik verzeker het u. Ik begon met Tacitus: want geschiedenis was mijn lust en leven, en de latere geschiedschrijvers, bijzonder de Italiaansche, hadden mij *Tacitus* zoo aanbevolen. Maar hoe kon ik die spreuken ontraadselen, daar ik nog bijna niets van den aard der taal wist? Al spoedig bragt mij Ruhnkenius aan Nepos, en dit ging gemakkelijker voort; doch die gemakkelijkerheid zocht ik niet. Ik zocht het *antieke* schoon, dat mij bij het beschouwen van beelden, van vazen, van ruïnen der oudheid, op eene reis, die ik zoo pas gedaan had, zoo zeer had bekoord; en dit trof mij

in Nepos nog niet. Toen aan Livius! Zwarigheden hier in het begin, die onoverkomelijk schenen, vooral in de redevoeringen; dan, diezelfde redevoeringen bragten mij in de oudheid terug. Het was mij bij het lezen, als hoorde ik de Ouden zelve, een' Brutus, een' Scipio, een' Hannibal, een' Cato zelve spreken, een hooger geest scheen mij toe in die taal zich te doen hooren: en die begon mij meer en meer te behagen, te treffen, te roeren: neen! dat is het woord nog niet, te *bezielen* moet ik zeggen. Ik las hard op, en dagelijks dezelfde plaatsen, zoodat ik ze van zelfs van buiten leerde, en declameerde die al voortstappende op mijne kamer, of op wandelingen in eenzame plaatsen. Zoo ging ik denken, voelen, ja *schrijven* als de ouden: want mijne vrienden moesten dat weten, en ik schreef hun brieven, waarin zij mijn' stijl niet meer herkenden. Zoo las ik vervolgens Sallustius, de *Catilinariae* van Cicero: daarop de dichters, en zonderling genoeg! eerst Lucanus. Dien kende ik uit Fransche vertalingen, en zijne vergelijking van Caesar en Pompejus had mij toen al verrukt. In 't kort, vriend, in twee jaren tijds had ik de beste Latijnsche schrijvers gelezen: en welk eene zelfvoldoening ik daarvan had, vooral, zoo dikwijls ik Machiavelli, Guicciardini, ook onzen Grotius en Hooft daarmede vergeleek, is moeilijk te beschrijven. Toen, herinner ik mij, had ik een gesprek met Ruhnkenius over Nepos en Virgilius, dat gevolgen gehad heeft voor mijn geheele leven. Nepos, zeide ik hem, bevalt mij van al die geschiedschrijvers het minst, en, wat Virgilius aangaat, ronduit gesproken, Lucanus roert mij meer, zelfs Tasso en de lateren: Tasso, zeg ik nog altijd, is onnavolgbaar! Maar lees dan eens Homerus, was zijn antwoord: zonder dien is Virgilius niet te verstaan. Gij zijt zoo ver omtrent als vele onzer

hoogvermaarde Literatoren, die het niet verder dan tot de Latijnsche schrijvers gebragt hebben: met dit onderscheid, dat *gij* gevoelt, wat u ontbreekt, en *zij* niet, en *zij* meer antiquiteiten bestudeerd en Codices vergeleken hebben. Lipsius zelf achtte de Grieksche literatuur schoon en voortreffelijk, maar niet noodzakelijk. Hoe kunnen die menschen de Latijnsche dichters, hoe kunnen ze Nepos verstaan? Anders dacht Scaliger daarover!

*Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo
Musa loqui. —*

Lees Xenophon door en door: dan zult ge over Nepos beter oordeelen.” Dit deed ik dan ook, en na twee jaren tobbens en zwoegens: — want het had wat in, op mijn dertigste jaar *ab ovo* het Grieksch te leeren, en dat te midden van zoo vele andere bezigheden: — bragt ik het derde boek der Anabasis ten einde. Wat zal ik u zeggen, vriend? Nepos, ja, beviel mij nog niet: maar hoe Xenophon mij bekoorde! »Leert toch Xenophon kennen, schreef ik aan mijne vrienden: want geen beminnelijker mensch, geen edeler, grooter krijgsman is er ooit geweest: zóó jong nog, en toch aan het hoofd van tienduizend man, en dat in zulk een land en zulke omstandigheden! en hoe hij dat alles beschrijft! dagen en nachten is hij mij voor den geest. Geloofst mij, ik ben in het voorportaal: waarom volgt *gij* mij niet? dat heet eerst het leven te genieten!” Ik was dan ook in het voorportaal en welligt al verder gevorderd dan ik wist: want moest ik niet van daar aan de *Memorabilia* en zoo tot Plato zijn voortgegaan? Doch mijne zucht voor de historie leidde mij naar Thucydides af, om de *Hellenica* te kunnen lezen, en, zie! daar stond ik weér als voor een’ berg! Dezelfde moeilijkheden, als voor vier jaren met

Tacitus: zoo duister alles, als mij Xenophon helder en klaar geworden was. En nu alweêr naar mijn' leermeester. »Ik geloof het wel, zeide deze: wie is er, wien Thucydides bij het lezen zoo helder en klaar, als Xenophon, is? Mij is hij 't ten minste niet. Maar ik verzeker u: zijt ge hem eenmaal door, dan zal u Salustius en Livius, dan vooral Tacitus regt bevallen. Men zegge wat men wil, zonder Thucydides zijn deze onverklaarbaar. Maar waarom nu al terstond zoo hoog gevlogen? Begin met Herodotus, lees Xenophon dan geheel door, bijzonder ook de *Memorabilia*, en dan, — zoo als ge wilt, of Plato of Thucydides.” Dit raadde hij mij aan, en zoo veel voegde hij er omtrent Plato en bijzonder over deszelfs onvergelykelijke *gratie*, *elegantie*, *urbaniteit* en *attische dictie* bij, dat ik, bij het doorlezen van Herodotus, dien ik als verslond, en twee-, driemaal las, al van tijd tot tijd eens een' dialoog inkeek, en genoeg van hem proefde, om den smaak voor hem weg te krijgen. . . Vergeef mij, dat ik u zoo lang met mijne studie ophoude: maar ik zeg dit, om u te doen zien, hoe beklagenswaardig mijn lot in mijne jeugd geweest is, met het uwe vergeleken, en hoe volstrekt noodzakelijk het is, dat men toch voortga met verbeteren, wat toen verwaarloosd werd. Ik had immers toen die dichters en schrijvers moeten gelezen hebben: zoo had ik ze met hetzelfde gemak leeren verstaan, als ik te voren vaderlandsche schrijvers gelezen en verstaan had. En laat mij er dit nog bijvoegen: het is belangrijk. Toen, op dien leeftijd van zestien, zeventien jaren, was ik voor dien geest der oudheid regt vatbaar geweest. Dat werd mij zonneklaar, toen ik eindigde, waarmede ik had moeten beginnen, met het lezen van Homerus. Driemaal las ik hem op mijn drie-, vier-en-dertigste jaar, en sommige

zijner zangen tien- en twintigmaal. Met twee woorden zal ik 't u zeggen: ik bevond mij op eens in een' geheel anderen leeftijd van het menschengeslacht. Ossian had ik in hem gezocht, met wien ik hem zoo dikwijls had hooren vergelijken: maar een' geheel anderen zin vond ik in de Ilias en Odyssé: niet dat hooge gevoel van grootmoedigheid, dat mannelijke, dat Germaansche: den knaap erkende ik in Homerus' helden, in den grijzen Nestor zoo wel bij zijn zwetsen op zijn bedrijven, als in Achilles en Ulysses: alle gebreken en ondeugden vond ik bij hem van dien leeftijd, dien toorn, die wraakzucht, die wreedheid zoo wel, als al het beminlijke dien leeftijd eigen. Welk licht ging mij toen niet op voor de geheele oudheid! Tot heden ten dage toe, mijn vriend, lees en herlees ik uit dit oogpunt de schriften der Ouden, en, vinde ik er niet in, wat anderen er vergeefs in zoeken en meenen te ontdekken, omdat zij het zoeken, dat vind ik er in, wat zij niet vermoeden, en duizendmaal belangrijker is, dan al wat zij prijzen, namelijk een ander menschengeslacht, dan het Germaansche, een' anderen leeftijd des menschedoms, dan den tegenwoordigen, een' anderen geest, een' anderen zin, den zin, in één woord, niet des jongelings en des mans, als bij Ossian en bij ons, maar des knaaps, der prille jeugd, des bloeitijds van ons geslacht. Beziel met dien geest onze knapen op hunne gymnasiën, scherp in hen dien zin voor het schoone en bevallige door het lezen van Homerus en Xenophon en Plato, en van Nepos ook, dien ik ten laatste heb leeren kennen, er is geen twijfel aan, of, is er ziel in die knapen, Miltiadessen worden zij op het gymnasium, en als Fingals en Kadmors treden zij de hoogeschool op. En ook dit zijn geene luchtkasteelen, vriend; hoor maar mijn' Frits eens Xenophon

lezen en spreek er met hem over. Aan dien knaap ben ik veel verschuldigd!

Lang duurde deze uitweiding des grijsaards. Een oud man herinnert zich nog gaarne zijnen vroegeren leeftijd, en het was, toen hij mij dit alles vertelde, of hem nog het vuur der jeugd ten oogen uitstraalde. En nu kwamen wij weder op ons onderwerp terug, dat hij, bij al dat afdwalen, toch niet geheel uit het oog verloren had. — Zoo is het mij gegaan, vervolgde hij, en zoo heb ik leeren inzien, waarvan ik zoo even sprak, welk eene verandering zoo van onderwijs als van inrigting toen onze gymnasiën behoeften, en, wat de inrigting betreft, ook nu nog behoeven.

Wat men er aan verandere of verbeter, zien wij toch dit nimmer voorbij, dat op *deze* scholen vooral het doel moet zijn, om den knaap, gelijk wij zeiden, in het *vaderland der beschaving, der kunsten en letteren* over te brengen. Al het overige kan men door vlijt en inspanning weder inhalen, zoo men het in zijne jeugd verzuimd heeft; maar den geest der oudheid in zich op te nemen, te voelen en te denken als Grieken en Romeinen, vooral de eerste, voelden en dachten, dit vermag niemand, die het te laat poogt. Eenmaal in het leven is men daar vatbaar voor, in de prille jeugd: en is die tijd voorbij, ik heb het ondervonden, pogen mag men en zwoegen, en de schrijvers der oudheid van den eersten tot den laatsten doorlezen, den zin des knaaps heeft men dan verloren, ten minste stomp is die geworden door gebrek aan tijdige oefening, en in Homerus', in Socrates' en Plato's leeftijd ons geheel over te brengen, zoodat men, bij het lezen, daar leeft en ademt, is voor ons onmogelijk geworden. Van mijn' Frits, zeide ik zoo even, heb ik veel geleerd: dat heb ik: en zoo ook van mijne kinderen in vroegeren tijd:

zoo veel misschien ik van hen, als zij van mij: want bij het lezen met elkander van Herodotus en Xenophon, was het of hunne jeugd, hun gevoel, hunne bewondering in mij dien zin weder open deed gaan, en ik gelijkelijk met hen den geest van Herodotus en der oudheid in mij opnam. En toch, vriend, ach! het is onherstelbaar, wat ik verloren heb. Ossian vat ik gemakkelijker dan Homerus, Kant dan Plato, en zoo zou het niet zijn, zoo dat orgaan bij tijds, in de jeugd zelve, zich door het lezen van die beide geopend had en gescherpt was geworden. Niemand kan er dus meer, niemand met meer reden op aandringen, dat de gymnasiën toch aan derzelver oorspronkelijk doeleinde beantwoorden, en geen knaap die verlate, eer alles er aan te koste gelegd zij, om hem, zoo veel het mogelijk is, in de oude wereld over te brengen. En hiermede bedoel ik niet alleen *aesthetische* beschaving, van hoe veel invloed die ook op de zedelijke zij: ver van daar! de geheele knaap moet beschaafd, en met opzet zijn karakter gevormd en bevestigd worden, en ook dit door Grieksche en Latijnsche letterkunde. Wat dien leeftijd al eigen is, welke neigingen, lusten, begeerlijkheden, welke driften en hartstogten, bij al het edele en beminnelijke, hebben wij te voren gezien: dat alles, al die deugden en ondeugden vinden wij in de oudheid, en zoo verheven, zoo schitterend worden ons de eerste, als verfoeijelijk de laatste, door de oude historieschrijvers voorgesteld. Lees met een' knaap Nepos', of liever Plutarchus' levens van beroemde mannen der oudheid: zoo er een vonk van deugd in het hart des jongens schuilt, het kan niet anders, of hij moet door het lezen en beoefenen en spreken daarover, voor deugd, voor regt en billijkheid, voor medeburgers en vaderland, in liefde en geestdrift

ontvlammen. En maak er staat op: is hij bij het eerste onderwijs tot *mensch* gevormd, door dit tweede en hoogere zal hij eenmaal *burger* worden in den hoogen zin des woords, en dat voor zijn vaderland willen zijn, wat Miltiades en Aristides voor het hunne waren. Die fijne beschaving is mij niet ten deele gevallen door mijn verzuim op dien leeftijd: maar dit hooge gevoel, deze eigenlijk gezegde *vaderlandsliefde*, die door eenvoudigheid zich kenmerkt in spreken en doen, dat versterk ik nog dagelijks in mij door het lezen der Ouden, vooral van Plutarchus. En ziedaar eene reden te meer, om op instituten zoo wel, als op gymnasiën, al is het slechts in overzettingen, de Ouden te doen lezen. Of moet ook de koopman niet bij ons, en ieder die naar eenige beschaving streeft, tot goed burger, en, hetgeen nog meer zegt, tot *zedelijk-beschaafd* mensch gevormd worden? Maar wat de gymnasiën aangaat, die *Memorabilia*, vriend, daar vooraan in mijne kast, waarin ik dagelijks leze, zoo wel als in mijn' Bijbel, dat is vooral een leerboek voor die scholen, ten minste voor de hoogste klasse op dezelve. Wat is der jeugd meer eigen, dan snoeven en zwetsen op eigen vermogen? en wie leerde haar beter zich te schamen over die onbezonnenheid, dan Socrates, de vader der practische wijsbegeerte? Wilt ge *wijsgeeren* maken van die knapen, die voor de akademie rijpen, niet in den gewonen zin, *metaphysici*, die alle nieuwe systemen toejuichen, en er noch wijzer noch beter door worden: maar in den zin onzer taal, in den zin van Socrates en Plato, die wijsheid *begeeren*, die streven naar wijsheid, lees dan met hen dagelijks in Xenophon en Plato, en dat naauwkeurig, grammatisch, critisch, aesthetisch, maar vooral met dit oogmerk, om hen in de echte wijsbegeerte binnen te leiden, van alle

vooroordeelen te zuiveren, op en door hen zelve hen te doen denken en oordeelen, zucht voor het schoone en goede, waarheidsliefde vooral in hen te ontsteken: het zal u gelukken, zoo gij dat bedoelt en doelmatig in die gesprekken en dialogen met hen leest, en ge zult zien, dat in menigen knaap de *wijsgeer* zit, die zonder uwe leiding een zeer gewoon mensch zou gebleven zijn. Onze V. H. heeft dit onlangs begonnen in zijne *Initia*, en ieder keurt zijn plan goed, schoon sommigen van hem als Wyttenbach's kweekeling meer, ten minste iets anders gewacht hadden; maar hij kan er voldoening van hebben, zoo zijn plan hem gelukt: want in waarheid, men weet niet meer, wat wijsbegeerte is, nadat Aristoteles er de hoogste wetenschap, de kennis der oorzaken van gemaakt heeft. Hemsterhuis wist dat, mijn oude leermeester, wiens *Sophyle* mij een licht in de ziel deed opgaan, zoodat ik niet rustte, voordat ik den man had gezien en gesproken en zijn vriend geworden was. Dat is filosofie, riep ik uit, die ons leven en handelen doet! en hoezeer ik Kant en zijne school bewonderd had en nog bewonder, dat vond ik niet bij hem, wat mij in *onzen* wijsgeer bekoorde en verrukte. Maar het was geen toeval, dat deze eenige man dat werd, wat hij geweest is: was hij niet de zoon van Tiberius Hemsterhuis? was hij niet doortrokken, van kindsbeen af doortrokken en doorvoed van klassieke letterkunde en Grieksche kunsten? Ware hem dit niet te beurt gevallen, Wolfiaan was hij gebleven, of Kantiaan welligt geworden, maar Frans Hemsterhuis, *le Socrate Batave*, gelijk De-gerando hem noemt, nimmer kunnen zijn.

Zoo kwam hij ongevoelig op zijn geliefkoosd onderwerp, en daarop gekomen, weet ge, verlaat hij het niet ligt. Dat men toch eenmaal bij ons, zeide hij, den

zeldzamen man leerde kennen! den geest zijner philosophie zocht te vatten! op ons leven en handelen die toepasselijk maakte! Zoo lang reeds zijn ons hierin Franschen en Duitschers vooruitgegaan. . . Maar eindelijk tot onze gymnasiën teruggekeerd, begon hij weêr. Onze klassieke studiën hebben sedert geruimen tijd, bij het onderwijs vooral, eene andere wending genomen. Meer bepaalde men zich te voren tot poëzij en Latijnsche dichters en schrijvers, schoon men de Grieksche toch daarom noch versmaadde, noch verzuimde: thans wil men meer *philosophie* en *Grieksche* letterkunde. Sommigen klagen over deze verandering: zij zeggen, en ik zeg het met hen, dat men door die meer wijsgeerige studiën minder werk tegenwoordig van Latijnsche poëzij maakt: die was in mijn' tijd een zoo geschikt middel om op de verbeeldingskracht der jeugd te werken, en zoo haar zoetvoerig aan de letteren te brengen. Welke mannen zijn ook niet uit de scholen van Schrader b. v. en van Van Ommeren voortgekomen! Maar laat zich het een met het ander niet vereenigen? Tiberius Hemsterhuis wees een' nieuwen weg aan, en dien volgden zijne leerlingen, bijzonder Valckenaer, Ruhnkenius en laatstelijk Wytttenbach. Het was om tot de natuur terug te keeren, en uit de Grieksche bronnen de Latijnsche schriften te verklaren. Die weg is goed: wie kan dat tegenspreken? Waarom dan ook niet in hunne voetstappen getreden? Minder Latijnsche carmina zal men zoo vervaardigen, ik beken 't, daar velen zich daarop toen bijzonder, sommigen uitsluitend toeleghden, maar de oude, de klassieke Latijnsche dichters zal men nu eerst regt leeren verstaan en doorgronden. En voorts, dat men tegenwoordig Cicero en Xenophon en Plato, dat men Euripides, den dichter der wijsgeeren, den wijsgeer der

dichters, meer dan in mijn' tijd op gymnasiën of hoogeschoolen leest, dat juich ik van ganser harte toe. Want bij de jeugd moet men niet alleen of hoofdzakelijk op de verbeelding werken: het hart, het karakter vooral moet in dien leeftijd gevormd worden. Men moet niet dichter, maar goed burger, niet alleen aesthetisch-, maar ook zedelijk- beschaafd, vooral *wijsgeer* worden in den ouden zin, om eenmaal een sieraad voor den staat te zijn, en al terstond voor een hooger onderwijs, dat der universiteiten, bekwaam te worden. Men leze dus de dichters, Tibullus, Propertius, Ovidius, inzonderheid Horatius, in wien de kern, mag ik zoo spreken? der oude wijsbegeerte schuilt: maar men zoek te gelijk die zelfde oude, Grieksche wijsbegeerte uit de Grieksche wijsgeeren, uit Xenophon vooral, en Plato, en allermeeest uit Xenophon's Memorabilia te leeren kennen. Die schriften voeden ons op voor de letteren, voor de wetenschappen, voor de maatschappij, doen den knaap streven naar kennis, naar het ware en goede zoo wel, als naar het schoone, stellen hem in staat om te vorderen in alle vakken van wetenschap, die op de akademiën beoefend worden, nadat zij hem van valsche begrippen en vooroordeelen gezuiverd hebben. Bezwaarlijk is, en zal wel altijd blijven, de overgang des knaaps van de scholen tot de universiteiten, daar hij hier als jongeling op zich zelven moet leeren staan, op zich zelven moet leeren werken en leven; maar is hij op het gymnasium wel voorbereid gekomen om *mensch* te worden, vooral door het opwekken van zijn' godsdienstzin en godsdienstgevoel, heeft hij hier het lezen van ons heilig boek met het lezen van de schriften onzer beschaving en veredeling, de werken der klassieke letterkunde en wijsbegeerte gepaard, en de laatste tot verhooging van den zin en

het gevoel zijns tegenwoordigen leeftijds aangewend, zoo zal hem de overgang tot de hoogeschool niet zoo vreemd, niet zoo onverwacht voorkomen. Wat hij op de akademie worden zal, wat hij in de maatschappij zal uitvoeren, zal van deze laatste opleiding en dit zelfstandige leven en werken afhangen; maar genoeg, *godsdiens*t en *wijsbegeerte* zal hem als knaap geheel ontwikkeld hebben, en zoo zal hij, zijn geheele leven door, bij het onderzoek van alles, niet ligt tot de verwaandheid komen van niets te willen gelooven en alles te meenen te weten. Nog eens:

Die niet als kind gelooft, hoe kan die wijsgeer heeten?

Veel te gelooven, niets te weten, alles te onderzoeken, ziedaar, mijn lieve vriend, in weinige woorden, wat de wijsgeer zich voorschrijft en waardoor hij tot wijsheid moet geraken. — Maar ik zie, ge wilt vertrekken, het is ook laat, en ik mag u niet langer ophouden; schoon ik voor mij, als ik van zulke onderwerpen spreek, om dag noch nacht denk. — Genoeg voor mij gezegd, om weder den hoed naast mij neêr te leggen en te blijven toeluisteren.

IX.

4 April 1828.

Deze laatste woorden hadden mijne geheele ziel ingenomen, hoe duister ze mij ook voor den geest waren: hetgeen ik hem dan ook bekende. Maar wat is duidelijker, antwoordde hij, wat gewoner, wat trivialer, zou ik haast zeggen. Het *veel te gelooven* zal wel niets duisters hebben, zoo min als het *alles te onderzoeken*: en het *niets te weten*, is niets anders dan het Socratische, alle opgevatte meeningen af te leggen, en zelf te onderzoeken als of men niets wist. Lateren hebben dit twijfelen genoemd: verkeerd! Ik twijfel niet aan hetgeen ik gelooven moet, en het gelooven is niet alleen godsdienstig, maar ook zedelijk, of, wilt ge? wijsgeerig. Zegt iemand mij te twijfelen of hij een zedelijk wezen is, ik zou hem den rug toekeren, zwijgen ten minste zou ik, daar ik zou vermoeden, dat hij te onpas schertste of geen mensch kon heeten. Die innerlijke overtuiging laat zich niet betwijfelen, maar ook niet bewijzen. Een nieuw bewijs, hoorde ik eens iemand zeggen, vond ik onlangs in een wijsgeerig werk voor de onsterfelijkheid der ziel. Hoedanig? vroeg

ik. Strikt logisch, was zijn antwoord, en nieuw. Des te beter, zeide ik, voor den schrijver, zoo hij er nog aan twijfelde: mij voldoet mijne innerlijke overtuiging en meer dan wiskundig betoog van zaken, die tot eene wereld behooren, die buiten de grenzen van wis- en redeneërkunde ligt. *Daar wordt zoo veel bewezen, — zegt zeker schrijver, ik weet niet meer, — wie dat niet waar is, en zoo veel is er waar, dat voor geen bewijzen vatbaar is.* Wel gezegd, dunkt mij: en zoo heb ik mijn godsdienstig, zoo ook mijn zedelijk, mijn wijsgeerig geloof: en beide moet men in de jeugd versterken: *versterken*, zeg ik: want het ligt er in. Wee den knaap, den jongeling, wien men door drogredenen dat geloof aan het wankelen gebragt heeft. Een ijdel wezen wordt hij, zonder eenige vastheid, zonder karakter, en kan een booswicht worden, zoo zijne goede natuur hem er niet voor bewaart. Maar ook het *niets weten*, vriend, dit moet hij mede van jongs af leeren, of liever, door rigtig onderwijs naar den Socratischen trant, en door Xenophon en Plato te lezen, daartoe gebragt worden. Die Socratische methode vat men dikwijls al zeer verkeerd op: men meent, dat die alleen moet strekken om *gemakkelijk* te leeren, en men verliest uit het oog haar eigenlijk doel, om *zelf* te doen denken en oordeelen. Dat *leeren* meent men ook gelegen te zijn in zaken alleen, die tot wetenschappelijke kennis behooren: nog verkeerder! Neen, tot zelfkennis behoort het, om zich zelve zoo ten goede, als ten kwade, maar vooral ten kwade te leeren kennen, en zich niet minder van verkeerde neigingen, dan van vooroordeelen te reinigen. De Ouden vergelijken zoo gaarne de kunst van opvoeden en onderwijzen met de kunst van genezen. Heeft de geneesheer, zeggen zij, het ligchaam gezuiverd van al het zieke-

lijke, dan gaat de natuur zelve aan het werken, en het ligchaam komt tot bloei en kracht: zoo ook de ziel. De geheele kunst van onderwijzen bestaat in het wegnemen van vooroordeelen, in het reinigen der ziel van winderigheid en opgeblazenheid, waaruit nog meer vooroordeelen voortspruiten, dan uit hetgeen men van anderen aangenomen heeft: en is de ziel daar eenmaal vrij van, dan komt men tot zuivere grondbeginselen en gezond verstand. Is het u nu duidelijk, hetgeen ik zoo even gezegd heb? — Nog niet volkomen, zeide ik: want het *alles te onderzoeken* blijft nog over, ten minste het verband daarvan met het voorgaande: hoe rijm ik het zamen met het *veel te gelooven*? — Zeer gemakkelijk, hernam hij: *gelooven* en *onderzoeken* strijden niet met elkander, maar *weten* strijdt met beide, of liever, met geen van beide gaat het gepaard. Alwie gelooft, heeft zelfbewustheid, innerlijke overtuiging, zeker vertrouwen, maar *weet* daarom niet: dan moest hij het kunnen bewijzen en die bewustheid laat zich niet bewijzen. Met dat al, hij *onderzoekt* zich zelve, hij poogt zich zelve te leeren kennen. Zoo gaat gelooven met onderzoeken gepaard, maar het *weten* neemt beide weg. Want die weet — ik spreek hier van de zedelijke, niet van de zinnelijk-verstandelijke wereld — die weet, zeg ik, hoe zou die zeggen, dat hij gelooft? Dat weten is oneindig hooger: maar zóó hoog is het, dat het alle onderzoek uitsluit. Daarom schreven de ouden het *weten* aan de Godheid toe, en lieten den menschen het onderzoeken, het streven naar wetenschap over. Maar menig wijsgeer was te wijs in zijne oogen, om zoo nederig te blijven, en maakte zich God gelijk in het beslissen van alles, als of zijne uitspraken Godspraken waren. Van daar de oude veete, in het voor-

bijgaan, van Godsdienst en Wijsbegeerte, daar zij van nature zoo bevriend zijn. Begrijpt ge mij nu? — Nu volkomen, zeide ik. — En dat *steeds* onderzoeken, vervolgde hij, dat hier begint om nimmer te eindigen, in de eeuwigheid voortduren zal, zoo lang de mensch zal streven om God gelijk te worden, lieve vriend, hoe verhoogt dit van de jeugd af aan onze zucht tot kennis niet! Welk een spoorslag is dit niet om dagelijks voort te gaan! Alwie zoo toegerust, en met dit doel, dit streven, als jongeling op de universiteit komt, die eerst, kan men zeggen, dat daar regt voorbereid komt.

Ik stem u dat, hernam ik hier, met mijn gansche hart toe; maar zoeken wij den knaap op het gymnasium niet al te ver te brengen? Waar vindt men leermeesters, die daartoe in staat zijn? Die te veel wil, verkrijgt niets. En strijdt het niet met ons beginsel van niet te vroeg de kinderen te ver te brengen? — Van pas gesproken, was zijn antwoord: want ik zie, dat ik mij nog niet duidelijk genoeg uitgedrukt heb. Zoo min kan een knaap op het gymnasium wijsgeer worden, als een kind op de kinderschool al het verhevene en voortreffelijke van onzen godsdienst bevatten; maar beide moeten ieder dáár en ieder op dien leeftijd den *eersten stoot*, gelijk men zegt, of liever de eerste opwekking daartoe gekregen hebben. Mij is eene voortreffelijke opvoeding te beurt gevallen in het ouderlijke huis; maar de zaden van godsdienst, die daar in mij ontkiemden en zoo goed verzorgd werden, bragten naderhand eerst, in rijperen en mannelijken leeftijd, en brengen nu vooral in mijnen ouderdom vruchten voor. Velen versmaden den godsdienst, als voor kinderen geschikt: dwaze menschen! zij beseffen niet, dat zonder denzelven de man en grijsaard niet worden kan, wat hij worden moet: beseffen zij dat,

zoo zouden zij den godsdienst boven alles waarderen, omdat die alleen voor het geheele leven, en van onze eerste ontwikkeling af, tot onzen overgang in een ander leven, ons heilzaam en noodzakelijk is. Den Bijbel verachten zij, als voor kinderen geschreven: onwetende! zij hebben dat boek nimmer gelezen, of toonen ten minste het niet te verstaan. De zin der kindschheid is in hetzelfde heerschende; maar in het kind ligt de kiem reeds van alle volgende leeftijden, en zoo vindt men daarin, wat godsdienst, wat levenswijsheid betreft, al de beginselen, die ons voor het leven te pas komen. Maar hiervan genoeg, hoe veel ik er ook nog zou bij te voegen hebben. Het is even zoo met de wijsbegeerte, de bron der wetenschappen, de *parens doctrinarum*, gelijk de Ouden haar noemden, gelegen. De knaap is nog niet vatbaar, niet geschikt voor het beoefenen der wetenschappen, maar moet er vatbaar, geschikt voor gemaakt worden. Leergierigheid, zucht tot kennis en wetenschap is hem van nature eigen: het is de leeftijd van leeren: en die leergierigheid strekt zich tot alles uit. Dit moet men in hem aankweeken, voeden, en dat kan men niet beter dan door het lezen en beoefenen der Ouden. Wijsgeer in den hooger zin, al heeft hij er aanleg toe, wordt bij zoo min op de universiteit, als op het gymnasium; maar de *zin* voor wijsbegeerte, die in de ware betekenis een' ieder in mindere of meerdere mate eigen is, die eenige vorderingen zal maken in welke wetenschap het ook zij, die moet in de school opgewekt en gescherpt worden. Dit zocht Socrates bij zijne knapen te bewerken, en welke mannen, welke wijsgeeren zijn uit dezelve niet voor den dag gekomen! En is dit nu zoo moeilijk? zoo hoogst bezwaarlijk? Men behoeft thans geen Socrates te wezen om dit te bewerken: men moet de

kunst slechts verstaan, om Xenophon en Plato voor de knapen goed te *interpretéren*, d. i. hun die gesprekken des grooten wijsgeers volledig te doen verstaan, hen in te leiden in dezelve, dat zij zich verbeelden Socrates zelven, die knapen en Sophisten zelve te hooren spreken. Gemakkelijk doet dit de leermeester en van zelfs, zoo hij zelf geheel met die schriften en de geheele oudheid ingenomen is, en dat doet hij bij het behandelen van dichters zoo wel als van wijsgeeren. Alwie Horatius voor zijne kweekelingen interpreteert, gelijk Van Ommen b. v. en Nodell dit plagten, zal hetzelfde bij hen te weeg brengen, dat is, uitlokken, ontwikkelen, versterken al wat in hen ligt, hetwelk Horatius zelf noemde *doctrina sed vim promovet insitam*. Het is zoo, gelijk gij zegt, *die te veel wil, verkrijgt niets*; maar ik zie niet in, dat ik iets meer wil, dan de aard, het doel der gymnasiën medebrengt. Ik stel daar tegen over: *die het einde wil, moet ook de middelen willen*. De gymnasiën, de Latijnsche scholen zijn bijzonder ingerigt voor Latijnsche en Grieksche letterkunde: en dat is niet om eenige woorden en phrasen der Ouden van buiten te leeren, en op een examen eenige plaatsen te kunnen overzetten: al hetwelk al spoedig vergeten wordt, zoodat de tijd verloren moet gerekend worden, dien men daaraan besteed heeft. Wanneer ik een' jong mensch een' Italiaanschen meester geef, dan eisch ik, dat hij eenmaal Tasso en Machiavelli even goed en gemakkelijk zal lezen, als onze dichters en schrijvers: anders waartoe hem die moeite te doen nemen? Mag ik dus niet met even goed regt eischen, dat, zende ik mijn' jongen naar het gymnasium, hij het niet verlate, voordat hij zijne Grieksche en Latijnsche dichters en schrijvers met gemak leze en versta? En, mag ik dat eischen, moet ik dan ook de *middelen*

niet willen, leermeesters namelijk die daartoe bekwaam zijn? en, daar zij daartoe vijf, zes jaren kunnen gebruiken, is er dan van hen niet nog veel meer te wachten, dan van taalmeesters, dat zij namelijk hunne kweekelingen inleiden in den geest dier schrijvers, die met den hinnen zoo overeenkomt, en door het lezen en beoefenen van dezelve hun verstand en hart vormen? Ik weet het wel, hoeveel tijd die beginselen vereischen, die regelen der grammatica, syntaxis, prosodie, die kunst van analyséren, construéren, overzetten: en ik stem toe, dat men hiermede langzaam en langdurig moet voortgaan, om grondig de talen te leeren: wel ingerigt, dient het daarenboven, en niet minder dan algebra en mathesis, om het verstand op te wekken en geregeld te doen denken en oordeelen. Maar vooreerst heeft de knaap tegenwoordig van zijne kinderschool algemeene taalkennis medegebragt, waarvan men partij moet trekken. En dan weet ik toch ook, dat, is de knaap eenmaal die beginselen goed meester, hij van zelf reuzenstappen doet, zoo men hem maar goed voortleidt: alles hangt van den leermeester af. En wat ons beginsel betreft van niet te vroeg de jeugd te ver te brengen: dit wel te vatten, vriend! *Te ver* noem ik hier, *boven den leeftijd*, en dit is een hoofdgebrek onzer tijden. Voordat de knaap er rijp voor geworden is, gaat hij naar de akademie, of op het gymnasium, gelijk ook al geschiedt, brengt men hem reeds aan de wetenschappen. Dat is boven zijn' leeftijd, zoo wel als Aristoteles met hem te lezen of den Timaeus en Parmenides van Plato. Maar de Iliade te recitéren, als de Geuzen van Van Haren: Euripides, als de treurspelen van Vondel, en de Ouden, in één woord, te lezen als de Nieuweren, voor zoo ver ze zijne bevatting niet te boven gaan, dat kan de jeugd op

achttien, negentien jaren: ik sta er voor in; want zij doet het op menig gymnasium. Schoon het hier weêr geldt, wat ik zoo even van de wijsbegeerte zeide: het begin is dit nog maar van volgende studiën, en Homerus, Euripides, Xenophon volkomen te verstaan en te doorgronden, gelukkig is de man, die op zijn' ouden dag dit vermag! Alles, ik zeg het alweder, hangt van den leermeester af: is hij zelf nog zoo ver niet, als de jeugd moet komen, of, doet hij het om loon, om zijn brood te verdienen, gelijk het veelal plagt te zijn, ja, dan is het nog te verwonderen, dat de jongens iets leeren; maar is het zijn lust en leven, gelijk het thans van zoo velen is, zich daar midden onder die jeugd te bevinden, en dat opkomend gevoel, dat zich ontwikkelend verstand, dien zin voor het schoone, goede, edele, vooral die waarheidsliefde en zucht voor regtvaardigheid gade te slaan: en is hij zelf zoo doortrokken van den geest der oudheid, dat hij, door dat alles gade te slaan, de Ouden zelve nog dagelijks meer en meer gaat gevoelen en doorgronden, en zoo dagelijks zich meer in staat gevoelt, om zijne kweekelingen met dien geest der oudheid te bezielen: in één woord, is de leermeester dat, wat hij wezen moet, zoo hij dien eervollen naam, en in die betrekking, met eere zal dragen, en wordt hij dat overal: dan zult ge binnen weinige jaren over de jongelingen, die op de akademiën komen, u even zoo verwonderen, als mijn goede Praeceptor thans, zoo hij uit zijn graf verrees en mijnen kleinzoon, mijn' jongen Frits en zijne makkers Homerus en Xenophon en zelfs Plato hoorde lezen en interpretéren, zich verwonderen zou.

X.

— μακαρίως μὲν αὐτὸς ζῇ, μακάριοι
θὲ οἱ ξυνήκοι τῶν ἐκ τοῦ σωφρο-
νοῦντος ῥήματος ἰόντων λόγων.

Drie dagen heb ik moeten voorbij doen loopen, zonder ons gesprek te vervolgen: bezigheden en aftrekkingen namen mij al mijnen tijd weg: en ik wilde u niets toezenden, voordat ik alles u had medegedeeld. Intuschen heb ik van eene toevallige zamenkomst met onzen Oude gebruik gemaakt, om over een en ander zijn gevoelen wat naauwkeuriger te vernemen, en dit heeft mij het vervolg van ons gesprek nog volkomener doen te binnen komen. Ook heb ik veel nagedacht over al die onderwerpen, waarover wij dien avond of liever in dien nacht gesproken hebben. Want zeker, het was niet over scholen en akademiën alleen, dat hij mij zijne gedachten mededeelde. Op weinige bladzijden had ik dan wel alles kunnen opschrijven. Het was als of de *mensch* en de natuur der menschelijke zaken ons onderwerp uitmaakten. Zoodat, mijn vriend, indien ge van

mijn geschrijf voor het tegenwoordig oogenblik, dat men niet dan van akademiën hoort of leest, gebruik wilt maken, het uwe lezeren wel verdrieten zal, zoo lang te moeten voortlezen, voordat zij aan de hoofdzaak, dat is hier de Universiteiten, komen. U zal het niet verdrieten, dit weet ik, zoo min als het mij berouwt, aldus dit begonnen en voortgezet te hebben. Want door dit schrijven is het mij, als of ik al mijn gevoel, dat bij mij van jongs af opgekomen is, uitgestort, al mijne denkebeelden over de gewigtigste zaken des menschelijken levens als van zelfs ontwikkeld en uitgedrukt heb. Ik ben er door teruggebragt in mijne kindschheid, in mijne jeugd, in mijn' leeftijd, toen die *zin*, waarvan hij sprak, zich in mij opende, toen ik dag en nacht zat te lezen en eindeloos vroeg over alles, wat ik gelezen of gehoord of zelf bedacht had. En dan die eenvoudige voorstelling des grijsaards van Godsdienst en Wijsbegeerte, die anders zoo vijandig schijnen en in zijnen mond, wanneer men hem er over hoort, zoo innig, zoo onafscheidelijk vereenigd zijn, wat geeft dat niet stof tot nadenken! En is er, alles wel beschouwd, wel iets in de wereld, waaraan den mensch meer gelegen moet zijn, dan beider overeenstemming? Ik denk nog gedurig, wat het toch geweest zij, dat mij zoo aan 's mans redenen geboeid hebbe: maar zou het dit niet vooral zijn geweest, dat *Godsdienst* en *Wijsbegeerte* in hem zelven en zijne redenen als in volkomene harmonie schenen te zijn? Ik mogt dus wel dat zeggen van Plato aan het hoofd dezes briefs zetten. Het is volkomen op hem toepasselijk. Kon ik hem u maar, door mijn schrijven, zóó voor oogen stellen, als hij dien avond daar tegen mij over zat:

τοῦ καὶ ἀπὸ γλῶσσης μέλιτος γλυκίων ῥέειν αὐθιγ.

Maar gemakkelijk is dit niet: *hoc opus, hic labor est*: het zou een' Plato vereischen!

Aan kundigheden, zoo ging hij daarop verder voort, ontbreekt het thans onzen jongeren Literatoren niet, en onder onze Veteranen zijn er mannen van groote geleerdheid en zuiveren smaak. Maar ik wensehte maar, dat *allen* het hooge doel van gymnasiën zich steeds voor oogen stelden, en van de Ouden, van Socrates vooral, de kunst afkeken van wel te onderwijzen en door onderwijzen te vormen en te beschaven. Ik heb daar welligt te lang over gesproken, vriend: maar vergeef een' oud man, dat hij zich niet korter kan uitdrukken: en de zaak gaat mij zoo innig ter harte. Het is voor ons vaderland van het hoogste belang, dat onze akademiën aan hare hooge bestemming beantwoorden: maar, zoo lang de gymnasiën nog niet overal zijn, wat zij worden moeten, *kweekscholen* voor de akademiën, zoodat de knapen wel beschaafd en als jongelingen daar komen, zoo lang is alles nutteloos of schadelijk, hetgeen men tot verbetering van akademiën aanwendt: en hoe kunnen de gymnasiën dat worden, zoo lang men derzelver *inrigtingen* niet verbeterd heeft? Denk dit maar eens in.

Hier en daar laat men den literator wiskunde onderwijzen, hier en daar zijn Fransche instituten met gymnasiën verbonden. Hoor ook ouders eens klagen en met volle regt, dat men te veel van hunne kinderen vergt, dat ze van 's morgens tot 's avonds, dikwijls tot in den nacht moeten blokken om hun werk af te krijgen. Zie ook eens de leermeesters: dagelijks moeten zij 's morgens drie uren achtereen, en 's namiddags twee uren, hier en daar nog langer, pal in hunne school zitten met dezelfde knapen en tot hetzelfde werk: de laagste praeceptor, welk een leven! mag met zijne kweekelingen niet verder

gaan, dan de eerste beginselen: zijn ze die meester, dan verlaten ze hem, en hij krijgt weder nieuwe om daarmede alweêr te beginnen: om nog niet te zeggen hoe ontmoedigend het voor hem moet zijn, de jongens van hogere klassen op de zijne, en dikwijls op hem zelf, als laagsten praeceptor, te zien nederzien. En dan, hetgeen ik in de eerste plaats had moeten aanmerken, is het in den aard der zake niet ongeschikt en voor de vorderingen der jeugd hoogst belemmerend, dat zij voor dezelfde talen, voor hetzelfde onderwijs, gedurig van leermeester verandert? Wie is er, die het niet als een ongeluk voor zijne kinderen beschouwt, zoo ze nu dezen, dan weder een' anderen, in hetzelfde vak, tot leermeester hebben moeten krijgen? Dat zijn gebreken, in onze inrigtingen gelegen, wezenlijke gebreken, en die men door verordeningen en voorschriften meer verzwaaft dan verlicht. Immers dagelijks vergt men nog meer van kinderen en leermeesters, eerst de geschiedenis en aardrijkskunde, naderhand de algebra en mathesis, en wie weet, wat er nog welligt niet op het tapijt is! En van den anderen kant hoort men vragen, waartoe men toch op de Latijnsche scholen zoo lang, vijf, zes jaren, en dat van den besten leeftijd, moet blijven zitten? Dus, voor het vervolg, nog *minder* tijd, en nog *meer* werk, en nog *meer* inspanning voor meesters en kweekelingen! Wat moet er nog zoo doende van onze lieve jeugd worden? — Ik stemde het hem alles toe; maar hoe het te verbeteren? vroeg ik. — Wanneer men, voer hij voort, dit alles gadeslaat, is het dan niet onbegrijpelijk bijna, dat er nog zoo veel leerlust op onze gymnasiën blijft, en zoo vele studenten op onze akademiën naar die posten staan? — Gewis: maar hoe het te verbeteren? vroeg ik op nieuw. — Door de natuur te volgen, was zijn antwoord, en oude klooster-

instellingen te doen plaats maken voor hetgeen de onder-
 vinding geleerd heeft het beste te zijn: en dat is in de
 eerste plaats: *dat men afscheide, wat van nature niet
 vereenigd is*, en dan dit: *dat niet één alles, maar ieder,
 zoo veel mogelijk, het zijne doe*. Fransche scholen zijn
 bij ons altijd van de gymnasiën afgescheiden geweest,
 en allen getuigen, dat, waar men ze met dezelve tot één
 heeft zoeken te brengen, het botsingen veroorzaakt, en
 dus verwijdering veeleer dan vereeniging te weeg ge-
 bragt heeft. Dit brengt ook de aard der menschelijke
 natuur, bij het opgroeijen der jeugd, mede. In kinder-
 scholen komen allen bijéén: want ze dienen om *mensen*
 te vormen, en hetzelfde onderwijs dient dus voor allen.
 Maar in den knaap gaan zich, naar onderscheiden aan-
 leg, velerlei vermogens ontwikkelen, en zoo velen na
 de kinderschool nog eene tweede opvoeding zullen ge-
 nieten, om in de maatschappij werkzaam te worden,
 bestemmen zich, bij het middelbaar onderwijs, voor
 onderscheidene beroepen, sommigen om in den koop-
 handel of in betrekkingen te komen, waartoe meerdere
 beschaafdheid gevorderd wordt: anderen om ter zee te
 varen of in den landdienst te gaan: nog anderen om
 eenmaal te studéren. Allen is het hier te doen om
beschaafde menschen te worden: en zoo is er geene
 reden, waarom niet allen, terstond na het kinderonder-
 wijs, op de instituten toe te laten; maar welhaast moet
 ieder voor zijne bestemming eene bijzondere opciding
 ontvangen, en de laatstgenoemde, de aanstaande studen-
 ten, hebben gewis eene veel hoogere beschaving, dan
 de overige, noodig. Zoo wil de natuur, dat zij zich
 afscheiden, en volgt men dien natuurlijken gang niet, zoo
 zal men zien, dat men zich moeilijk op die scholen
 verdragen kan, zoo wat de lecringen, als vooral wat

de leermeesters betreft. Meng dus niet dooréén, wat de natuur wil gescheiden hebben, en laat gymnasiën gymnasiën, instituten instituten, kadettenscholen kadettenscholen blijven. Zoo zullen allen elkander verdragen en ook onderling helpen. Kunnen b. v. de gymnasiën niet, zoo wel als de universiteiten, voor die beide andere scholen leermeesters vormen? Kunnen instituten niet zoodanig ingerigt worden, gelijk ik reeds begon te zeggen, dat derzelve benedenste orden de jeugd ook voor de gymnasiën en kadettenscholen voorbereiden, zoodat de knapen, voor deze bestemd, daar nog, na de kinderschool verlaten te hebben, in de beginselen der wiskunde, in de moderne talen en schrijvers onderrigt ontvangen, terwijl de overige, voor welke instituten eigenlijk ingerigt zijn, al de volgende klassen afloopen, totdat zij den trap van kennis en beschaafdheid bereikt hebben, die aan hun stand in de maatschappij beantwoordt? Ik stel dit voor, omdat het met goed gevolg hier en daar plaats heeft, en de gaping zoo aangevuld wordt, die er thans nog tusschen de kinderscholen en de gymnasiën bestaat: te meer, daar dit strekken kan om de kinderen niet te vroeg, niet voor hun dertiende, veertiende jaar op het gymnasium te doen komen. Men spreekt van zoodanige instituten, die men op een' hooger, uitgebreiden voet wil inrigten, en ik juich die pogingen toe: alleen, dat men er op bedacht zij, om het onderwijs daar minder op de leest van kadettenscholen, meer op die van gymnasiën te schoeijen: mathesis ontwikkelt den knaap zeer onvolkomen. *Wel te scheiden om wel te vereenigen!* en zoo zal het onderwijs op de gymnasiën doelmatig, en dus zoo wel voor de leerlingen gemakkelijk, als voor de leermeesters aangenaam worden. En nu verder onze tweede stelregel:

Zal alles wel geschiën, doe ieder slechts het zijne.

Geen literator onderwijst de wiskunde, of hij bederft zich voor beide vakken. Er wordt voor dat onderwijs iets meer vereischt, dan te definiëren en te demonstreren of in algebraïsch rekenen zich te oefenen. Door algebra moet men het *vindingsvermogen* opwekken en scherpen, waarop het voor de jeugd in het vervolg, bij het behandelen en voortzetten der wetenschappen, nog meer aan zal komen, dan op betoogen en bewijzen: en dat vermag niet een ieder, al heeft hij STEENSTRA geheel uitgewerkt en LACROIX daarenboven en zelfs FLORIÏN over de kegelsneden. Zonder mathematischen *zin* onderwijst men de mathesis niet, niet zóó ten minste, dat de knaap er, zijn geheele leven door, vrucht van zal trekken: en die zin is zeldzaam in literatoren te vinden: Ontdekt men dien daarentegen in andere jonge menschen, is het dan niet onvoegelijk, dat men hen tevens de oude literatuur laat onderwijzen? Want ook hiertoe wordt een bijzondere aanleg vereischt, en de fijne, scherpe mathematicus is zelden geschikt, om Homerus en Horatius op het gevoel en de verbeelding der jeugd te doen werken. Men maakt beide ongeschikt voor hunne natuurlijke bestemming, en stremt de jeugd in hare vorderingen. Maar waarom ook iederen literator op zijne klasse alles te laten doen? Waarom niet zoo wel een bijzondere Historicus en Geograaf, als een bijzondere Mathematicus aangesteld? Men laat de geschiedenis tegenwoordig zóó leeren, dat de jeugd, om zoo te spreken, met de tijden en volken voortgaat: op de eerste klasse wordt de Oostersche, op de tweede de Grieksche, op de derde de Romeinsche geschiedenis, op de vierde die der midden-euwen, eindelijk op de vijfde die der nieuwe volken

beoefend, terwijl de Rectorsklasse het overzicht van alles geeft. Dit is doelmatig en volgens de natuur: en de Handleiding van DORN SEIFFEN, die ik onlangs te zien heb gekregen, komt mij daartoe zeer geschikt voor. Maar doen dit zes onderscheidene leeraren, al is het naar dezelfde handleiding, hoe kan dat eenparig gaan? Eén geve de geheele geschiedenis, en die leide de jeugd eenparig voort: even zoo één de algebra en mathesis; en zie eens, welk een' spoorslag dat niet op onze akademieën voor allen geven moet, die zich op wiskunde en wetenschappen, of, bij het beoefenen der letteren, zich bijzonder op de geschiedenis toeleggen! Vooruitzichten van in vakken wel geplaatst te kunnen worden, moet men der jeugd op de universiteiten openen, zoo veel men kan: en daarom ware het wenschelijk, dat van leeraren op kadettenscholen en van dezulke tevens, die in wetenschappelijke vakken praktisch zullen werkzaam zijn, ook akademische studiën gevorderd werden. Maar hoe nu verder onze literatoren op de gymnasiën? Zal een van hen de Latijnsche, een ander de Grieksche taal- en letterkunde op zich nemen? — Dat is bedenkelijk, zeide ik: de talen hield ik liefst, bij het onderwijs, vereenigd. Die beide van één scheidt, zegt immers Ruhnkenius, scheidt ziel en ligchaam van elkander af. . . . Van de *studie*, viel hij hier in, zeide Ruhnkenius dit, maar niet van het *onderwijs*, meen ik. Maar al geven wij de talen aan onderscheidene leermeesters, het zal ons nog niet genoegzaam zijn. Wij zijn hier aan de hoofdzaak onzer gymnasiën gekomen, en het is ons hier om letterkunde zoo wel, als om talen te doen, en om letterkunde wel voornamelijk. Wat dunkt u? zullen wij dan nog op eene andere wijze, door afscheiden b. v. van *taal-* en *letteroefeningen*, elken van de literatoren

het zijne te doen geven? — Daar heb ik niets tegen, antwoordde ik; maar hoe gij dit eigenlijk wilt, zie ik nog niet door. — Ook mij is het, zeide hij, ik moet 't bekennen, nog niet duidelijk voor den geest, ten minste niet, om het u geregeld voor te stellen; maar al pratende zal het ons welligt van zelfs in 't oog vallen. Laat ons zien.

In het oude Griekenland en Latium moet men op deze scholen, in de eerste plaats, door *taalkennis* binnengeleid worden: dit is de eenige weg. Wij hebben dus al terstond eenen grondigen *grammaticus* noodig. Waar die op eene school gemist wordt, is er voor grondige literatuur niets te hopen of te verwachten. Maar hier is de vraag: hoe kan één deze oefeningen niet alleen beginnen, maar op al de scholen voortzetten? Denken wij ook in, dat wij voor een' geleidelijken overgang van het vroegere onderwijs tot dit hoogere moeten zorgen. Kinderen, die altijd onder het oog van één' en denzelfden meester geweest zijn, dienen vooreerst ook, wel niet alle uren, maar toch den meesten tijd, door éénen man gadegeslagen te worden. Ik sprak daar onlangs met iemand over, die sedert jaren van die zaken ondervinding gehad heeft. »Zal men gewenschte gevolgen zien, zeide hij, van eene meer liberale inrigting onzer scholen, zoo moet men op twee klassen vooral, op de benedenste en bovenste, en op de *benedenste* zou ik zeggen wel het meest achtgeven. Hier toch worden de gronden gelegd, waarop men verder zal voortbouwen: maar daarenboven, van alle kanten komen knapen daar te zamen van zeer ongelijke opvoeding zoo wel als geaardheid, en die moeten dus aan eene vaste orde en regelmatigheid gewend worden: hetgeen één vermag te bewerken, wiens taak dat is, niet twee,

drie of meer, die op onderscheidene uren bij hen komen. Ééndus, voegde hij er bij, dient voor die klasse wel geheel bestemd te blijven: voor de zedelijkheid der jeugd is dit niet minder noodzakelijk, dan voor stipt grondig grammaticaal onderwijs." Wat zegt gij daarvan, mijn vriend? — Ik moet toestaan, zeide ik: het laat zich hooren; maar zoo gaan wij van onzen stelregel af, en het lot van onzen laagsten praeceptor blijft even deerniswaardig, als het tot heden toe geweest is. — Maar wat geven wij om stelregels, hernam hij, als het op het belang der jeugd aankomt? Welligt zien wij al voortpratende, dat wij ons in onze wijsheid van stellen en vaststellen bedrogen hebben, en tot andere beginselen komen moeten: ik voor mij zal er niet ontevreden over zijn, mits wij maar de *ware* zullen gevonden hebben. Hier ook komt ons *niets te weten* en *alles te onderzoeken* te pas. Evenwel, tot nog toe zie ik dat niet. Een ieder moet *het zijne* doen, maar ieder daarom niet een geheel vak *alleen* onderwijzen. En wat dezen, voor de scholen zoo onontbeerlijken leeraar betreft: dat hij eigenlijk gezegd school moet houden, heeft hij met zoo vele andere leermeesters gemeen, en deze eerste regels zijn bij het onderwijs zoo vervelend niet, als men denkt, zoo men ze op de *analogie*, mag ik zoo spreken, *van het kinderverstand* toepast en die daardoor bevordert. Maar *dit* kunnen wij hem geven, hetgeen aan *onze* inrigting moet eigen zijn, dat hij vruchten zie van zijn werk, en op de twee volgende klassen zijne kweekelingen, ook in hun tweede en derde jaar, zoogenaamde *themata* doe maken: waartoe hij de uren, die op de zijne voor den mathematicus en historicus bepaald zijn, gebruiken kan. Zoo houde hij dan drie achtereenvolgende jaren aan de grammatica der Latijnsche taal de hand, terwijl zijn ambtgenoot der tweede klasse,

op deze school hetzelfde voor het Grieksch begint en de grammatica dezzer taal, door Grieksche themata te doen maken, op de derde en volgende klassen onderhoudt. Omgekeerd had ik het liever, eerst het Grieksch en dan het Latijn; maar daartoe schijnt onze eeuw nog niet rijp te zijn; schoon het eenmaal toch wel zoo zal ingerigt worden: vroeg of laat slaat men den natuurweg in. Maar eerst voor het tegenwoordige te zorgen! en zoo wenschte ik dan het grammatisch onderwijs der beide talen, waar alles op aankomt, *van onder op tot op de bovenste klassen toe*, zoo ver mogelijk, door dezelfde leermeesters te doen voortzetten. En ziedaar nu al terstond, mijn vriend, zoo ik mij niet bedrieg, een vak van onderwijs gevonden, dat wij voor al de scholen aan twee onzer praeceptoren kunnen toevertrouwen, *taal oefeningen* namelijk. — En deze, voegde ik er al vragende bij, worden nu verder door *letter oefeningen* opgevolgd? — Wij zullen zien, was zijn antwoord: maar merk dit hier nog op. Hebben wij zoo deze vier lecraren ieder voor hun vak, een *mathematicus*, een *historicus* en twee *grammatici*, en doen zij hunnen pligt, hetgeen men onderstellen mag en moet, hoe vrij en bestemd tevens zullen dan de overige niet, die wij *κατ' ἐξοχὴν literatoren* willen noemen, met het lezen en interpretéren der klassieke schrijvers kunnen voortgaan!

Wat zou deze en gene wel zeggen, liet ik mij hier ontvallen, als zij ons over het aanleeren van *oude doode* talen, gelijk zij ze met minachting noemen, met zoo veel onzigtigheid en naauwgezetheid hoorden spreken! — Zij zouden ons uitlagchen, zeide hij, dat zouden ze; maar gelukkig, dat wij een' tijd beleven, waarin men daarmede niet spotten kan, zonder zich zelven bij alle verstandigen belagchelijk, zoo niet verachtelijk te maken. Oude doode talen! Onsterfelijk zijn ze en eeuwig jeugdig, de talen,

waarin Homerus gezongen, Demosthenes en Cicero gesproken, Plato geschreven heeft! jeugdig en onsterfelijk, als de geest, die in die zangen en schriften nog ademt en leeft! En bleek dit niet voor vier, vijf eeuwen, toen, met die zangen en schriften, die talen als de Phoenix uit zijne asch, *herleefden* en ons tot de beschaving van Grieken en Romeinen terugbragten? Blijkt dit thans, in *deze* onze eeuw, niet weêr op nieuw, daar Hellas zelve, als *herboren*, hare kinderen toeroept: *leest weêr de schriften onzer Ouden, en denkt en spreekt en schrijft weêr in die taal! Op nieuw is Europa gereed om u aan te hooren. Ziet! hoe al wat in de beschaafde wereld fijn en beschaafd is, in onze herleving deelt!* In de daad, vriend, men kan die schriften der tegenwoordige Hellenen niet lezen, of men voelt nieuw leven in zich opkomen. En die onwetenden, die barbaren onder ons! omdat zij van dat alles niet weten, zouden zij er onze jeugd van afkeerig willen maken! Maar laat ons voortgaan. Hoe nu diezelfde klassieken op de gymnasiën te doen interpretéren? Zoeken wij verder: welligt vinden wij een ander vak van letterkundig onderwijs, dat wij anderen opdragen.

Met dat interpretéren is reeds op de benedenste scholen aanvang gemaakt: want abstrakt, zonder lezen en overzetten, kan grammatica niet beoefend worden, of het wordt het droogste, verdrietelijkste, ja, meest onnutte werk van de wereld: op haarkloverijen komt het eindelijk uit; maar het interpretéren is dàar nog tot de *talen* meer bijzonder, dan tot de *schrijvers* betrekkelijk gebleven: het duurt ook nog lang, voordat de knaap met zijne dichters en schrijvers regt ingenomen wordt, en het hooge doel van zijn onderwijs hier, de beoefening der oude literatuur, eenigermate beseffen gaat. Hetgeen dus voor de interpretatie van den aanvang als voorbereid is,

dat zette de derde praeceptor voor de Latijnsche, en de vierde voor de Grieksche schrijvers voort: beide op hunne klasse, maar de eerstgenoemde beginne dit reeds voor het Latijn op de tweede, en de andere voor het Grieksch op de derde school: schoon hier vooral stipt grammatisch. Dit zij de taak van deze beide literatoren, en hiertoe behoort, behalve het analyséren, etymologiséren, construéren, ook het scandéren in alle versmaten, eene zoo noodzakelijke oefening voor het lezen en behandelen der dichters. Ieder hebbe zoo veel mogelijk voldoening van zijn werk, en, komen er uit ons gymnasium jongelingen voor den dag, die vast in de grammatica zijn, of de kunst van interpretéren, met al wat daartoe behoort, goed verstaan: aan die praeceptoren, wier taak dat is, zal dit toegeschreven worden, en hun tot eer verstreken, even als 't den historicus en mathematicus tot eer verstreken moet, zoo zij in deze vakken bijzondere vorderingen gemaakt hebben. En ziedaar ons nu weêr, als van zelfs, op een tweede en hooger studievak in de beoefening der klassieke literatuur gekomen: het is de eigenlijk gezegde *interpretatie* der Latijnsche en Grieksche schrijvers: en wordt dit in dezer voege op de tweede school begonnen, zoo zetten het die beide literatoren, volgens onzen regel, tot het einde van den loopbaan, ook op de conrectors- en rectorssklasse, en hier met de moeilijkste schrijvers, geregeld voort.

Maar nu zult gij wel vragen: zoo op deze klassen door al de praeceptoren, op één' na, zoo veel gedaan wordt, wat blijft op dezelve voor conrector en rector nog over? Het hoogste, mijn vriend, dat op hun gymnasium beoefend moet worden, *literatuur-studie* namelijk. Terwijl al de overige voor hen ook werkzaam zijn en blijven, beginnen deze de kweekelingen van de vierde school af

aan tot de klassieke literatuur op te leiden: de Conrector door Latijnsche, de Rector door Grieksche dichters en schrijvers, die niet te moeilijk zijn, cursorisch en zóó met hen te behandelen, dat zij langzamerhand geheel in de oudheid binnengeleid en als ingewijd worden. Dit blijft steeds *interpretatie*, gelijk het maken van Latijnsche themata op de vierde en vijfde scholen *thema maken* blijft; maar het wordt, even als dit, meer aan het doel des gymnasiums beantwoordende. Die themata hebben hier, onder het oog van den vierden praeceptor, en bijzonder van den conrector en rector, Latiniteit niet alleen, maar ook goeden Latijnschen *stijl* ten doel: *schrijf oefeningen* worden het al meer en meer, en zijn, bij den Rector voornamelijk, eer *opstellen* over gegevene onderwerpen, dan eigenlijk gezegde *themata*. En zoo wordt ook hier, op deze hoogere klassen, dat lezen en interpreteren meer *cursorisch*, en meer geschikt om het *schoone, bevallige, verhevene*, ook het *wijsgeerige* eenigermate, dat in die schriften heerscht, te gevoelen en te beseffen. Dit hooge doel zoeke men op onze gymnasiën te bereiken door onderlinge medewerking, en bijzonder door ieder het zijne te laten doen. Ziedaar wat ik u voorstellen wilde, en met dusdanige verdeeling der werkzaamheden zou het werk, dunkt mij, zoo wel grondig als gemakkelijk en aangenaam gemaakt worden: *grondig*, door dat het grammatisch onderwijs en de interpreteer-methode tot het einde van den schooltijd steeds door dezelfde leeraars voortgezet werd: *gemakkelijk* en *aangenaam*, daar men bij het interpreteren het herinneren aan de taalregels, en bij de hoogere literatuur-studie en taalregelen en interpreteer-methode aan anderen kon overlaten. In één woord: verlangt men van een gymnasium, dat *grammatica, interpretatie* en *literatuur* bij opvolging geregeld en eenparig

zal beoefend worden, dan komt mij deze regeling niet ongepast voor. Maar van de scholen hebben wij gesproken en van de onderwijzers; moesten wij niet in de eerste plaats van de *jeugd* zelve gesproken hebben, ten wier behoeve al het overige is? Eenheid en versecheidenheid verlangt die van nature: *eenheid* wat de leerwijze en den onderwijzer van ieder vak, *versecheidenheid* wat de vakken en de tijdsverdeeling van het onderwijs in dezelve betreft. Gaan de knapen van uur tot uur naar een' anderen leermeester, of, hetgeen om de orde welligt verkieslijk is, zien ze van uur tot uur een' anderen leermeester op hunne klasse verschijnen, hoe komt dat niet juist overeen met de geheele geaardheid van dien leeftijd! Wij kunnen langdurig achtereen werken, en toch hebben wij daartoe afwisseling van werk noodig; maar de jeugd, bij zoo veel natuurlijke levendigheid en rusteloosheid, ge doodt haar, zoo ge niet voor gepaste afwisseling en versecheidenheid van bezigheden zorgt: en hoe ook een leeraar op zijne klasse, door nu dit dan dat te doen, daarvoor zoekt te zorgen, hij blijft daar toch gedurende die drie uren *alleen* zitten, en dat niet met kinderen, maar met woelige knapen: het kan niet anders of het werk moet hun eentoonig blijven voorkomen.

Het bevalt mij, zeide ik, zoo als ge mij daar alles hebt voorgedragen: maar mij blijven eenige vragen over. Is het raadzaam, vraag ik nog eens, onze literatoren op deze wijze gedeeltelijk de Latijnsche, gedeeltelijk de Grieksehe taal- en letterkunde afzonderlijk te doen onderwijzen? Onderwijs, zegt men, heeft op studie invloed. — En dit zeg ik ook, was zijn antwoord: zoo het eerste eenzijdig is, wordt zulks ook ligt het andere. Maar zijn die talen niet zóó vermaagschapt, dat het onderwijs in de eene de beoefening der andere

medebrengt? voor hen ten minste, die op de akademie volledig voor deze posten opgeleid zijn geworden? Zal ook niet voor ieder de hoop van opvolging een prikkel zijn, om in beide talen zich aanhoudend te blijven oefenen? Maar, blijft gij er op staan? welaa! geef den laagsten praeceptor op de tweede orde zijner klasse de beginselen van het Grieksch. Dat de eerste gronden der beide talen door één' en denzelfden onderwezen worden, heeft wel iets voor. Zwarigheden kan men maken in het oneindige; zoo heb ik hooren zeggen: wanneer de Historicus een *bink* is, dan is het op de school met de Historie gedaan. Het zij zoo, antwoordde ik, men kan dat onderstellen: want volmaakt worden onze scholen nooit; maar dit ondersteld, gaat de jeugd dan toch immers met al het overige geregeld voort, en kan zij door het lezen der oude geschiedschrijvers dat eenigermate vergoed krijgen, terwijl bij de tegenwoordige inrigting, zoo er één' geene orde weet te houden, of op zijne jaren gekomen is, of, gelijk men zegt, *een bink* is, de kweekelingen te midden van hunnen loop een vol jaar op die klasse moeten stilstaan. En dat stilstaan, weten we, is teruggaan, en geeft aanleiding, dat de lust wegraakt en honderd ongeregeldheden gepleegd worden. En voorts, wie zal naar de domheid en onbekwaamheid van binken eene school inrigten?

Maar hoe overal, vroeg ik, aan zoo vele onderwijzers te komen? Menige stad heeft aan het onderhoud van éénen al genoeg en klaagt nog over die onkosten. — Dit laten wij aan die Curatoren, was zijn antwoord, of liever aan ons Bestuur over: voor opvoeding en onderwijs meldt men zich daar niet te vergeefs aan. Maar niet overal zijn zoo vele noodig: op kleine gymnasiën, gelijk van zelfs spreekt, heeft men aan weinige genoeg,

mits deze maar op dergelijke wijze de werkzaamheden onder elkander verdeelen. Ook schikke men zich op groote, gevestigde gymnasiën naar gelang van omstandigheden en personen: heeft men een' Conrector of Rector, die goed historicus is, waarom dezen dat vak niet te geven, en zijn vak door een' ander te doen vervullen? Maar van zoo *vele* leeraars spraakt gij: is dat getal dan voor een gymnasium als wij bedoelen, van een honderd kweekelingen b. v., te groot? Als ik wel reken, bestaat het uit acht, en is dat te groot voor zoo vele kweekelingen en voor zulk een onderwijs en voor den belangrijkste tijd van ieders leven, waarvan alles voor de akademiën en voor de maatschappij afhangt? Ik wilde er nog meer bijvoegen. Onze moedertaal b. v. en onze Vaderlandsche historie, hebben die niet een' afzonderlijken noodig? en de eerstgenoemde inzonderheid, om niet alleen te onderhouden wat op de kinderschool of op het instituut reeds begonnen is, maar ook, op de hoogere klassen, om er wel en naar het voorbeeld der Ouden in te leeren stellen? Ook wenschte ik, dat het den kweekelingen niet aan gelegenheid ontbrak, om zich bij buitengewone meesters in moderne talen te oefenen. — Maar welk eene verandering! begon ik alweer: waar blijft de waardigheid van Rector? of vindt gij die gelijkheid goed? — Geenszins, antwoordde hij, en die verandering is minder, dan zij schijnt. Men behoude de klassen der leerlingen en de rangen der leermeesters: ook blijft de Rector het hoofd des gymnasiums en zijne klasse de toegang en drempel der akademie: οὐκ ἀγαθὴ πολυκοιρανία εἰς κοίρανους ἕως en die κοίρανους behoude zijn' hoogen rang in ons onderwijs, als staande tussehen de gymnasiën en universiteiten in: en bij het behartigen van zijn hoogstbelangrijk vak zorgte hij voor al de overige en

wake en zie toe. Alles zij en blijve gelijk het tot nu toe heeft plaats gehad: alleen worden de werkzaamheden, om alles gemakkelijk en goed te doen voortgaan, gepast verdeeld. Zoo lang men dit niet gedaan heeft, zal men bij ieder nieuw voorschrift klagen en jammeren, en den onderwijzeren de gebreken toeschrijven, die aan de inrigtingen eigen zijn. Van denzelfden man is niet alles te gelijk te vergen en vooral van zoo velen niet, die aan *mensa* en *amo* hadden meenen genoeg te hebben, en daartoe aangesteld zijn geworden. Ongerijmdheden op ongerijmdheden hoort men hieromtrent dagelijks en vrij ruw uitslaan. »Het wordt tijd, hoorde ik eens iemand zeggen, die van onderwijs niet wist en zelf slecht onderwezen was; het wordt tijd, dat men op die scholen aan de mathesis en al het overige de hand ga houden. Die Heeren willen maar niet, en men moet hen noodzaken te willen: wat men wil, dat kan men.» Onverstandig! de blinde kan niet zien, al wil hij, de kreupele niet loopen, al wil hij, de oude en zwakke niet werken als in zijne jeugd en kracht, al wilde hij dit nog zoo gaarne. Rust verleene men aan die rust behoeven en verdienen, en men zorg voortaan, dat men der jeugd geene blinde of kreupele leidlieden geve. Maar men passe ook op, dat, heeft men een aantal scherpe wiskundigen, een aantal fijnbeschaafde literatoren, die willen, zoo men hun maar gelegenheid geeft om aan hunne bestemming te voldoen, dat men, zeg ik, hen niet dwarsboome, hen niet stuite in hunnen loop, hen niet *dwinge* met één woord. Dwingt men een' leermeester, zoo dwingt ook deze zijne leerlingen: dit is er het noodzakelijk gevolg van: en *niets blijft in den geest, dat er met geweld in gebragt is*. Dwing niet, maar beschouw de gymnasiën als oefenperken der jeugd, waar men strijdt en wedijvert om den krans,

gelijk de Grieken in hunne spelen. Open daar een' loopbaan voor leermeesters en leerlingen: laat den mathematieus wedijveren met de letterkundigen en deze weêr met den historicus en geograaf, en deze wederkeerig met de vorige, om op de akademiën te doen optreden de in hun vak kundigste, maar tevens ook, door hunne leiding, de braafste, zedelijkste jongelingen, lieve vriend, zoo volgt men de natuur, en het zal een wellust zijn te aanschouwen, hoe die kweekhoven van de akademiën en de maatschappij groeijen zullen en bloeijen. Geene verordeningen bewerken dit, maar de inrigtingen te veranderen, met de natuur overeen te brengen, dat kloosterachtige vooral weg te nemen, dat het hart toesluit en den geest verdooft, daarmede moet men beginnen, zullen de verordeningen iets baten. Εἰς ἓν, zegt Plato, οὐχ ἕκαστος ἅπαντα, niet één alles, maar ieder het zijne, zoo wordt ieder groot in zijn vak en de jeugd maakt vorderingen, waar men verstoeld van staat. De mensch kan niet, wat hij wil: dat is te algemeen gesproken en op luijaards alleen toepasselijk: geen Archimedes had een Ilias kunnen schrijven, geen Homerus een spheer vervaardigen, al hadden beide het gewild en gepoogd: maar *wat wij kunnen, dat willen wij*, zoo men ons maar voortleidt, helpt, aanmoedigt, of liever — maar laat begaan. Het *laissez faire*, vriend, komt zoo te pas in alle menschelijke zaken, wanneer men met bekwame menschen te doen heeft, maar vooral, vooral in het onderwijs! Zoo er iets is, is het dit voornamelijk, dat geheel van *goeden wil* afhangt. En wat zegt gij nu van onze tijdsbepaling, waarvan wij te voren gesproken hebben, om niet vóór het achttiende, negentiende jaar de jeugd op de akademie te laten komen? Zullen wij die nu nog noodig hebben? of zal de jeugd niet van zelfs op het gymnasium langer

blijven? Die vier, vijf jaren waren nog veel te lang in vroegeren tijd, om zich daar met zijn' leermeester te vervelen, en nu zullen, geloof ik, zes, zeven jaren niet te veel zijn, wanneer en leermeesters en leerlingen met lust daar werken, alles grondig en met gedurige afwisseling geleerd wordt, en tot doel wordt voorgesteld, niet woorden en regels te leeren, maar door taal het verstand te ontwikkelen: niet op een examen opgegevene plaatsen over te zetten, maar eenmaal de Ouden te lezen, zoo als men Duitsche, Fransche, Engelsche schrijvers leest, niet zoo veel Latijn en Historie te weten als men voor de akademische lessen noodig heeft, maar met den geest der oudheid doortrokken te wezen, en dit door spreken en schrijven aan den dag te leggen. — Veel, oneindig veel kan de jeugd leeren: ἡ γὰρ νόστος εἰς πᾶν ἐπιδοσιν ἔχει' en men neme het niet euvel op, dat er gedurig wat nieuws bij het onderwijs gevoegd wordt: nog veel meer kan daar geleerd worden, b. v. *Historia literaria*; niet een lijst van namen, maar inleiding in de schriften der Ouden, voor dien leeftijd gepast, in *die* schriften voornamelijk, waarvan reeds veel gelezen en bewerkt is: hetgeen bijzonder op de hoogste klasse het vak van den Rector zijn moet. Maar *tijd* is tot alles noodig, zal men het goed beoefenen, en alles moet *op* zijn' tijd, niet te vroeg en niet te laat begonnen, vooral niet alles *te gelijk* gedaan worden. Zoo zullen ook ouders niet klagen, dat hunne lieve kinderen te veel blokken moeten, geen' tijd tot verpoozing, tot uitspanning hebben, meer voor hun ligchaam verliezen, dan voor hunnen geest winnen, afgeleefde wezens schijnen en niet bloeiende knapen: en de leermeesters, — in plaats van te geeuwen en te gapen, gelijk de mijne deden, ik zie 't nog! geene minuut van hunne uren zullen zij vergeefs voorbij laten gaan, om doelmatig op die

kinderverstanden te werken. Want ook voor hen is gedurige afwisseling van onderwerpen en voorwerpen noodig; en houden zij zich met hunne kweekelingen niet voor een jaar slechts bezig, om hen dan te zien vertrekken, en weêr nieuwe voor hunne oogen te krijgen, die ook weêr heengaan, juist wanneer zij er wat van maken zouden; maar gaan zij van het begin tot het einde, ten minste gedurende vele jaren met dezelfde voort, hoe naauw moeten zij daardoor aan hunne kweekelingen niet verbonden worden! hoe naauw moeten zij deze ook aan zich niet verbinden! Van de wijze, *hoe* iets in te rigten of te doen, vriend, hangt alles in de wereld af.

XI.

9 April 1828.

Ziedaar, mijn vriend, *hoofdzakelijk*, hetgeen ik mij uit ons gesprek over de inrigting onzer gymnasiën nog te binnen heb kunnen brengen. Hier en daar heb ik er wel wat tusschen ingevoegd, om het u zoo veel mogelijk duidelijk en volledig voor te dragen; maar veel ook heb ik overgeslagen. Meer dan eens kwam hij op het belang, het hoog belang van dezen leeftijd terug. Als *knaap* reeds, zeide hij, heeft menig groot man getoond, wat hij eenmaal zou worden en doen: het is op dien leeftijd, dat zich het karakter gaat bestemmen. Geen schrijver der oudheid heeft de beroemdste mannen van Griekenland en Rome volkomener naar het leven geschilderd, dan *Plutarchus*: maar om hen zóó te treffen, heeft hij op hunne jeugd bijzonder acht geslagen, en uit *dien* leeftijd vooral grondtrekken ontleend en bijgebracht, die ons hun karakter, gelijk dat zich vervolgens geopenbaard heeft, geheel doen kennen. Met *knapen* hield zich *Socrates* het liefste bezig, en, zochten zijne leerlingen, *Xenophon* en *Plato*, volgens de beginselen zijner wijsbe-

geerte, de een een' volmaakten Vorst, de ander een' volmaakten Staat met volmaakte regeerders hunnen lezeren voor te stellen: beide begonnen met den *knaap*: en, hoe men ook over hunne idealen denken moge, dit bekent een ieder, dat de beginselen eener fijne beschaving en vorming bij hen voornamelijk te vinden zijn. Verwonder u dus niet, dat ik zoo lang, zoo eindeloos lang over onze gymnasiën spreek: ik beschouw dezelve als kweekscholen onzer universiteiten, als *de kleine mysteriën*, mag ik mij zoo uitdrukken? waarin onze Staatslieden, onze Godsdienst-leeraars als voorbereid moeten worden om tot de *hoogere*, de *ἱπποτικά*, de Hoogescholen toegelaten, en daar voor kerk en staat volledig opgeleid te worden. Kunnen wij dan te lang ons met dien leeftijd, met die scholen ophouden? Vriend, geene taak is schooner, dan dien beslissenden tijd van dat kleine, maar zoo belangrijke getal menschen in onze maatschappij, gade te slaan en te vormen: en zoekt men eene handleiding daartoe, geene voortreffelijkere kan men gebruiken, dan Xenophon's *Cyropaedie*, Plato's *Republiek* en de *Levens* van Plutarchus.

Meer dergelijke aanmerkingen heb ik overgeslagen, om de orde zijner voordragt niet te breken. Zoo kwamen wij ook eens, te midden van dat inrigten der scholen, op mijne bedenkingen terug, of hetgeen hij mij stond voor te stellen, wel *uitvoerlijk* zou zijn. In al wat onderwijs en het vormen van menschen en staten betreft, zeide hij, bedriegt men zich zoo ligtelijk, omdat men eensdeels te weinig van de natuur verwacht, en ten tweede zichzelf en anderen te veel vermogen toeschrijft. Wordt er in een huisgezin of in een' staat geen werk van de opvoeding gemaakt, zoo denkt men doorgaans al ligt, dat er van die menschen voor de toekomst weinig te wachten is. Eerste mannen intusschen

komen uit verwaarloosde kinderen niet zeldzaam te voorschijn: *de natuur werkt onafhankelijk van al ons doen en laten*. Aan den anderen kant is het bij ons een geliefkoosd denkbeeld, dat, hoedanig ook onze kinderen zijn mogen, zoo wij ze maar wel opbrengen, en daartoe noch moeite noch kosten sparen, wij er dat nog wel van maken zullen, wat wij het meest wenschen. Intusschen logenstraft ons hierin de ondervinding dagelijks, en geen wonder! want, deugt de stof niet, wat zal er de arbeider van maken, hoe bekwaam hij ook zij? En evenwel, hoe zeer en hoe dikwijls ook gelogenstraft en te leurgesteld, toch meenen wij het vermogen te bezitten of onderstellen het in anderen, om uit te voeren en tot stand te brengen, wat onze verbeelding en zucht tot het goede en volmaakte ons scheppen doet, en zoo komen volmaakte werelden, vruchten van ons zelfvertrouwen en onvermogen, als ijdele droombeelden voor den dag. Aldus bedriegt men zich, wanneer men *de werkelijke wereld* uit het oog verliest. Onze Latijnsche scholen, hoezeer ook voormaals verwaarloosd, hebben steeds groote mannen opgeleverd: en hoe weinig voorbereid men toen ook doorgaans op de akademiën kwam, wie weet niet, hoe vele uitstekende juristen en staatslieden uit de scholen van Pestel, van Kluit, van Van der Keessel en anderen voortgekomen zijn? Maar, zoo weinig wij dit toen zouden verwacht hebben, even min mogen wij ons nu van die scholen voorstellen, dat er door middel onzer inrigtingen niet dan geniën op zullen gekweekt worden. Verbeeld u dezelve zoo volmaakt, als gij ze voor het belang der jeugd wenschen kunt, maar verzuim niet, tevens u de knapen en leermeesters, die er op verschijnen zullen, voor den geest te brengen. Uwe inrigtingen kunnen denkbeeldig zijn, maar deze knapen, deze leermeesters

zijn het niet: zij zijn, gelijk wij hen kennen, de eerste zeer onderscheiden, rijp en groen, schrander en stomp, vlijtig en traag, geregeld en ondeugend, gezeggelijk en halsstarrig: en de laatstgenoemde — ook al, gelijk wij zelve, ver van de volmaaktheid af. Genoeg om te doorzien, hetgeen ik te voren gezegd heb, dat onze gymnasiën, hoe voortreffelijk ook ingerigt, toch altijd *gebrekkig* zullen blijven. Want wat wij ook doen mogen, om niet dan goede stof den bearbeider te bewerken te geven, op scholen is dit onmogelijk. Maar dit in acht nemende, is het er zóó ver van daan, dat wij den moed zouden verliezen om te verbeteren en te volmaken, dat juist dit ons in staat stelt, om in de daad, en bij de uitkomst der zaak, iets goeds daar te stellen. Naar de ware toedragt der dingen moeten onze ontwerpen gemaakt en geschikt zijn: daarin bestaat de kunst van den ontwerper. Want voor volmaakte wezens iets voor te schrijven, dat kan een ieder met goed gevolg: van zelfs toch vormen die zich zelve: maar het goede, dat er is, te bevorderen, en het gebrekkige, dat er ook is en in groote hoeveelheid, zoo niet geheel te verbeteren, ten minste bruikbaar te maken, en zoo min mogelijk te doen schaden, dit vooral moet de ziel van onze ontwerpen uitmaken. Ziedaar de toetsteen, waaraan wij onze voorgestelde ontwerpen en inrigtingen beproeven moeten. En nu, wat dunkt u? zijn ze op de werkelijke wereld toepasselijk? — Waarom niet? zeide ik: maar op de leermeesters, gelijk wij reeds meermalen gezegd hebben, zal het alles aankomen. — Zeer zeker, hernam hij: maar niet meer onderstel ik in deze, dan van hen te wachten is. Ik vorder geene Aristarchen voor het onderwijs der jeugd op de scholen, zoo min als ik niet dan Erasmussen en Grotiussen daar gevormd wil zien; maar

menschen toch vorder ik, die kunnen wat zij moeten, en *moeten* zij in hun vak niet bedreven zijn, zullen zij er goed in onderwijzen? *moeten* zij de kunst van onderwijzen en van het vormen der jeugd, de kunst van hun onderwijs en vorming naar de onderscheidene geaardheden hunner knapen in te rigten, *moeten* zij die niet verstaan? en *zullen* ze het daarin niet verder, dan alle anderen, kunnen gebragt hebben, daar het hun, als literatoren, zal te beurt gevallen zijn, om in de scholen der oudheid opgeleid te zijn geworden? Maar ik zou haast zeggen, vriend; hoe veel er van de leermeesters afhangt, nog meer, ten minste niet minder, komt het op de *inrigtingen* aan. Zoo groote, zoo uitstekende bekwaamheden worden niet vereischt om alles *wel* te doen gaan: veel vermag men ook met geringe middelen, mits men ze maar doelmatig doe werken. Op beleid in het regelen komt het meer aan, dan op krachten en middelen. Vooral moet men leven en werkzaamheid in de menschen zoeken te brengen. Van *de wijze, hoe?* zeg ik altijd, hangt alles in de wereld af. Houdt men ieder wakker en bedrijvig door ieder dat te doen verrigten, wat hij het best *kan*, en dus het liefst *wil* doen, werkzaamheid en wedijver, vuur en leven zal er in uwe instellingen komen, daar er traagheid anders en vadsigheid in heerschen. Zóó ingerigt bloeijen onze akademiën, en zonder die inrigting, zonder dien wedijver van allen met elkander om ieder in *zijn* vak uit te munten, ieder voor *zijn* vak der maatschappij en der geleerde wereld de uitmuntendste mannen te leveren, zouden zij al spoedig onze oude gymnasiën gelijk worden. Waarom onze gymnasiën dan niet, wat de regeling van het onderwijs betreft, op diergelijken voet in te rigten? — Maar hoe dat op eens zoo te doen stand grijpen? vroeg ik nog. --

Op eens is dat onmogelijk, was zijn antwoord: maar laat mij dit nog zeggen, of liever herhalen. Wedijver moet er op de gymnasiën zijn, en niet van leerlingen alleen, maar ook van leermeesters met elkander; *die* vooral brengt vuur en leven in alle instellingen, in alle menschelijke handelingen. Pligtsbetrachting doet veel, maar *dat* toch slechts verrigten, wat de wetten voorschrijven: maar wedijver bij het bevorderen van het goede, strijd om het schoonste, het beste daar te stellen, daaraan alleen zijn wij meer verschuldigd, dan aan alle wetten te zamen, met pligtsbetrachting er bij. Nog eens, mijn vriend: op beleid bij het inrigten van scholen komt het niet minder, dan op de leermeesters zelve, aan.

Ik zou niet eindigen, zoo ik u alles wilde mededeelen, wat hij op dien avond over de belangrijkste zaken zeide. Dit zelfde paste hij ook op onderwijs en praktische filosofie toe. Beleid vermag alles! zeide hij. In de wijze *hoe* men iets doet ligt het geheim, als 't ware, opgesloten, om het *meeste* te verrigten met de *minste* moeite. Met een' hefboom brengt ge alleen in beweging, wat tien en twintig te gelijk, wat ze ook tobben en zwoegen, niet verroeren kunnen. Wat heeft Socrates voor de menschheid niet uitgevoerd! Praktische filosofie zijn wij aan hem vooral verschuldigd. Wie intusschen scheen minder iets te doen, dan hij scheen? Hij praatte en schertste te Athene met jong en oud, gelijk zoo velen aldaar zonder eenig gevolg deden; maar op *zijne*, op *Socratische* wijze deed hij 't, en zoo wekte hij, al pratende en schertsende, in jong en oud, in het tegenwoordige en opkomende geslacht, *denk-* en *werkkraft* op: en zie! zoo kwam er leven en beweging in de zedelijke wereld! Zoo veel ligt er aan gelegen, *hoe* men iets doet! —

Maar wat nu eindelijk, zeide hij ten slotte, het invoeren van deze onze inrigtingen aangaat, niet *op eens* is dat mogelijk, zonder alles het onderste boven te keeren. Ook spreken wij er nu zoo over, als of deze inrigting *alleen* goed, en de bestaande *geheel* verkeerd en nadeelig ware. Dat zal wel zoo niet wezen: want alles, hoe verkeerd ook in den grond der zaak, heeft toch doorgaans eene goede zijde, en zoo kan er ook wel in de tegenwoordige regeling het een en ander zijn, dat zich boven de voorgestelde aanprijst. Ik wil het ook daarom niet invoeren, omdat het *mij* goed voorkomt. Hoe ligt kan ik mij bedriegen? en zeker ben ik weêr te veel aan het ordenen en verordenen geweest: dat mijne zaak niet is. Van *beginselen* moest ik slechts gerept hebben, en de inrigting zelve aan deskundigen hebben overgelaten. Voorts moet de ondervinding leeren. Men neme er de proef van, waar zulks het best geschieden kan, en waar men het, of bij ons of buiten 's lands, reeds begonnen en voortgezet heeft, men onderzoekte daar of het wel gelukt. Want *nieuw* is het niet, wat ik voorstel: op sommige onzer gymnasiën heeft men het reeds begonnen, met de wiskunde aan één' bijzonderen leeraar op te dragen. Ook heeft reeds hier en daar de Rector of een der andere leeraren de geschiedenis op zich genomen. De zaak is zoo eenvoudig en zoo van nature goed, dat men, zonder om eene nieuwe inrigting te denken, van zelfs er toe komt. Daarenboven in het op sommige Duitsche gymnasiën reeds gedeeltelijk sedert eenigen tijd zoo ingevoerd: alleen heeft men het daar veelal te hoog ingezet, van gymnasiën Athenaea of kleine Akademiën gemaakt, door er onderwijs in de physica, natuurlijke historie, logica, moraal, en ik weet niet wat al, bij te voegen. Daardoor zou men alles bederven. Op de

instituten geve men daar onderwijs in, zoo ver dit voor het leven van den nijveren en tevens beschaafden stand te pas komt; maar de kweekelingen onzer gymnasiën, die hier voor de hoogeschool opgeleid worden, moeten op de hoogeschool eerst dat grondig leeren. Daar zullen zij zich op wetenschappen in den eigenlijken zin toelleggen, maar hier is het om letteren, om klassieke literatuur en de beginselen van mathesis en historie te doen, ten einde daardoor tot dat hooger wetenschappelijk onderwijs opgekweekt te worden. Bedoelt men dit, en houdt men zich binnen deze palen, zoo kan men alles verkrijgen wat men wil; maar met er zoo veel ongelijksoortigs bij te voegen, verkrijgt men niets, of alles ten minste hoogstgebrekkig. Maar, om terug te keeren tot uwe bedenkingen: voorzigtigheid, vriend, is vooral noodzakelijk bij het veranderen van bestaande inrigtingen. Niettegenstaande de slechtste inrigtingen kan eene school bloeijen en welgevormde kweekelingen opleveren, zoo namelijk de leermeesters voortreffelijk zijn, en door zeldzamen ijver en bekwaamheid alles weten te vergoeden: bewijzen daarvan vindt men in sommige onzer steden, waar gymnasiën zijn. Maar noodzaakt ge die leermeesters, om tegen hunnen zin iets nieuws in te voeren, zoo zal met de beste inrigting die school van jaar tot jaar meer en meer verkwijnen: niets toeh doet men goed, dat men niet gewillig doet. Hier vooral het *festina lente!* Hetgeen goed gaat, laat dat zoo blijven, volgens welke regeling het dan ook ga: en beproeft ge iets beters dat gelukt, geloof mij, langzamerhand zal ieder, die het goede wil, het van zelfs verlangen. Iets anders is het, zoo men eene school hier of daar *en* door de onderwijzers *en* door de verkeerde inrigtingen ziet te gronde gaan: daar sla men handen aan het

werk, en stelle daar wat goed en nuttig bevonden is, en verandere alles zonder bedenken, met de onderwijzers te beginnen.

En zoo stapten wij eindelijk van de gymnasiën af, nadat hij dit nog gezegd had. Zoo niettegenstaande al ons ontwerpen en inrigten nog steeds op onze hoogeschole zeer middelmatige jongelingen en wel in grooten getale komen, denken wij dit dan toch in, dat de natuur hare bijzondere gaven aan weinigen, zeer weinigen geschonken heeft, maar deze, hoe klein ook in getal, voor het welzijn en den bloei van staten genoegzaam zijn. Maar genoeg van de gymnasiën, zoo niet reeds te veel.

En nu van de akademiën! zeide ik: ge brengt er mij van zelfs op: of daarover liever op een' anderen tijd? — Mijn vriend, hernam hij na eenig nadenken, het is wonderbaar; maar het is, als of ik er niet toe komen kan, om er van te spreken. Honderdmaal ben ik op het punt geweest, om er u mijne gedachten over mee te deelen: maar, hebt gij 't niet gemerkt? altijd nam ons gesprek eene wending, zoodra wij er van zouden beginnen. Socrates, dien wij daar noemden, zou het aan zijn' genius toegeschreven hebben, die hem altijd weêrhield, als hij te ver stond te gaan. Zulk een' genius heb ik nu wel niet, zoo ver ik weet; maar zou er toch niet reden zijn, dat ik zoo noode daartoe kome? Zoo lang mij heugt, en waar ik in mijn vaderland en elders, in Duitschland vooral en Italië akademiën bezocht heb, altijd en overal is het mij voorgekomen, dat men met het besturen van dezelve, en vooral met er veranderingen op te maken, niet te voorzigtig zijn kan. Wat *Göttingen* geworden is, dat nog maar eene eeuw daar

staat, weet gansch Europa: maar ieder weet ook tevens, hoe de *Münchhausens* en *Brandissen* die universiteit bestuurd hebben. Zij waren Mecenaten en regeerden minder, dan dat zij bestuurden; ja, ook dit deden zij eigenlijk niet; maar zij bevorderden de belangen der school en beschermden dezelve. Zij beriepen de eerste mannen van Duitschland om daar te komen, en vonden zij in Duitschland niet, wat zij zochten, dan zochten ze in ons vaderland en elders. Eenmaal die hebbende, bemoeiden zij er zich nu verder niet mede, hoe die moesten handelen, hoe onderwijzen, hoe de studiën voortzetten. Hadden zij dit gedaan, dan hadden zij juist gekregen wat zij verlangden, en meer ook niet, en dit zou al zeer gering geweest zijn. Maar neen: het *laissez faire* hielden ze in het oog, en lieten hun zelve dit over: en wat gebeurde nu? Dat Göttingen in korten tijd onder de oudste en beroemdste akademiën van Duitschland eene eerste plaats kreeg en tot nu toe behield, en het licht van kennis en wetenschap zich zóó van daar door de geheele geleerde wereld verspreidde, als uit geene Duitsche akademie in de voorgaande eeuw. Dit had Münchhausen kunnen hopen, maar niet verwachten, zeker door verordeningen niet kunnen teweegbrengen, waarvan men tegenwoordig den mond vol heeft en *** dien avond bij u gewaagde. Maar wat spreek ik van Göttingen? Was het niet even zoo met de oudste universiteiten van Duitschland, met die van Italië, te *Bologne*, te *Salerno*, met die in ons vaderland in de zestiende en zeventiende eeuw, vooral met die van *Leijden* gegaan? De zaak van kunsten en wetenschappen, de zaak van akademiën is boven het bereik van menschen- overleg en menschenvermogen. De opschietende spruit kunt ge kweken en verzorgen, maar *gij* doet den boom niet groeijen, die

er eenmaal uit op zal rijzen. Men maakt geene akademiën, als huizen en paleizen, en meent men het te vermogen, kabinetten en boekerijen en gehoorzalen zal welligt de naneef bewonderen, maar de Muzen zullen daar niet wonen. Vrijheid verlangen die, en komt ge haar met duizende voorwaarden en voorschriften en belemmeringen aan, zij verlaten u en doen zich elders hooren. En dit is zóó waar, mijn vriend, dat de geschiedenis van alle volken en tijden het bevestigt. Vol van Petrarcha en Muretus, kwam ik voor twintig jaren in Italië en bezocht Rome, de oudste universiteiten, de verzamelingen van antieke beelden en schilderijen, de beroemdste zetels van kunsten en wetenschappen. De herinneringen der voorgeslachten waren mij heilig, en ik meende nu en dan in de eeuw van Augustus en Pericles te leven; maar in herinneringen ook alleen was 't, dat mijn geluk bestond. Want vrijheid had Italië verlaten, die het voormaals zoo heerlijk had doen bloeijen, en nu vond ik eenzaamheid, akelige, doodelijke stilte en eenzaamheid in die prachtige gebouwen. In mijn vaderland terugkeerende, beving mij huivering bij het vernemen, wat men langzamerhand hier zocht in te voeren en voor te schrijven, en neêrslagtig wandelde ik Leijden door, toen onder Napoleon naderhand alles op gezag van den Franschen Monarch was ingerigt geworden. Moet het dan zoo, dacht ik, met mijn lieve vaderland gaan, als het met Italië gegaan is, en dat zoo plotseling? Maar ik bedacht niet terstond, dat wij van Germaanschen stam, dat wij Nederlanders zijn. Het bleek ook bij de terugkomst en het herstel van *ons* vorstengeslacht, dat nog Germaansch bloed door onze aderen stroomt, en wij gedrukt waren geworden een' tijd lang, om met to meer veerkracht zelfwerkzaam te worden. Tijden en

omstandigheden zijn voor ons veranderd, zoo wel als voor Italië, en wat wij geweest zijn en zoo als wij 't geweest zijn, dat en op die wijze zullen wij het niet ligt meer worden; maar de geest onzer vaderen bezielt ons nog, en na onze inrigtingen van het jaar vijftien, zoo wijs ontworpen, als vrijheid en liberaliteit ademende, en zeker met behulp van dezelve, zijn onze akademiën weêr hersteld en tot nieuwen bloei gekomen. Vriend, wat zegt gij? ik wilde het nu maar daarbij laten: *le mieux est l'ennemi du bien*. Ik zou op die wet wel wat aan te merken hebben en ook op belangrijke punten. Maar het is waarlijk, als of een zekere genius mij weêrhoudt. Met het wegnemen van gebreken, geeft men zoo ligt tot nieuwe gebreken, en van nog erger natuur, aanleiding. En zijn de gymnasiën eenmaal aan hun doel gaan beantwoorden, krijgt men uit dezelve geene kinderen, geene onbeschaafde kinderen meer op de akademie, maar voor het grootste en belangrijkste gedeelte ten minste fijn-beschaafde jongelingen, wel nu, dan verhelpen zich die gebreken welligt van zelfs. Mij dunkt, dit eerst te beproeven en dan te zien! — Nog twee woorden, zeide ik hierop, en dan verlaat ik u: want ik *mag* zoo lang niet blijven. Welke zijn die gebreken in onze wet? — Met twee, drie woorden, was zijn antwoord, kunt *gij* dit wel vragen, mijn vriend, maar ik niet beantwoorden, Ge zult dus geduld moeten nemen en weder gaan zitten. Hetgeen ik u te zeggen zou hebben, bestaat meer in laten, dan in doen: meer in hier en daar in de wet iets uit te schrappen, dan er bij te voegen: meer in zekere oude zaken te herroepen, dan in nieuwe in te voeren. Maar daartoe moet ik u doen letten op den aard en de strekking van hooger, van akademisch onderwijs, en ook dit, zie ik al vooruit, zal mij niet gelukken, zoo wij

niet nog eens op de geheele natuurlijke inrigting der maatschappij ten minste een' blik geworpen hebben. De zaak van ons onderwijs is de zaak van ons vaderland; maar de roem en luister, de kracht en steun der goede regering van ons land hangt van onze akademiën af!

Hier legde ik alweêr mijn' hoed naast mijn' stoel neêr en luisterde met vernieuwde aandacht toe.

XII.

9 April 1828.

Zelfstandig moet eene natie zijn, dus vervolgde de grijsaard, zal zij *natie* heeten, en dit kan zij worden, ook zonder Akademiën, gelijk de geschiedenis geleerd heeft, ook van ons vaderland: *de natuur werkt onafhankelijk van al wat wij doen of laten*; maar, zijn er instellingen, die een volk zelfstandig doen blijven of het dit meer en meer doen worden, zoo zijn 't gewis de *Hoogescholen*. Het is hier het *hooger* onderwijs, de *derde* opvoeding, mag ik mij zoo uitdrukken? voor dezulken bestemd, die niet alleen door fijnere beschaving boven allen uitmunten, zoo velen met hen de *eerste* en *tweede* opvoeding genoten hebben, maar door zelfstandig in de maatschappij te leven en te werken, voorbeelden voor alle anderen moeten zijn, en kerk en staat zullen voorstaan en handhaven. Reisde men oudtijds door het Oosten en Griekenland, dan bezocht men bijzonder de tempels, de heiligdommen der volken. Daar lag hun schat, daar praalden hunne kunstgewrochten, de roem der natiën. Zoo beschouw ik de Universiteiten, door ons vaderland, door Germaansch, door geheel Europa overal verspreid. Daar ligt van ieder volk zijn schat en niet tot praal,

maar tot nut: het belangrijkste deel van hetzelfde wordt daar opgeleid, waaruit het van tijd tot tijd zijne leeraars en voorgangers in den godsdienst, zijne regters, zijne overheden, zijne kundigste, beschaafde, bekwaamste mannen in alle vakken van menschelijke kennis en wetenschap te wachten heeft. Stelt eene natie prijs op haren *Godsdienst*, dat die niet in bijgeloof en dweeperij, of in valschgenaamde filosofie ontaarde: stelt eene natie prijs op *Regt* en *Regters*, dat zij hare gewigtigste zaken niet aan wuife, lichtzinnige menschen, niet aan blootelijk wetgeleerden of regtskundigen, maar aan mannen van karakter te beslechten overlate, die voor regt en waarheid als rotsen pal staan: stelt eene natie op hare *Vrijheid* prijs, dat hare grondwettige inzettingen en wetten gehandhaafd worden tegen wie het ook zij, en zij geen speelbal der staatkunde van andere volken worde: in één woord, houdt eene natie *Godsdienst*, *Regt* en *Vrijheid* voor de grondzuilen van haar bestaan, gewis, mijn vriend, dan zullen haar de Universiteiten, die zij bezit, niet onverschillig wezen. Dáár, zal zij zeggen, dáár ligt het Palladium van ons behoud, de hoop onzer toekomst, en het den vreemdeling aantoonen als haren grootsten schat, en juichen, zoo dikwijls zij verneemt en door daden ziet bevestigen, hetgeen *ons* vooral thans te beurt mag vallen, dat het hare regering, haren Vorst om niets meer te doen is, dan om hare universiteiten datgene voor het vaderland te doen zijn, wat zij er voor zijn kunnen en zijn moeten. Maar dan moet zij zich ook diep bedroeven en verontwaardigen, zoo dikwijls zij bekrompene menschen, die, als***, nooit eene akademie bezocht hebben, van inrigtingen en verordeningen hoort gewagen, die in den Franschen tijd hier al het licht stonden uit te blusschen, dat onze vaders ontstoken hadden.

Zoo sprak de Oude: en ik kan u niet beschrijven, met welk een vuur en leven hij dat alles uitdrukte. Niet gemakkelijk kon ik hem weder op mijne vraag terug brengen, wat hij op onze tegenwoordige inrigtingen aan te merken had. Als verstond hij mij niet, haalde hij een' gulden uit zijn zak: zie, zeide hij, *НАС НИТИМУР, НАС ТУЕМУР* is hier op het omschrift te lezen; dit was onzer vaderen spreuk: door het eene verstonden zij onzen *godsdiens*t, door het andere onze *vrÿheid*: *OP DEZEN STEUNEN, DEZE BESCHERMEN WIJ*. Heeft ooit eene natie zich schooner zinspreuk gekozen? en hangt 't van onze akademiën niet af, dat wij beide handhaven? . . . Maar wat dan mijne aanmerkingen betreft, waar gij naar vraagt, zeide hij na eenig stilzwijgen, zij komen alleen hierop neder, dat bij den besten toelag om zelfstandigheid in de studerende jeugd te bevorderen, die dezen leeftijd uitsluitend eigen is, hier en daar wel iets voorkomt, dat beter voor het gymnasium, dan voor universiteiten geschikt ware. Dan welligt blijft dit nog vooreerst eenigermate noodzakelijk bij ons en vooral in België, zoo lang nog de gymnasiën niet overal op beteren voet gebragt zijn. Ik zeg nog eens: met deze moet men beginnen. Het jonge plantsoen moet zorgvuldiger en langduriger opgekweekt worden, zal men er planten en boomen naar elders uit overbrengen, die daar zelfstandig opwassen. Evenwel, dat *simpliciter, cum laude*, en hoe heet dat meer? moest men afschaffen, dunkt mij. *Scholam*, zou ik zeggen, *redolet*: voor studenten ten minste past dit niet, en het minst voor dezulke, wien de *summi honores* in hun vak toegekend zijn geworden. Maar ook dat bepaald voorschrijven van alles, zoodat er niets aan eigene keus, aan eigene werkzaamheid overgelaten wordt, dat strijdt met de natuur des jongelings, die daarom het

gymnasium verlaten heeft, omdat hij nu in staat was geworden, om zich zelve in zelfstandigheid te oefenen. Waarmede ik niet bedoelde, dat men *de studiën* geheel vrij moet laten, gelijk sommigen bij ons, als †††, willen en het inderdaad te München ingevoerd is: verre van daar! Onze universiteiten, ik herhaal het, moeten *Hoogescholen* blijven en hoe *hoog*, hoe *vrij*, hoe liberaal het onderwijs daar zij, *scholen* moeten zij zijn en blijven, en geene scholen zijn denkbaar zonder orde en welge-regeld onderwijs. Is het daar pligt van hoogleeraren, gezet hunne lessen te geven, pligt is het niet minder en meer nog van studenten, gezet en geregeld die bij te wonen. Maar met alles voor te schrijven, bijvakken zoo wel als hoofdvakken, neemt men zoo ligt alle lust en denkbeeld zelfs van *eigen* studie weg. Aan de promotiën wilde ik vooral de hand gehouden hebben. Oudtijds werd, na het doctoraal examen, den kandidaat aangezegd, of hem, volgens genomen Faculteitsbesluit, die promotie toegestaan werd, en, was die toegestaan, dan, op welke wijze, *publice*, *more majorum*, of slechts *privatim*. Dit was eene echt akademische instelling, en wil men die behoorlijk wijzigen: — de promotie met de kap en al die cerimoniën zal wel niemand terugwenschen; — maar wil men die, zeg ik, naar de zeden onzer tijden wijzigen, zoo kan daardoor een wedijver ontstaan of aangevuurd worden, die uitsluitend voor de akademiën past. De *bul* toch is, als 't ware, de prijs, de kroon, welke men aan het einde der loopbaan zoekt te behalen, en die geve men dan ook op de *hoogstvereerende* wijze niet, ten zij een jong mensch in alle nevenvakken, zoo wel als in de hoofdvakken, schoon in deze toch voornamelijk, uitstekende vorderingen gemaakt hebbe en in staat zij om daarvan in het spreken niet alleen door

defensie van theses, maar bijzonder door het schrijven van dissertatiën schitterende blijken te geven. Niet zeldzaam zijn sedert eenige jaren de voorbeelden van studenten op onze Hoogescholen, die in twee faculteiten met luister gepromoveerd worden: te Leiden is dit als in gebruik gekomen voor uitstekende jongelingen. Voor zulke kweekelingen onzer scholen mogt wel eene bijzondere eerekroon opgehangen worden, en deze zóó ver-eerende [zijn, dat zij als regt gaf op hoogere posten. Vele van dezelve hebben ook reeds katheders beklommen of staan in andere hoogstaanzienlijke bedieningen te komen. Van weinige kan men veel, maar van alle niet hetzelfde verlangen, of de meeste doen dat zelfs hoogstgebrekkig, wat voor hen de hoofdzaak is.... Maar zoo langzamerhand, zie ik, zou ik weér aan het bepalen en verordenen en het maken van *reglementen* komen, waartoe ik van nature onbekwaam ben. Om bij onze *beginselen* dan te blijven, met weinige woorden, vriend: zóó rigte men onze hoogescholen in, dat het onderwijs voor *dien* leeftijd, voor den *jongeling*, den aanstaanden man passe, die voor de maatschappij, en voor zoo hooge, belangrijke betrekkingen in dezelve opgeleid wordt, en niet slechts *liberaal* zij: — dit moet het ook op de gymnasiën wezen: — maar geheel ter bevordering van hoogere veredeling, van ware zelfstandigheid strekke.

En hier kwamen wij van zelfs op het punt, waarmede wij ons geheele gesprek aangevangen hadden, het onderscheid tusschen gymnasiën en hoogescholen. Ik ben noch geleerde, zeide hij, noch hoogleeraar, en mag dus niet beslissen, hoe men in eenig vak op eene akademie onderwijs te geven hebbe: maar *geschiedenis* was altijd, zoo als ik gezegd heb, mijne lievelingstudie, en daarom-trent meene ik eenigermate te kunnen oordeelen, hoe

die op eene universiteit, ten minste hoe geheel anders die daar, dan op een gymnasium, dient voorgedragen te worden. Behandelt men dezelve op gymnasiën wijsgeerig en pragmatisch, niets is ongerijmder, niets onnutter, niets schadelijker. De jeugd vat dat nog niet op dien leeftijd, en zich verbeeldende het te vatten, verzuimt zij de zaken, in de geschiedenis vervat, waarop de wijsgeerige beschouwing rusten moet, en zonder van aardrijkskunde, zonder zelfs van *geschiedenis* iets te weten, spreekt zij van, ik weet niet welk, *pragmatismus*. Maar zoo noodzakelijk het is, op die scholen van punt tot punt alles op de landkaart aan te wijzen, van volk tot volk volgens tijddorde voort te gaan, en al het belangrijkste naauwkeurig te verhalen en te herhalen, zoodat er een schat van kennis in het hoofd der knapen kome: even zoo ongerijmd zou het zijn, het akademisch onderwijs op denzelfden voet in te rigten en niet verder te gaan. Dan wordt het verstand rijp tot het zoeken van oorzaken, tot het onderscheiden van oorzaken en gelegenheden, tot het vergelijken van volken met volken, van leeftijden met leeftijden, van de oudheid met onze eeuw. Daar voldoet de leeraar het best, die als geschiedschrijver verhaalt, maar ook als geschiedschrijver, als Polybius b. v., *kritiek*, historische kritiek gebruikt, en de geschiedenis pragmatisch doet werken op de beoefening der wetenschappen, op staatkunde, op het leven en alle menschelijke zaken, en haar eene school van menschkunde maakt, hetgeen *De Rhoeer* hier begonnen heeft, gelijk wij weten. Het is even zoo met alle vakken van akademisch onderwijs gelegen. De aard en strekking er van moet zijn, niet alleen naauwkeurig alles te ontvouwen, helder en genoegzaam te doen begrijpen, maar ook den geest van zelfwerkzaamheid aan eigen opsporen, vinden en oordeelen

te brengen: waartoe het zoogenaamd *respondèren*, — iets anders gewis dan les opzeggen — zoo hoogstnuttig, ja, op eene akademie noodzakelijk is. Wilt ge den zin van dien leeftijd wel leeren kennen, om er doelmatig aan te voldoen, zie dan, hoe hier te lande de studenten zich zelve tot zelfstandigheid oefenen. Geene Faculteit, of er zijn *sodalitia* in, wekelijksche bijeenkomsten van jonge lieden, die daar gehoudene collegiën onderling repetèren. Eén is er, die vragen voorstelt, ook wel eigene vragen: de overigen beantwoorden die, ieder op zijne beurt en allen beoordeelen het: dan aan het disputèren! Beurtelings leest men opstellen voor over opgegevene onderwerpen tot het vak behoorende, die door al de *amici et sodales* t'huis gerecenseerd en streng gerecenseerd worden. Zóó de *propaedeutici*: vooral worden Grieksche en Latijnsche schrijvers niet verzuimd, en de veteranen verschijnen daar nog nu en dan, en lezen Xenophon en Cicero mede. *Juristen* pleiten, en in de daad ieder heeft daar zijne zitting in de regtbank. *Literatoren* lezen met geestdrift hunne Tragici, hunne Historici, ook wel Plato. *Theologen* oefenen zich in hun studievak, en zoo ook de *medici*. Ge zult wel zeggen: hoe weet ge dat alles zoo naauwkeurig? Van den jongen ** heb ik het, die voor eenige jaren de Utrechtsche akademie verlaten heeft. In alle bijzonderheden heeft hij mij dit meermalen medegedeeld: want zelf sprak hij gaarne van die avonden, en mij was niets belangrijker. Dat is, zeide ik bij mij zelve, zelfstandig studèren en zich voor de maatschappij voorbereiden. Professoren, voegde hij er bij, bemoeijen zich daar niet mede: alleen geven zij raad aan die er om vraagt; maar én daar én elders zijn Professoren, die zelve in zoodanige, in nog bestaande *sodalitia* geweest zijn, en aan die bijeenkomsten en onderlinge werkzaam-

heden niet minder dan aan gehoudene collegiën hunne ontwikkeling zeggen dank te weten. Zelfstandig moet men leeren studeren op de Hoogeschoolen: anders treedt men als schooljongen, niet als man, de maatschappij in. En hoe zocht onze wet van het jaar vijftien dit niet in vele bepalingen, ook in nieuwe inrigtingen te bevorderen! Zonder te veel van een' ieder te vergen, verlangt zij toch een *proefschrift* bij het verlaten der Akademie, en zijn er, die zich in schrijven zoo wel, als in studeren en zelfdenken en oordeelen geoefend hebben, biedt zij *ecrepenningen* aan allen aan, die eene prijsvraag, niet te diep, niet te nieuw, niet boven het bereik van jongelingen gaande, maar toch eene prijsvraag, volledig beantwoorden. Schoone vruchten hebben deze echt akademische instellingen opgeleverd, en deze laatste ook bijzonder, gelijk onze *Annales* getuigen: en hoeveel nuttiger nog en heilzamer zouden zij werken, zoo men niet doorgaans al te jong en te weinig voorbereid op de akademie kwam! Dit bederft alles en moet wel alles bederven: zoo ziet men *sodalitia* door kinderen oprigten, die ook zoo spoedig uiteengaan, als zij aangegaan zijn: zoo gaan kinderen prijsvragen beantwoorden, die nog geen thema zonder fouten maken kunnen: zoo ontstaan honderd verkeerdheden, misbruiken, ja nadeelen, die aan de instellingen worden toegeschreven, maar alleen aan dat haasten en jagen van ouders en leermeesters te wijten zijn. Die bijeenkomsten zijn zoo nuttig, vriend! ik had er ook in mijn' tijd, schoon niet voor echte, grondige studiën ingerigt; maar toch ben ik er oneindig veel aan verschuldigd geweest: ook vrienden heb ik er aan te danken, en wat is het leven zonder vriendschap? Met hen over die avonden te spreken, was ons jaren daarna nog het hoogste genoegen, ja die voor en

na ons in dien kring geweest waren, welkom waren zij ons en toen en naderhand, zoodra zij maar ons symbolum noemden. Ook dit is een oogpunt, waaruit men de universiteiten beschouwen moet, dat belangrijk is. Het is toch daar de plaats, waar men vriendschap voor het leven aangaat. Dat begint wel op de gymnasiën, maar standvastige vriendschap, op overeenstemming van hart en karakter rustende, wordt daar eerst aangegaan: want dan eerst begint men gevestigd karakter te krijgen. En wie leeft er onder beschaafde menschen, die aan zijn' boezemvriend niet erkent zoo veel voor zijne vorming en veredeling, als voor zijn levensgenot te danken te hebben? Maar ook verbindtenissen maakt men op de akademiën, die op de geheele maatschappij invloed hebben. Ieder lustrum verspreiden zich uit die scholen van beschaving en veredeling eene menigte jonge menschen het geheele land door, die in zeer onderscheidene betrekkingen van kerk en staat komen, en nog meer, wat beroep, dan wat afstand van plaats betreft, uiteenloopen, en zoo raken zij ook langzamerhand geheel van elkander gescheiden; maar eenmaal waren ze bijeen, en als studenten gelijk, en als jongelingen vertrouwelijk, openhartig, op inborst meer en karakter, dan op geboorte en aanzien lettende, en zoo was daar een band van onderlinge toegenegenheid en hulpvaardigheid gelegd, die naderhand de geheele maatschappij, het geheele land door, niet alleen de aanzienlijksten met de geringsten, maar ook de eerste mannen in kerk en staat blijft verbinden. Denk eens in, wat dit niet voor het vaderland moet opleveren! In mijn' tijd dacht men om dat alles luttel, en kon men er ook niet aan denken: alles was door partijschappen verdeeld. Maar zie thans gansch Duitschland door, zie in ons

vaderland, hoe men op de Akademiën zich voor zamenkomsten over vijf, zes jaren verbindt! Zie in ons vaderland, hoe zestig-, zeventig-jarigen nog zoeken in te halen, wat zij in hunnen bloei en kracht niet hadden mogen bekomen, en over twee, drie maanden hier staan bijeen te komen, om zich hunnen bloeienden leeftijd aan Leijden's Hoogeschool onderling te herinneren, en naar vooronderlijken trant hunne hereeniging ook godsdienstig te vieren. Zoo lang hoop ik nog te leven! De Koning, zegt men, vriend, zal er ook bij tegenwoordig zijn: Hij behoort tot de studenten van dien tijd: en V. d. P., hoor ik, zal de redevoering houden! Dat mag opgeschreven worden in de jaarboeken van ons rijk: *onze Koning herinnerde zich op dien dag aan de dagen zijner jeugd, en vond zich te vreden en gelukkig te midden zijner oude medestudenten, en dankte God voor dat geluk;* maar het sta ook opgeschreven in de Annalen onzer Akademiën, opdat allen blozen van schaamte, die onze Hoogescholen tot kinderscholen willen doen afdalen. Zij zien daaruit, dat ook Vorsten daar gevormd worden, en zij dus voor Vorsten-opleiding moeten bestemd blijven!

XIII.

Alwie het goede wil, zoek' slechts het kwaad te keeren.

Twee had de klok geslagen; maar eens aan dat studentenfeest gekomen, verloor zich de grijsaard zoo geheel in herinneringen uit de dagen zijner jeugd, dat hij nu vooral aan uur noch tijd dacht, en het lang duurde, voordat wij weder op onze akademische inrigtingen terugkwamen. Eindelijk bragt er ons het weêrzien zijner oude akademievrienden op. Wij zullen daar, zeide hij, die dagen van over veertig, vijftig jaren met de tegenwoordige kunnen vergelijken. Welk eene verandering in dien tusschentijd op onze Hoogescholen, vooral sedert twaalf, dertien jaren! Ik heb u, voer hij voort, eenige aanmerkingen medegedeeld over de tegenwoordige verordeningen; maar ik houde meer van prijzen dan van laken, en weet ge, wat mij in die inrigting zoo uitstekend bevalt? Het is dit, dat dezelve den overgang van de gymnasiën tot de hoogescholen zoo gemakkelijk en geleidelijk gemaakt heeft, als ik niet weet, dat eenige inrigting bij eenige natie dit ooit zoo bewerkte. Ik bedoel, gelijk gij wel van zelfs begrijpen zult, het daarstellen van twee

afzonderlijke Faculteiten voor de propaedeutica, de eene om studenten voor de geneeskunde niet alleen, maar in 't geheel voor de wetenschappen volledig voor te bereiden: de andere, om een' ieder, welk vak hij zich moge kiezen, door hooger onderwijs in de klassieke letterkunde en philosophie doelmatig daartoe op te leiden. Is immer zoodanige Faculteit der wetenschappen nuttig en noodzakelijk geweest, zij is het gewis in deze eeuw voornamelijk, die met regt *de eeuw der wetenschappen* mag genoemd worden. Maar ook de Letterkundige Faculteit, wier doel het is om wat dieper, dan op het gymnasium mogelijk is, in de geschiedenis der volken en in de oudheid te doen inzien, en door de geschiedenis der wijsbegeerte, door het lezen en doorgronden van de eerste wijsgeeren, van de eerste staatkundigen der oudheid, voor regtsgeleerde en staatkundige, en niet minder ook voor godgeleerde studiën doelmatig voor te bereiden, hoe heilzaam moet die op eene geheele universiteit niet werken! Ik heb altijd al het goede en voortreffelijke, dat ik op Duitsche akademiën aangetroffen heb, hoog gewaardeerd; maar dezen overgang van het gymnasium tot het hooger onderwijs, en deze voorbereiding tot de hoofdvakken van hetzelfde, miste ik overal. Hoe groote vorderingen iemand in de oude literatuur gemaakt hebbe, komt hij daar op de universiteit, zoo is het hem moeilijk te voorzien, waartoe dat alles hem dienen moet. De lessen worden in de moedertaal gegeven: waartoe dus zijne vorderingen in het Latijn? Al terstond gaat hij aan zijn hoofdvak: op een oogenblik is hij Theoloog of Jurist of Medicus geworden. Zoo groot is die sprong en zoo werkelijk zijn nieuwe studie en bedrijf, dat hij nu al ras al dat voorgaande vergeet, ten minste geen kans ziet om het voorgaande onderwijs met het tegen-

woordige zamen te knoopen. Geen wonder! want oude letterkunde had hem beschaafd, maar nog niet door oude philosophie voor de wetenschappen opgeleid, dat eerst in den akademischen leeftijd mogelijk is. Ja zelfs zou men bijna zeggen, dat er daar alles op ingerigt is, om het voorgaande onderwijs nutteloos te maken. Het Romeinsche regt, om van mijn vak in het bijzonder te spreken, dat in de taal der Romeinen tot ons overgekomen is, en uit die taal alleen diep doorgvorscht kan worden, in het Duitsch, in eene nieuwere taal, hoort men daarover lessen geven, als of men geene vorderingen, ik zeg niet in echt klassieke litteratuur, maar zelfs in de Latijnsche taal bij de jonge hoorders onderstellen mogt. Met beroemde geleerden in Duitschland, die ook onze akademiën kenden, en het goede, waar het ook te vinden is, opmerkten en waardeerden, heb ik meermalen hierover gesproken. Alle bekenden mij, dat onze verordeningen hieromtrent voortreffelijk zijn, en, wat de taal betreft, waarin het onderwijs gegeven wordt, wij hierin zoo regt gepast den middenweg gaan: niet algebra, vaderlandsche letterkunde, hedendaagsch regt, nieuwe wetenschappen in het Latijn hooren geven, waardoor men noodeloos alles vertalen en der taal geweld zou moeten aandoen; maar voor Romeinsch regt, voor exe-gese, voor wetenschappen, die het gestadig lezen van latere Latijnsche schriften noodzakelijk vereischen, deze taal doelmatig gebruiken. »Zoo er een middel is, zeiden zij, om de broodstudie voor te komen, die pest der akademiën, is 't *de klassieke literatuur*, en hetgeen daarmee in verband moet staan, *het behoud der Latijnsche taal*. En dan, voegden zij er bij, uw *heeljarige cursus!* niet, volgens de middeleeuwsche verdeeling des jaars in twee deelen, den cursus te splitsen: maar een heel jaar

te nemen, om in de belangrijkste vakken de jeugd niet alleen te onderwijzen, maar geheel en al als in te wijden: hoe voortreffelijk is deze instelling niet!" Zoo hoort men thans Duitschers spreken, vriend: en denk ik dat in, zoo zeg ik wat onze akademiën betreft:

Alwie het goede wil, zoek' slechts het kwaad te keeren.

Eene ware spreuk, vervolgde hij, en op den tegenwoordigen tijd zoo toepasselijk! Van zelfs zal het goede, dat wij hebben, in deze eeuw van verbetering en volmaking, wel bevorderd, en ons waarlijk heilzaam worden, zoo wij maar tegengaan en afweren al wat hetzelfde benadeelen zou. Van hoevele veranderingen hoort men niet dagelijks gewagen, die verderfelijk zouden zijn! b. v. het aanstellen van *Inspecteuren* der akademiën in plaats van *Curatoren*: die naam alleen, zeide hij, doet ons sidderen: het benoemen van *Professoren* volgens een geopend *concours*: niets belagchelijker, bekenden wij beide met een' grimlach, heeft de negentiende eeuw nog voor Nederland uitgedacht: of wie zullen daar regters zijn? De ware geleerde erkent voor zich geene regtbank, om er voor te verschijnen, dan de geheele geleerde wereld, en van daar beroept hij zich nog op de nakomelingschap! Ook spreekt men van perpetuële *Rectoren* in de *Senaten* en van wat niet al? Daar zijn zoo vele nietigheden in schijn, zeide hij, die in de daad hoogst belangrijk zijn, zoo vele verordeningen, die doelmatig schijnen, en in Zusammenhang schaden. Wat doet het er toe, zegt men, of ieder der *Professoren* op zijne beurt *Rector* wordt, dan of één het voor altijd is? Het laatste is voor het beheer verkieslijk. Voor het beheer der akademische zaken mag het nuttig zijn, is mijn antwoord, maar voor de akademie zelve, en dat

is toch de hoofdzaak, zou het nadeelig, zoo niet verderfelijk wezen. Tot nu toe heerschte er *gelijkheid* tusschen alle Professoren: *primus inter pares* is de Rector Magnificus: en die moet er bestaan, zal er een akademische Senaat, die *Statuten* geeft, blijven, zullen alle als Senaatsleden gelijkelijk en ieder op zich zelven, ieder onafhankelijk de waardigheid, den bloei en luister der hoogeschool handhaven en bevorderen; maar brengt ge alle onder éenen, weg is het gezag, weg het denkbeeld zelfs van Senaat, en uwe hoogeschool wordt in de daad welhaast niet meer dan eene school. Het hapert den menschen niet aan goede inzichten en bedoelingen, maar aan voorzigt van zaken. Zoo zegt men, en hoe lang en dikwijls hebben wij het niet al gehoord! dat wij te veel akademiën hebben en dat, let wel, dat die den lande zoo kostbaar vallen. Zal men dan het getal der akademiën naar de uitgestrektheid van grondgebied en naar de bevolking des lands berekenen? Hoe vele moet Rusland er dan niet hebben, al wat het, dat men er ons slechts ééne overliet! Behartigt men de financiën niet, zoo gaat een staat te gronde; maar even zeker gaat een staat te gronde, wanneer men *alles* financieel maakt. Het geheele onderwijs heeft men onder Napoleon uit een financieel oogpunt, als eene zaak op zich zelve, gaan beschouwen, zoodat het uit de opbrengsten der leerlingen zou bekostigd worden. Dat lukte niet, gelijk wij weten, en geen wonder. Zoo lang de vraag blijft: *geld om geld*, gaat het der schatkist wel en hierop bouwt men een vast financieel systeem: maar vraagt men *geld om deugd*: vermogenden en beschaafden zullen opbrengen, maar de natie over het algemeen? welhaast zult ge zien *virtus post nummos*, de scholen worden verlaten, en de onkosten van alles komen eindelijk schier geheel voor 's lands

rekening. Het is eene voortreffelijke, eene hoogstnuttige en noodzakelijke wetenschap, de *staatsoeconomie*; maar zal zij den staat waarlijk heilzaam zijn, zoo moet zij hare grenzen niet overschrijden, tot zaken zich niet uitstrekken, die niet meer huishoudelijk zijn, maar *oeconomie* blijven. Menig huisvader hoort men zeggen: »op mijne zaken stel ik orde en geen penning moet er verkwist worden, maar, wat mijne kinderen betreft, ik zou er mij voor uitkleeden om hun eene goede opvoeding te geven." Dat is taal, die het hart goed doet: en zoo gaat het met staten. Geen geld maakt eene natie rijk, geene uitgaven arm; maar geeft men haar eene goede opvoeding, dat zij nijverheid en kunde en hooge bekwaamheden met karakter bezitte, dan is het onberekenbaar, wat die uitgaven opbrengen, duizenden ten honderd! even onberekenbaar als het is, hoe arm en bedorven een volk moet worden, welks opvoeding men uit karigheid of verkeerde berekening verwaarloost. Zoo spreken onze hoogwijze oeconomici niet; maar zoo denkt en rekt, zoo handelt ons Bestuur, en, aan het hoofd van hetzelfde, onze Koning. Hoe veel schats is er niet reeds in deze dertien, veertien jaren aan ons schoolwezen, bijzonder aan onze universiteiten, te koste gelegd? — Nog eens: aan doorzicht van zaken hapert 't den menschen meer, dan aan goeden wil: zagen zij de ware belangen des lands wat dieper door, geheel anders zouden zij over het openbaar onderwijs denken en spreken. Men hoort staatkundigen gedurig van *het doel des staats* gewagen, en niet zonder reden: want niets is er in de geheele staatkunde van hooger belang. Maar bij velen komt dat doel op *bloei van den staat*, zoo als men het noemt, dat is, op algemeene welvaart neêr. Dat kan mij maar niet behagen: want uit menschen bestaan

de staten, en van den mensch zal men toch niet zeggen, dat zijne bestemming is, welvarend, rijk en vermogend te zijn. Anderen zeggen, en dat behaagt mij meer: het is eenvoudig dit, dat aan ieder individu zijne individuele vrijheid in denken en handelen verzekerd worde: zonder dat kan er geene werkzaamheid, geene nijverheid, ook geene welvaart in den staat zijn. Wel gezien, maar niet goed uitgedrukt! Dat is het doel der *wetgeving*, maar niet van den *staat*. Voor dezen is dit veeleer *middel* of noodzakelijke *voorwaarde* om een doel te bereiken, dan het *doel*, de bestemming zelve: en al beschouwt men den staat als eene onderlinge verbindtenis van burgers, zoo kan toch het oogmerk van zoodanige verbindtenis niet zoo bekrompen zijn. Veel hooger is het doel van den staat, vriend, en boven alle wetgeving verheven: het is, dat de staat, even als ieder mensch, dat worde, wat hij wezen moet, en dit is in de eerste plaats, wie kan het tegenspreken? dat hij *goed*, verstandelijk en zedelijk goed, en daardoor *zelfstandig* worde en blijve: al het overige is of middel daartoe of gevolg er van. En vraagt men, hoe dat doel te bereiken? dat is, gelijk ik zeide, boven alle wetgeving verheven: want wetten kunnen mij niet voorschrijven, hoe ik leven en handelen moet, of, weg is mijne individuele vrijheid: zij moeten mij slechts die vrijheid waarborgen; maar de staat, de *staat zelf* moet uit en door zich zelve aan die hooge bestemming voldoen: en dat wel hoofdzakelijk door leiding en bevordering van *het openbaar onderwijs*, dat alvermogend middel tot bevordering en bevestiging van de zedelijkheid der natie. Ik versta hier door den staat in de eerste plaats het Bestuur van denzelven, hoedanig dat ook moge zamengesteld zijn, maar tevens de *natie* zelve, waarin ieder, die het goede kan voorstaan,

dat vrijwillig behoort te doen, gelijk het bij ons tot heden toe heeft plaats gehad en nog zal blijven plaats hebben, zoo men maar die vrijwillige pogingen van zoo velen, van *schoolopzieners* voornamelijk, bevordere en ondersteune, en niet door nieuwe maatregelen, die allen tegenstaan, dwarsboome. Waar op deze wijze het onderwijs door de ingezetenen zelve zoo wel, als door het Bestuur wordt ter harte genomen, waar het voor allen schadelijken, zedebedervenden invloed beveiligd wordt, en van 's lands wege daarvoor geene schatten ontzien worden, *dáár*, zeg ik, *zoekt de staat aan zijn doel, zijne hooge bestemming te voldoen*: en, is de natie van aanleg goed, stellen de wetten ook een' ieder in staat, om vrij en ongehinderd al te doen, wat hij ten goede vermag, dan voeg ik er bij: *gelukkig zij, die burgers van dien staat zijn: tot bloei en welvaart kan men dáár op de regte wijze komen!* Ziedaar grondbeginselen, vriend, uit de oude, echt Grieksche staatkunde ontleend, en grondbeginselen tevens, die onze eenvoudige voorvaders, zonder veel van doel des staats te gewagen, in het oog hadden, toen het Land bij ons in de behoeften der akademiën, en iedere stad in die der gymnasiën en mindere scholen voorzag. Maar wat wist Napoleon, wat weten menschen daarvan, die staten voor *machines* houden, niets doen dan cijferen om de staatsbalans voordeelig te doen uitkomen, en niet *vermoeden* zelfs, dat er zedelijke krachten in eene natie schuilen, die, om haar regt te doen bloeijen, tot magt en gezag te brengen, ja, om haar *rijk* te maken, in de eerste plaats moeten opgewekt en in werking gebragt worden. — Bekrompenheid en onverstand in al die berekeningen! 'Waarom, vroeg mij eens iemand, met de landkaart voor zich, *vijf* akademiën voormaals in zulk een klein landje? En Utrecht, zie eens, hoe nabij Leijden!

En waarom, bij den aanwas van grondgebied en de vernietiging van twee, *drie* nieuwe opgerigt?" » *Waarom?* vraagt gij, zeide ik: omdat er geen land in de wereld is, waar zoo veel aanleg, zoo veel zucht tot kennis en wetenschap is, als in dat kleine, op de wereldkaart nauwelijks zichtbare landje: en daarom was hier meer behoefte aan akademiën, dan in Siberië en Tartarije. *Waarom?* vraagt gij: omdat hier een wedstrijd was van allen met allen om letterroem te verwerven, en daarom rustte geene onzer provinciën, voordat zij het mogelijke gedaan had, om eene akademie te verkrijgen, en geene stad, voordat zij een gymnasium had opgerigt. En wat aangaat de onkosten onzer universiteiten, neem, zeide ik, uw rekenboek en schrijf op *ontvangst*, dat bij u open-gelaten is: *Utrecht onlangs, geheel vrijwillig, tien duizend gulden tot aankoop van physische instrumenten en uit hoog-achting voor een' der Hoogleeraren, die voor zich zelven niets begeerde, maar alles voor het vak, waarvoor hij leeft. Zóó* handelt die stad, en zoo is het aan die akademie, en elders geloof ik ook, gebruikelijk, dat Curatoren en en Professoren boekgeschenken aan de Bibliotheek ver-eeren, ook burgers van de stad nu en dan over een duizend gulden den Bibliothekaris doen beschikken. Dat, dunkt mij, bewijst, dat er nog zucht voor kunsten en wetenschappen in ons land is en wij akademiën en vele akademiën waardig zijn." Uit alle diergelijke proeven ziet men, welke de natuurlijke aanleg onzer natie, en welke de geest onzer tijden is; maar die financiers, blind zijn zij daarvoor, en met hun *oeconomiséren* zouden zij ons ten laatste terug brengen tot onkunde en armoede. Ach, vriend, laat mij eindigen! want het is niet uit te staan: nog erger, dan al het gezegde, van eene nieuwe *akademietucht* heb ik ook al hooren spreken,

die op geheime politie, op het benemen van alle vrijheid, van alle denkbeeld van vrijheid aan onze studenten, zou uitloopen. Hoe zou men zich bedriegen! Zedenbederf zou er uit voortkomen, gelijk uit alle diergelijke maatregelen, die uit kloosters voortgekomen zijn. De rede, zeggen de Ouden, moet den mensch gaan geleiden en behoeden, zoodra die kracht heeft gekregen, en daartoe moet men tijdig dezelve oefenen en versterken. Dit pas ik hier op de zedelijke beteugeling der akademiejeugd toe. Doe hen niet bespieden op alle plaatsen, in hunne woningen zelfs: zij zullen u met al uwe slimheid nog te slim zijn, en ge zult er achterdochtige, listige slaven van maken, in plaats van vrije burgers van het vrije Nederland. Neen: dat op de kinderscholen en gymnasiën een wakend oog op de zeden gehouden worde, dat op de universiteiten geen Hoogleraar bij zijne lessen eene gelegenheid doe voorbijgaan, om op de zedelijkheid zijner toehoorderen te werken: dit kan een ieder, dit *moet* een ieder: geen medicus, geen jurist, hoe bekwaam ook in zijn vak, of hij moet het uit zedelijke beginselen in de maatschappij uitoefenen: dat ieder, van welke faculteit ook, *de moraal* bijwone, en de moraal gegeven worde, dat allen er van zelfs naar toe stroomen, gelijk in Duitschland plaats had, toen Gellert moraal leerde en bij ons nog plaats vindt, waar moraal op leven en zedelijkheid wordt toegepast: dat kerkleeraren, dat vooral Hoogleeraren in de godgeleerdheid, iederen rustdag, den godsdienstzin in onze jeugd verlevendigen en onderhouden, en op eene wijze, voor dien leeftijd geschikt, hetgeen ook bij ons geschiedt: dat zal ik *beteugelen* noemen, gelijk het op de akademie voor studenten past: zij moeten zelve den tengel in handen leeren nemen, om zich zelve te besturen en zelfstandige wezens te

worden, en als zoodanige eerste posten in de maatschappij te bekleeden. Voorts, vriend, werd er op onze akademiën niet doorgaans de naauwste verknochtheid van studenten aan Hoogleeraren gevonden? Kunnen Hoogleeraren daardoor vooral niet op hunne kweekelingen veelvermogenenden zedelijken invloed uitoefenen? En zoeken zij op dezulken inzonderheid te werken, die bij de hunnen eenig vertrouwen en gezag hebben, hoeveel kwaads kunnen zij daardoor niet weren, hoe veel goeds daardoor niet stiechten! En eindelijk, wat moedwil, brooddronkenheid, ongeregeldheden van allerlei aard betreft: groot is volgens de wet het gezag van iederen Senaat, en, zijn er pesten der akademie, men banne ze zonder bedenken: alle braven zullen het toejuichen, en hunne leermeesters er des te hooger om achten. Voorts doe de politie, wat haar plicht haar gebiedt, en dat noeme ik niet alleen te vatten en in bewaring te brengen, die kwaad gedaan hebben, maar vooral zoo veel mogelijk toe te zien en voor te komen, dat er geen kwaad gedaan worde. Overal is dit politiepligt, maar vooral in akademiesteden.

XIV.

12 April 1828.

Wat mag het dan toch wel dien avond geweest zijn, vraag ik nog gedurig aan mij zelve, dat mij aan 's mans redenen zoo boeide? Scholen zijn belangrijke onderwerpen van onderhoud; maar hoe menigvuldige malen sprak ik daarover met anderen niet, zonder met zóó veel belangstelling en genoeg er over te denken en te spreken! Of was het, dat wij het vaderland en deszelfs duurste belangen steeds voor oogen hadden? Maar heb ik, bij diergelijke beschouwingen en gesprekken, ooit mijn vaderland uit het oog verloren? Ik meen het gevonden te hebben, mijn vriend, en, schoon ik het al genoemd heb, *nu* eerst begin ik het te doorzien. Het was, geloof ik, dat wij, te midden van ons spreken over vaderland en scholen, *den mensch* steeds tot ons hoofdonderwerp hadden. Want denk ik hier ons geheele gesprek na, zoo als wij van de kinderscholen begonnen, van daar tot de gymnasiën voortgingen, en zoo eindelijk aan het hooger onderwijs kwamen, was het de *mensch* niet bij dat geheele onderhoud, die in onderscheidene leeftijden onze aandacht

bezig hield? En wat is er, volgens Pope, voor den mensch belangrijker, dan de mensch zelf? bijzonder, wanneer men zijne gansche ontwikkeling van het begin af aan en den zin van elken zijner leeftijden zoekt op te merken: en bovenal, zoo men op zijne zedelijke ontwikkeling zoo wel, als op zijne verstandelijke, de aandacht vestigt? Het is toch als *zedelijk* wezen het meest, dat hij zich *mensch* toont te zijn.

Ik heb u van dat gesprek nog een en ander te melden: want gewigtige punten roerden wij nog aan, bijzonder de overeenstemming aller onze hoogescholen; maar gisteren heb ik op nieuw weêr een onderhoud met den grijsaard gehad en wel in den vroegen morgen in het Bosc. Te belangrijk is mij dit geweest om er geheel van te zwijgen, te meer, daar het tot verstand van al het voorgaande dienen kan, en het juist dit verheven onderwerp van beschouwing, '*s menschen zedelijkheid en zedelijke zelfstandigheid en volmaking*, betrof.

Ge zijt beducht voor onze Akademiën, zeide hij, terwijl wij aan den Vijver zaten te ontbijten: — het was een heerlijke morgenstond! — ge zijt voor onze Akademiën beducht, zoo wij onze jongelingen daar zoo *zelfstandig* leeren leven en handelen: maar wat verstaat ge door *zelfstandigheid*? — Vrijheid, antwoordde ik, onafhankelijkheid, of liever zelfgenoegzaamheid: en dit heet bij jonge menschen eigen kraecht zonder hulp te behoeven, en zoo tellen zij noch leermeesters, noch overheid en gaan op zich zelve voort. Zie, waar dit op uit moet loopen! — Houd op! zeide hij, ge doet mij beven. Zoo ge dit door zelfstandigheid verstaat, dan neem ik alles terug, wat ik van den jongeling en het akademieleven onlangs, dien avond of nacht, gezegd heb. Maar juist daartegen, tegen die ligtzinnigheid, eigenwijsheid, tegen

dat dolle voortrennen wilde ik waken: en daartoe bezigde ik het woord in onze taal, dat het vorderen in zedelijke vastheid zoo eigenaardig uitdrukt. Het komt toch bij dit vorderen, niet waar? op grondbeginselen aan, en zonder zekere grondbeginselen is er geene *zelfstandigheid*. Ge spreekt van *onafhankelijkheid*: dat is een woord uit de tijden der omwentelingen: *vrijheid* en *onafhankelijkheid* bromde men toen gansch Europa door, en in den eigenlijken zin past het meer op rooverbenden dan op beschaafde maatschappijen, waarin zonder wederkeerige afhankelijkheid geen band denkbaar is, die alles en allen te zamen verbindt. Beter is *zelfgenoegzaamheid*: maar ook die scheidt ons van allen en alles af, en maakt ons tot denkbeeldige wezens of ongevoelige beelden, gelijk het de Stoische wijsbegeerte in voorbeelden zoo wel, als in systemen, heeft doen zien: dat is zelfstandigheid van *standbeelden*, maar niet van menschen. Wat deze, wat *menschelijke zelfstandigheid* is, ben ik door het lezen van Hemsterhuis' schriften en vooral door zijn' omgang en mijn eigen nadenken te weten gekomen. Met liefde is die en vriendschap en deelneming in alle menschelijke zaken gepaard, en is dus ver af van onafhankelijk of zich zelven genoegzaam te zijn. Ja, uit liefde en vriendschap, uit de zamenleving zelve trekt zij haar voedsel en kracht. — Dit was mij duister, hoe zeer het mij beviel; doch al spoedig werd het mij helder en begrijpelijk.

Vol haat en nijd en tweedragt, vervolgde hij, is ten allen tijde de menschelijke maatschappij gewest; maar de mensch is van nature voor *liefde* vatbaar en tot *wederliefde* geneigd: zijn levensloop is geheel als een voortgang van liefde tot liefde, en zonder die ware het onmogelijk, dat hij zich tot het doel zijner bestemming, tot zedelijke volmaking zou kunnen verheffen. Als kind

is hij aan ouders en betrekkingen, als knaap aan leermeesters en speelmakkers, als jongeling en man aan zijnen boezemvriend, aan zijne wederhelft, zijn ander ik, in liefde verbonden: ja, als grijsaard doet hem liefde, liefde voor kinderen en kindskinderen, nog herleven. Zoo wil het de natuur, en dat is geen onafhankelijk, geen zelfgenoegzaam bestaan: het zijn altemaal banden, die ons alle vrijheid schijnen te benemen. En toch, wie zal het tegenspreken? liefde ontwikkelt een krachtgevoel in ons, dat ons alles doet trotséren. Neem er de proef maar van: alles zal het kind gelaten aanhooren, maar, als men van zijn' vader kwaad spreekt, let op: ge zult zien, hoe hij u aanziet, hoe hem de oogen fonkelen, wat er in zijne ziel omgaat. Even zoo de knaap, de jongeling, als men van zijnen leermeester of van zijnen Pylades met verachting spreekt; en bovenal de rijpe jongeling, de man in zijn' bloei. Zoo 't iemand wagen durft, haar te lasteren, aan wie hij zich voor het leven verbonden heeft, al heeft men hem te voren alles onverschillig zien aanhooren, nu zult ge bemerken, wat liefde vermag en hoe zij den traagsten, gevoelloosten zelfs, op een oogenblik tot held, tot wreker der gelasterde onschuld gemaakt heeft. De mensch komt hier op de wereld niet, om zich op zijn' weg te laten stooten en kwellen en beleedigen, of koelbleedig aan te zien, hoe men anderen mishandelt: zelfstandig moet hij hier leven, en daartoe stelt hem de liefde in staat. Zwak is de andere sekse bij de onze vergeleken: maar let eens op de moeder, wier kind men geroofd heeft. Al ware zij de zwakste aller vrouwen, eensklaps heeft zij kracht, onweêrstaanbare kracht gekregen, en geen gevaar is zoo groot, of zij waagt er zich aan om haar kind terug te krijgen en aan haren boezem te drukken: en wie schouwt dat

aan, die niet van hout of steen is, of hij zoekt haar te wreken? Die ijskoude wijsgeeren, die den mensch zich van de maatschappij en al zijne betrekkingen doen afzonderen, opdat hij zich vrij moge gevoelen! Zij hebben er geen denkbeeld van, wat *vrijheid* is. Ik ken geene vrijheid, die niet zelfstandig is, maar ook geene zelfstandigheid, die niet van jongs af langzamerhand door oudermin, door vriendschap, door liefde kracht heeft gekregen. Door al deze gevoelens wordt eerbied voor God, liefde voor het vaderland, zucht voor de menschheid in ons hart verhoogd en veredeld, en het is te midden der samenleving, door omgang met menschen, door anderen te versterken in de beginselen van het goede en edele, en door van hen wederkeerig in het goede en edele versterkt te worden, dat zelfstandigheid, ware *zelfstandigheid* ontstaat. Zie, vriend, de geheele natuur hier rondom ons: is hier niet alles wederkeerige werking, wederkeerig voeden en gevoed worden? Heeft niet die eik daar voor ons, sedert meer dan eene eeuw welligt, gestadig, bij het herleven der natuur, uit alles als kracht ingezogen om te groeijen, zich hoog te verheffen, zijne takken uit te spreiden, wijd en zijd alles te overschaduwen? en zou hij, zonder de zon daar ginds, wel dat geworden zijn, wat hij thans is, zóó zelfstandig zijn geworden, als hij thans daar staat? *De zon in de natuur, vriend, is het beeld der liefde in de zedelijke wereld.* Voelt ge het nu, wat ik met zelfstandigheid bedoele? — Door en door, zeide ik, gevoel en besef ik het. — Maar hoe dan? vervolgde hij, zoo wij dat zelfstandigheid noemen, zoudt gij er dan nog tegen hebben, dat wij de jeugd op de hoogeschole zelfstandig leerden leven en handelen? — Gewisselijk niet, was mijn antwoord, zoo zij er wel voorbereid en met beginselen van gods-

dienst en zedelijkheid op komt. — Regt zoo, hernam hij: op de beginselen komt het aan, die bij ons als wortel moeten geschoten hebben, zullen wij vast staan, en daarom ligt er voor de hoogere opleiding aan de doelmatige strekking van het vroegere onderwijs zoo oneindig veel gelegen. Maar hebt gij er wel eens op nagedacht, vriend, hoe de mensch aan die beginselen komt? Door aard en aanleg, zult gij zeggen, door ouders en leermeesters, door het lezen van boeken en het volgen van voorbeelden; maar moet er nog niet iets bijkomen? — Wat bedoelt gij? vroeg ik. — Liefde, was zijn antwoord. Herinner u uit uwen levensloop, of zie het aan kinderen en zuigelingen, hoe de mensch van zijne geboorte af aan tot vastheid van beginselen langzamerhand komt en hoe liefde daarop werkt. Wat liefde in de zedelijke wereld is en vermag, dat laat zich niet beschrijven. Zoo wel, dat men daar vaststaat als eiken, die orkanen doorstaan, als dat men kracht in zich ontwikkelt en groeit en opwast in zedelijke zelfstandigheid en volmaking, het een zoo wel als het andere zijn wij aan liefde en haren invloed verschuldigd. Zie maar eens, en volg mij: het zal ons 's menschen ontwikkeling geheel doen overzien en ter beschouwing van het akademieleven, van dat tijdperk onzes levens, waarin vriendschap, innige vriendschap, ons voor en door anderen deed leven, welligt ons belangrijke oogpunten geven.

Met liefde ontving men ons bij onze komst in het leven, en zoo werd bij ons *wederliefde* opgewekt, het begin van al onze vorderingen in godsvrucht en deugd. Onze eerste school was het ouderlijk gezin, een kleine kring, maar onze wereld in de kindschheid. Daar had de moeder niet opgehouden het kind aan haren boezem

te lieven en te liefkozen, tot het eindelijk haar begon toe te lagchen en te omhelzen, en het den vader zoo wel, als haar, en al de magen en huisgenooten wederliefde betoonde: en zoo werd ons daarop liefde, in die kleine wereld der kindschheid, het leven van ons leven. Had die ons niet voor die allen en voor de ouders inzonderheid beziel, hoe hadden wij hen kunnen waarderen en zoeken na te volgen? Alwie ons onverschillig zijn, hebben geen invloed op ons, maar wie wij beminnen, die schatten wij hoog, en wie wij hoogschatten en bewonderen, zoo gaarne willen wij die gelijk worden. Zonder liefde begrijp ik niet, hoe de mensch uit dien staat van wezenloosheid geraken zou, waarin hij oorspronkelijk is: maar deze was het, die ons aan de teederheid en zorg der moeder deed beantwoorden, het gezag des vaders deed eerbiedigen, beider vermaningen en bestraffingen deed ter harte nemen, en, door beide te vereeren, voor het eerst ons besef deed krijgen van een goed en wijs en alvermogend Wezen, dat ons in het beeld eens vaders voor den geest begon te zweven. En ging dat alles niet gepaard met ootmoed, met geloof en vertrouwen, met pligtsbesef, ja maar ook met zucht om hen na te volgen en hun zoo wel, als allen braven en wijzen, vooral dat Wezen aller wezens gelijkvormig te worden? Ontkiemde niet zoo van lieverlede godsvrucht in ons gemoed, en met godsvrucht liefde voor het goede en edele, voor deugd en regtvaardigheid? Zoo dit alles bij ons tot rijpheid gekomen is, en wij daardoor *menschen* geworden zijn, waaraan zullen wij het toeschrijven, zoo niet aan deze school des ouderlijken gezins, welke de Voorzienigheid, kan men zeggen, voor ieders eerste vorming bestemd heeft? Want waar is de moeder, die haar kind niet liefheeft? waar het kind, dat voor die

liefde ongevoelig is? Maar hebben wij ook daarenboven voor dit alles in de maatschappij geijverd, en godsdienst en deugd onder de menschen bevorderd en gehandhaafd, ook dit zijn wij aan die zelfde liefdeschool verschuldigd. Want hoe zwak en nietig wij nog waren, zoo dikwijls zich iemand verstouten dorst, om in spreken of handelen der ouderen eer te na te komen: ik heb het reeds gezegd: dan bleek het ten duidelijkste, dat er reeds vastheid en kracht in ons binnenste gekomen was: liefde had ons reeds *eenigermate zelfstandig* doen worden.

Maar ging het ons anders, mijn vriend, met onze vorderingen in kennis en wetenschap? Zijn wij niet even zoo aan beginselen van wijsheid gekomen? Hetgeen door ouders in ons was in werking beginnen te geraken, werd op leerscholen naderhand door meesters opgekweekt, en hier was het weetlust en waarheidsliefde vooral, die in ons ontvlamde; maar vragen wij ons op dezen onzen leeftijd, hoe en waardoor die daar in ons het meest opgewekt en gevoed is geworden, wie is er, die het zich uit zijne jeugd nog niet te binnen brengt, dat, hoe liever hem de meester was, hij des te liever van hem leerde en des te snellere en grootere vorderingen maakte? Ook hier was het liefde, die bij ons wederliefde wekte: of was het niet zoo wel de minzaamheid des meesters, als onze zucht tot kennis, die ons aan 's mans lippen deed hangen, onze geheele ziel voor zijne woorden opende, en ons indrukken deed ontvangen, die ons nog bijblijven? En die liefde voor den meester, door hem in ons ontstoken, was die niet met achting, met eerbied, met hooge bewondering verbonden? Was *hij* niet in ons oog als het zinnelijke beeld van de hoogste wijsheid? en werd hij ons daardoor niet het voorbeeld tevens, het hooge voorbeeld, dat wij ons ter navolging voorstelden, en

sedert zochten te evenaren? Geen kind of knaap is er, die van iemand zoekt te leeren, dien hij niet liefheeft en acht: en daarom leerden wij ook van en met onze makkers zoo gaarne, omdat wij hen achtten en liefhadden. Hebt gij ooit een' groot man gekend, vriend, die niet gaarne van zijne leermeesters en medeleerlingen sprak, en, onder dat spreken, u beseffen deed, hoe waard zij hem nog waren?

Zoo werd in onze kinderjaren weetlust en waarheidsliefde met godsvrucht in ons opgewekt: en zie hier in 't voorbijgaan, hoe de natuur of liever de oorzaak van dezelve, de Goddelijke Voorzienigheid dit verordend heeft. Door liefde moest dit geschieden en wederliefde, die er uit voortkomt: ἔρως ἀντίρροτα τίχτει: daarom gaat liefde als in een' cirkel voort, en wekken haar ouderen van jaren in jongeren op, die, op hunne beurt ouder geworden, haar weêr in het opkomend geslacht opwekken. Het *leven*, zegt Plato, geven de menschen aan hunne kinderen, en deze weêr aan de hunne, als een *fakkel* over: zoo gaan de geslachten het eene na het andere onder, maar de fakkel blijft voortduren. Men zou er kunnen bijvoegen: met het leven gaat de liefde even zoo van geslacht tot geslacht voort: *liefde* is de fakkel des levens. Men zou er nog meer kunnen bijvoegen: de Schepper en Vader der menschen, zou men nog kunnen zeggen, die uit en door en tot liefde werkt, ontstak deze fakkel het eerst en gaf die aan zijne kinderen, en van daar onze *wederliefde* tot Hem, en van daar *godsvrucht* en *godsdiens*ten in de wereld... Maar van onze jeugd spraken wij. Ver bleven wij ook toen nog, zoo wel als in de eerste kindschheid, van volkomene zelfstandigheid af; maar twee punten waren er, waar wij, hoe jong ook nog, vast op stonden, de eer der

Ouderen in de eerste plaats, en dan die der Leermeesters: voor beide zouden wij wat niet al? gedaan hebben. En was dit in het eerst nog ijveren voor hunne personen, welhaast bragten wij met hen al datgene in verbinding, waarop wij door hun voorbeeld en lessen prijs hadden leeren stellen. Heeft men sedert, met schijn en menschengezag niet te vreden, uit waarheidsliefde alleen, wat godsdienst, wat deugd en plicht, wat wijsheid is, op en door zich zelven gaan onderzoeken, en er alles voor opgeofferd om waarlijk wijs te worden, wat anders was dat, dan voortgang op het spoor, dat wij in onze kindschheid en jeugd hadden ingeslagen? 's Menschen geheele leven is vordering, gestadige vordering in zelfstandigheid: van leeftijd tot leeftijd zetten zich beginselen bij ons vast, die in iederen volgenden zich verder ontwikkelen, terwijl wij intusschen al vaster en vaster beginnen te staan. Zoo gaat men voort, indien men worden zal, wat men worden moet, en hoe de man uit beginselen zou handelen, die ze niet als kind reeds had beginnen te krijgen, hoe hij zelfstandig en standvastig in zijn leven het goede en ware zou voorstaan, die het als kind niet reeds gepoogd had, betuig ik niet te weten. Van de kindschheid en prille jeugd hangt alles af, en daarom zijn het doorgaans monsters in de zedelijke wereld geworden, die op die leeftijden voor ouders noch meesters liefde of eerbied hadden gchad. Zoo dan ontwikkelt zich de mensch van zijne intrede in de wereld af aan: en, gaat hij als jongeling voort, gelijk hij als kind en knaap had aangevangen, dan wordt hij dat, mijn vriend, wat gij en ik zoo gaarne wenschten te wezen, niet schitterend vernuft, zoo ijdel dikwijls als schitterend, maar *regtschapen, zedelijk-zelfstandig man*.

Dat men toch den mensch van deze zijde, voer hij

verder voort, wat dieper zocht te doorgronden! Aan zijne zinnelijke natuur bleef in de voorgaande eeuw zoo menig wijsgeer hangen, en de slotsom zijner waarnemingen was en moest wel zijn, dat hij alle dieren in gevoel- en denkvermogen ver overtreft, aan het hoofd van alle dieren staat, schoon hij als dier toch bij het sterven vergaan moet. Maar is het niet onvergeeflijk, in zaken van zóó hoog belang, de belangrijkste van alle, zoo oppervlakkig, zoo eenzijdig te onderzoeken? Waarom niet tot 's menschen innerlijk wezen, tot zijne werkende beginselen doorgedrongen? Het is, dunkt mij, als zag men, bij het beschouwen van een uurwerk, de veêr voorbij, waardoor het in werking komt en den mensch belangrijk wordt. Onnut is ook die philosophie voor het menschelijk leven geweest, daar zij met het berekenen van eigenbelang zich uitsluitend bezig hield. En ware zij nog maar *onnut* gebleven! Verderfelijk was zij tevens voor de maatschappij, en is zij, helaas! ook heden nog bij zoo vele volken, daar zij de zedelijke levensbeginselen, die als zoo vele vonken in 's menschen binnenste schuilen, zoekt uit te dooven. Want dit ook op te merken, mijn vriend! Zal liefde in ons zucht voor het goede, zal zij leergierigheid en waarheidsliefde opwekken, zoo moet er noodzakelijk tot dit alles aanleg in onze natuur zijn. Hoe zouden anders ouders en opvoeders op kinderen iets vermogen? Hoe zou het ook zonder dat te verklaren zijn, dat kinderen bij het aanhooren van vertellingen, van zelfs schoone daden toejuichen en slechte verfoejen? van zelfs te midden van verhalen, die hen verrukken en betooveren, altijd vragen: *maar zou het wel waarlijk zoo gebeurd zijn?* van zelfs, onder het spelen met elkander, gedurig uitroepen: *valsch gedaan! dat 's onregt! dat 's onwaar!* Uit wat anders, dan uit ons oorspronkelijk

gevoel van regt, van deugd, van waarheid is dit te verklaren? En zien we nu en dan, dat zeldzame geniën met gebrekkige, ja, zonder meesters, in letteren, in wetenschappen, en wat niet al, de grootste vorderingen maken: — getuige hiervan ons vaderland bijzonder! — is dat aan iets anders dan aan onze aangeboren leer-gierigheid en waarheidsliefde toe te schrijven? *Waarheidsliefde* is een woord, mijn vriend, van veel beteekenis. Wat ook onze inwendige zin ons gevoelen en begeeren doet, hoe wij ook naar het schoone en goede, naar het verhevene, naar het goddelijke streven, op het zoeken en vinden van het *ware* in dit alles, komen al onze vorderingen uit: anders is het dweepen en najagen van ijdele schimmen. Zie! komen wij hier niet op den grondtrek van het menschelijk karakter? Zonder waarheidszucht is de mensch niet denkbaar. Maar die zucht is liefde, *waarheidsliefde*, gelijk onze taal het ons te kennen geeft, en is het die ons ingeschapene liefde niet, die onze geheele natuur, zoo zinnelijke, als verstandelijke, maar ook onze zedelijke tevens, bij het streven naar het schoone, goede, verhevene, goddelijke in volle werking gbracht heeft? Had men zoo met het waarnemen van 's menschen natuur een' aanvang gemaakt, dan ware de slotsom der onderzoekingen anders uitgevallen, en wijsbegeerte, die men boven alles had zoeken te verheffen, had men niet tot de onedele, onwaardige taak van materialismus en atheismus te betoogen verlaagd. Het tegendeel! Men had haar in haar gezag en waardigheid hersteld, die zij oorspronkelijk bij de Grieken gehad heeft: en den mensch zou zij ons, niet zoo als hij uiterlijk schijnt, maar zoo als hij innerlijk is, niet zoo als hij den anatoom en physioloog moet voorkomen, maar zoo als hij zich zelve bewust is, dat is, als zedelijk, als onsterfelijk

wezen, hebben doen waarnemen en doorgronden. Zonder zelfkennis is er geene kennis van den mensch, en zelfkennis bepaalt zich niet tot gevoelzenuwen en zintuigen : van zelfbewustheid vangt zij aan, en vorscht onze zedelijke zoo wel als onze zinnelijke en redelijke natuur uit, en daarin ontdekt zij een' aanleg, voor meer gewis, dan dit leven, bestemd. — Doch laat ons voortgaan of liever besluiten. Bij deze onze ontwikkeling streefden wij niet naar *onafhankelijkheid*, zoo min als naar *zelfgenoegzaamheid*: voor geene van beide, in den volstrekten zin, schijnt de mensch vatbaar te zijn; maar *zelfstandigheid* was het, waar wij van nature naar streefden, en met liefde ving het aan om er toe te geraken, met de liefde der moeder voor haren zuigeling, die in ons wederliefde, en, met wederliefde, ziel en leven opwekte, als de stralen van *Aurora*, volgens de oude fabel, het standbeeld haars kinds bezielde. Telken dage — ge kent die fabel — deed, bij hare komst aan de kimmen, dat beeld de liefelijkste toonen hooren. Dit schreef men oudtijds aan de moederliefde toe; en dit vermag liefde in de zedelijke wereld. Zij is het daar alleen, gelijk de zon het in de natuur is, die levensbeginselen in werking brengt, en zoo was *zij* het ook, mijn vriend, die de zaden, welke in ons lagen, van godsvrucht en zedelijkheid, van kennis en wijsheid, in ons binnenste deed ontkiemen en wortel deed schieten, opdat wij eenmaal, als dit geboomte hier rondom ons, op ons zelve zouden staan, en in zedelijke zelfstandigheid groeijen en opwassen. Ge zegt welligt weêr, dat ik te poëtisch spreek: maar nimmer, vriend, nimmer heb ik het inniger, dan in dezen heerlijken morgenstond, gevoeld, hoe de natuur ons helpt om ons gevoel en onze denkbeelden uit te drukken. Er moet wel gewis een naauw verband tusschen

den zedelijken mensch en de natuur bestaan, en haast zou ik zeggen: om de natuur wel te doorvorschen en de krachten die er in werken, is zedelijke zelfkennis noodig. —

Hier zweeg hij een lange poos, en zóó had de stroom zijner rede mijne gansche ziel met de reinste, verhevenste gevoelens vervuld, dat ik mij geheel in gepeinzen en overdenkingen verloor. Welk een vermogen die man toch op mij uitoefent! In waarheid, vriend, het was mij daar aan den Vijver, toen ik onder die hooge eiken daar tegenover hem zat, als of ik blind en doof voor alles geworden was: *hem* zat ik maar aan te staren en de woorden als uit zijnen mond op te vangen. Eindelijk brak hij deze stilte en zeide: maar wat dunkt u? komen wij hier aan het ware oogpunt niet, om 's menschen bestemming voor de maatschappij, en, hoe Hoogeschoolen daartoe dienen moeten, wel te doorzien? Geen mensch, of hij moet zelfstandig worden, en, hoe de natuur daartoe een' ieder van zelfs brengt, hebben wij reeds zoeken op te merken; maar zij, die voorbeelden voor alle anderen in de maatschappij zullen zijn en vermogend op dezelve werken, eene hoogere opleiding, eene *hooge* school hebben deze bijzonder noodig om in ware zelfstandigheid, verstandelijke zoo wel als zedelijke, boven alle anderen uit te munten. Ga nog eens met mij na, hoe deze onze instellingen zelve het volgens hare natuur als willen en vorderen, dat deze laatste opleiding dat zelfstandig leven en werken tot hoofddoel hebbe.

Was het daar ons niet, als traden wij uit die kleinere kringen, waar onze zin voor het schoone en edele, voor het goede en ware was opgewekt en in werking gekomen, het groote oefenperk voor het leven in? En toen wij ons daar in letteren en wetenschappen oefenden, was

het ons toen niet, als of omgang met onze vrienden en medestudenten, of vriendschapsgenot en voorgevoel van liefde, die ons eenmaal zoo gelukkig stond te maken, ons al meer en meer tot volkomene zelfstandigheid deed komen? Leeraren ook daar, aan wie wij met hart en ziel verknocht waren: maar niet slechts om ons te onderwijzen, als op scholen plaats had gehad: hunne taak was tevens, om in de geleerde wereld ons binnen te leiden, en, zoo niet geleerden van ons te maken, ons toch de grootste mannen in ons vak van vroegere en latere tijden te leeren kennen en beoordeelen, en, let wel, door deze zoo wel, als door hen zelve, ons te doen voortleiden. Om kennis en wetenschap was het ons daar te doen, doch niet om die slechts van anderen te bekomen, maar ook tevens en voornamelijk, om door ons zelve die te verwerven. Eigen onderzoek werd daar bij al de lessen verondersteld, en daarom hield men *die* lessen voor de doelmatigste, bij welke, door de voordragt zelve des hoogleeraars, de geest der hoorders aan het oordeelen, aan het scheiden en verbinden, aan geregeld zoeken en vinden der waarheid, bijzonder ook aan het toetsen gebragt werd van hetgeen voor waarheid werd gehouden. Dit is, wie zal het ontkennen? de geest van akademisch onderwijs: het moet daartoe strekken, dat men, na het verlaten der Hoogeschool, op en door zich zelve ga denken en oordeelen. En merk hier de verscheidenheid der vakken en leeraren op, tot welke ons daar de toegang open stond. Vindt men op onze akademiën niet studenten, en vond men die er ten allen tijde niet, die, ver van zich tot ééne wetenschap te bepalen, uit eigen beweging, eigen leergierigheid, de gehoorzalen genoegzaam van al de faculteiten bezoeken? Bij sommigen heeft dit wel eens de schadelijke uitwerking

gehad, dat zij van alles zoo wat te weten kwamen, en hun hoofdvak verzuimden, gelijk het bij mij ook, helaas! schoon niet zonder reden, heeft plaats gehad: aan regtsstudie kon ik niet denken, voordat ik literatuur en philosophie ingehaald had; maar vraag het onzen beroemden mannen, die thans als regtsgeleerden, als theologen, als medici uitmunten, hoe zij gestudeerd hebben en of zij zich toen bij hun vak slechts bepaalden: *dat noemden wij broodstudie in die dagen*, zult ge hen hooren antwoorden: *aan de pseudo's lieten wij dit over*. En wie herinnert zich uit mijn' tijd niet, dat Pestel's *jus naturae* zoo sterk omtrent van godgeleerden en medici, als van juristen bezocht werd? Voor den handwerksman is de winkel genoeg, waarin zijn ambacht verrigt en geleerd wordt; maar zoo vormen zich niet mannen, die voor de balie, op regterstoelen, op kansels, op katheders vooral zich roem zullen verwerven, of, wat meer zegt, de heiligste belangen der maatschappij zullen behartigen en bevorderen. Daartoe wordt iets meer, wordt, mag ik het woord gebruiken? *letterkundige, wetenschappelijke zelfstandigheid* vereischt, en die bekomt men niet zonder algemeene kennis, zonder van alles, alles, waar leer-gierigheid zich naar uitstrekt, partij getrokken, zonder door dat alles als voedsel en kracht en vastheid verkregen te hebben. Maar de *dispuutcollegiën*, Vriend! deze vooral niet te vergeten! Noem ik akademiën te regt *oefenscholen van zelfstandigheid*, zoo mag men deze oefeningen wel voornamelijk *echt akademische* oefeningen noemen. Waar ook de Hoogeschool, waarop dezelve niet in vroegere en latere tijden in gebruik zijn geweest? Het nut er van is onberekenbaar groot: want is er iets, dat tot scherping van het vindingsvermogen zoo wel, als om het gevondene geregeld en overtuigend voor te

dragen doelmatiger strekt, dan het *opponeren*? Gepaste gelegenheid ook hier, om bescheiden, maar vrij toch en onbelemmerd alles tegen stellingen te opperen, wat men of bij anderen gevonden, of zelf bedacht heeft. Het opponeren is het belangrijkste deel dier oefeningen: het brengt tot zelfdenken en zelfoordeelen: schoon men het *defendéren* gewoonlijk daarvoor houdt. En wat dit laatste aangaat, van zelfs brengt men hierdoor op de Hoogeschool reeds in praktijk, dat ons geheele leven, onze gestadige oefening moet zijn en blijven, waarheid voor te staan, en tegen alle aanvallen te verdedigen. Ik spreek hier van den aard en de bestemming van akademiën en akademische studiën: of men daar overal aan voldoet, ligt buiten ons onderzoek; maar dat akademiën, alleen door deze bestemming op te volgen, *akademiën* blijven kunnen, en anders in gewone scholen ontaarden, wie zal dat in twijfel trekken, die weet, wat Hoogescholen zijn, en op onze vaderlandsche gevormd is geworden?

Maar om tot die hooge, die mannelijke zelfstandigheid te geraken, zie, vriend, wat daartoe *riendschap* op hoogeschole, die de ziel is dier kleine maatschappijen, wat *die* daartoe niet vermag! Velen noemen dien tijdkring den gelukkigsten huns levens, en schrijven dit daaraan toe, dat zij toen van zorg noch kommer wisten. Dit evenwel, geloof ik, zal wel alleen de oorzaak van dat geluk niet geweest zijn: of had men dan te voren, in de kindschheid en prille jeugd, meer zorg en kommer? Liever zou ik het aan den aard diens leeftijds toeschrijven: toen toch was het, dat hart en verstand zich voor het zuiverste levensgenot geheel opende. Maar vooral hier in acht te nemen, dat liefde, die ons van de eerste kindschheid af bezielde had, nu, in dezen tijd van bloei en kracht, hoogere gevoelens in ons verwekte, en ons

aanzijn in ons oog vaste bestemming begon te krijgen. Dáár toch eerst, dáár, op de Hoogeschool, *vrienden*, niet meer makkers en gezellen, die ons zoo ligt onverschillig wierden, maar *vrienden*, met wie wij vriendschap sloten om eeuwig elkander getrouw te blijven, voor wie en door wie wij leefden en werkten: dáár, bij de vriendschap, *lie/de* in de hoogere beteekenis des woords, waarvoor wij rijp begonnen te worden: en maakte die niet meer en meer het onderwerp onzer vertrouwdste gesprekken met onze vertrouwdste vrienden uit, zoo dikwijls wij van onze vooruitzigten in de toekomst, van ons zelfstandig leven en bedrijf in de wereld, van onze schoonste verwachtingen met hen spraken? Al leefden wij nog voor letteren en wetenschappen, al kenden wij nog geen hooger levensgenot, dan hetgeen ons het ouderlijk gezin had te smaken gegeven, en thans ons de vriendschap te genieten schonk, toch wilden wij iets hoogers, een nog hooger levensgenot, en, vonden wij eenmaal het ongekende voorwerp van zoo vele wenschen, verlangens, gesprekken, van nu af aan kreeg ons aanzien het kenmerk van zelfstandigheid, en wij bepaalden onzen stand in de maatschappij, om daar gevestigd, in den kring werkzaam, zelfwerkzaam te zijn, dien wij voor ons leven gekozen hadden. Dit was het, geloof ik, wat, behalve dat onbezorgd, onbekommerd voortleven, ons toen het reinste, verhevenste geluk deed smaken. Vatbaar waren wij op die jaren daarvoor geworden, daar ons hart zich voor de edelste genietingen ontsloten had; maar dat streven om dat alles ons te verwerven, was ook dat het niet, wat meer dan iets anders vermogt, om ons dien graad van menschelijke volkomenheid te doen bereiken, waartoe ons vroegere leeftijden nog maar voorbercid hadden? Zie, vriend, zoo gaat de mensch

voort in zijn leven, en dat leven, niet waar? is in de daad, zoo als wij zeiden, een voortgang van liefde tot liefde, eene gedurige ontwikkeling door liefde van hoogere en hoogere gevoelens en vermogens, tot dat de mensch eindelijk, als man met zijne wederhelft tot één wezen geworden, en zoo zijne volkomenheid bereikende, met mannelijke zelfstandigheid vrij en op zich zelven denkt en handelt.

Ik hoor tegenwoordig zoo veel spreken van krachten, natuurkrachten, en geen Duitsch filosoof bijna, die den tijdgeest volgt, of van *kracht* leest men bij hem op iedere bladzijde. Ik versta dat niet, en, door onkunde in die filosofie, gebeurt het wel eens, dat ik de *Titans* der Grieken of die krachtvolle, ontembare menschen in de fabel van Aristophanes voor den geest krijg, die mij schrik aanjagen: want niets spaarden zij, goed noch kwaad, heilig noch onheilig, goddelijke noch mensche-lijke zaken: den Goden zelven zeiden zij den oorlog aan: is dat niet om er van te beven? In de oude philosophie wordt ook wel van *kracht* en *natuurkracht* gesproken; maar dit is iets anders: het is die, welke in de natuur en in ons uit behoefte, uit begeerte en verlangen, uit liefde ontstaat: en die bekoort mij even zoo, als die andere mij doet sidderen en voor onze geheele maatschappij beangstigt. Heb ik mij moê gedacht op die duistere krachtphilosophie, dan neem ik mijn *Symposion* in de hand, en lees al weder eens die fabel van Aristophanes, die helder is als de dag, en mij geheel van mijn' schrik doet bekomen. Zoo is de mensch niet meer, zie ik dan, als hij toen was en sommigen hem nog tegenwoordig ons schijnen voor te stellen: dat is hij niet meer, sedert *liefde* op de wereld gekomen is, en die is er op gekomen, nadat Jupiter die monsters in

tweeën had doen snijden: toen was het met hunne almagt afgedaan: maar behoefte was in die halfmenschen ontstaan, behoefte van vereeniging, verlangen naar hun ander deel, hun ander ik, hunne *wederhelft*: daar zochten, daar vonden, daar omhelsden allen elkander en de aarde werd vol liefde en wederliefde, vol wederzijdsche vriendschap, ja maar ook vol *kracht*, hooge, goddelijke kracht, die uit liefde en vriendschap ontstaat.

Na dus den grijsaard over zelfstandigheid en zelfstandig leven en handelen te hebben hooren spreken, waren mijne bezwaren, ge begrijpt het ligtelijk, opgelost: ik verwonderde mij zelfs, dit niet altijd ingezien, niet van zelfs die uitdrukkingen, die men toch dagelijks gebruikt, zoo in derzelver ware beteekenis en volle kracht gevat en gevoeld te hebben. Maar hier bleef het niet bij. Eens van den *zedelijken* invloed der akademiën begonnen, ging hij al verder op die beginselen voort. Wat Hoogescholen bij ieder volk op de maatschappij vermogen — hernam hij weder — hebben wij reeds meermalen opgemerkt, maar ik denk ook wel eens in, hoe groot derzelver invloed op de geleerde wereld, en, door middel van dezelve, op geheel Europa kan en moet zijn. In de akademische gehoorzalen bevinden zich, behalve al de overigen, die zich voor de maatschappij oefenen, ook de zulken, die eenmaal in vervolg van tijd, of zelve geleerden worden en katheders beklimmen, of door schriften zich naam zullen maken. Scherp luisteren deze vooral toe, en op dien leeftijd, let wel, zijn ze daar tegenwoordig, waarop de verbeelding bij hen in volle levendigheid en het hart nog voor alle indrukken vatbaar is. Zie, wat Hoogleeraren vermogen, hoe ver hunne stem tot in volgende geslachten reikt, zoo zij op hoofd en hart, bij *die* toehoorders vooral, weten te werken: en hebben zij op

groote Universiteiten, gedurende eene lange reeks van jaren, zich gedurig op nieuw door anderen van diergelijken aanleg en bestemming doen hooren, in hoe grooten getale, in hoe onderscheidene betrekkingen van onderwijs, in hoe velerlei vakken van studie en geleerdheid verspreiden zich dan niet hunne geleerde kweekelingen en de kweekelingen ook weêr van deze, overal heen! Ook zonder boeken te schrijven, die hunnen naam onsterfelijk maken, strooijen zij al sprekende, om zoo te zeggen, zaden uit, die door die welige verstanden opgenomen, in volgende tijden hen zelve verbaasd doen staan over de schoone, de heilzame vruchten van hun vroeger onderwijs. Maar neem dit ook in acht! Hetgeen bij die lessen voorgedragen wordt, zoo het maar eenigermate boven het gewone en bekende gaat, maakt al ras het onderwerp der gesprekken in die studentenwereld voor een groot gedeelte uit. Men juicht het toe of vindt er bezwaren in: dezen vatten het zoo, anderen weêr anders op: sommigen gaan er op door en overdrijven het in uitersten: bedaarderen zoeken hen te beteugelen. Er is geen einde aan dat redetwisten, en, waar zich maar studenten bijeen vinden, die zich aan studie wijden, dadelijk begint het weêr op nieuw en met de drift en levendigheid dien leeftijd eigen. Hoe menigeen, die naderhand geleerde of ook wel hoogleeraar geworden is, herinnert zich in de kracht van zijn leven aan die gesprekken niet, en verplaatst zich niet van tijd tot tijd nog in de gehoorzalen, waar hij met ingespannen aandacht over diezelfde onderwerpen van de kathedraal had hooren spreken! Ik heb wel eens hooren vragen, hoe Professoren toch aan zoo veel achting en onderscheiding in de maatschappij komen, en het antwoord was doorgaans: »ze zijn geleerden, en voor geleerden heeft al de

wereld steeds achting en eerbied gehad." »Dat is zoo, zeide ik, en met reden; maar zou het uit den aard en de bestemming der universiteiten niet vooral op te maken zijn?" Ik sprak dan van derzelve veelvermogen den invloed op kerk en staat, gelijk wij daarvan te voren gesproken hebben; maar wees ook te gelijk op de geleerde, op de wijsgeerige, op de geheele geletterde wereld en op dien drom ook bijzonder van schrijvers, wier schriften en tijdschriften gansch Europa doorloopen, en het beschaafde, ook het minbeschaafde menschedom in beweging brengen en houden. Wie anders, zeide ik, dan hoogleeraren op hoogeschole kunnen op die werelden gewiss en duurzamen invloed uitoefenen? Wanneer de geesten in volle werking zijn, kunnen wetten den stroom van denkbeelden, gevoelens, ontwerpen, die snel en met onbesuisde drift elkander opvolgen en voortstuwen, hindernissen in den weg leggen: maar voor het toekomende te waken, het volgende geslacht te leiden, wanneer het zich nog leiden laat, de jongelingsdrift en ijver die er in zit, door het beoefenen van kunsten en wetenschappen, op het schoone, goede, edele, op waarheid vooral en regtvaardigheid te rigten, zoodat een braaf en verstandig geslacht het tegenwoordige opvolge: dit is de taak, de stille, rustige, maar verhevene, maar benijdenswaardige taak van Hoogleeraren op hunne katheders: en voldoend deze aan hunne hooge bestemming, niet hier en daar, maar op alle hoogeschole, gansch Europa door, en waarom zouden zij er niet aan voldoen? dan zal men niet meer vragen, hoe een Professor aan zoo veel achting komt: zeker zal men dan Hoogleeraren niet langer, gelijk onze geleerde *** dien avond bij u deed, onder het talloos heir van onderwijzers en landsbeambten zonder onderscheiding rekenen.

Wat mij in onzen tijd, vervolgde hij, het meest

tegenstaat, is dit, dat men menschen over alles, van hoogescholel zelfs, hoort spreken, als of er geene zedelijke kracht meer in het menschedom ware en heel de wereld *machine* ware geworden. Zonder examens, om maar iets te noemen, is er geen geregeld akademisch onderwijs, en hoe ook zouden de akademische graden, waarvan de eer der akademiën afhangt, hunne waardigheid behouden, zoo men voor dezelve niet veel, zeer veel vereischte? Allergepast heeft ook onze wet daaromtrent alles verordend. Maar hoe stelt men zich veelal examens voor? Denk maar om denzelfden * * * dienzelfden avond. Was het niet, als of hij de jongelingschap, daardoor alleen, wel dwingen en noodzaken zou om goed te studeren? Gij dacht daar anders over, gelijk ik mij nog te binnen breng. »Doe studenten examens beschouwen, zeydet gij, als gelegenheden om in het openbaar en voor hunne medestudenten aan den dag te leggen, wat zij vermogen: zoo zult ge nog meer verkrijgen, dan de wet vordert.» Maar ook, wat de vakantiën, wat den studietijd betreft, toen hij het daarover met u had, en dien tijd op de helft, geloof ik, wilde inkorten, was het toen in waarheid niet, als of hij Universiteiten en Lancasterscholen, als werktuigen, ja, mag ik het zeggen? als zekere soort van stoommachines, zich voorstelde, waarmede men, met het *minste* tijdverzuim, in de *meeste* hoeveelheid, bruikbare menschen en geleerden aan de maatschappij kon leveren? Het is belagchelijk en te dwaas om er zich aan te ergeren; maar bedroeven moet men zich toch, dat er menschen zijn, die dus denken en spreken. Automaten, ja, kan men zoo doende vervaardigen, en die hebben wij, ook zonder akademiën, al genoeg; maar niet mannen, die het vaderland en der menschheid tot nut en eer zullen strekken. Moet men naar Oost of West, in hoe korter

tijd men de reis doet, des te beter: dan komt stoom en machinerie te pas; maar, om tot zedelijke volkomenheid te geraken, is tijd noodig. De natuur blijft altijd even langzaam voortgaan, hoe groote vorderingen in speed en snelheid de kunst ook make. Jaren heeft de boom noodig om goede vruchten op te leveren. Ook dienen de tusschentijden van verademing niet te lang, ik stem het toe, maar ook niet te kort en vooral niet zóó bepaald te zijn, dat men met weêrzin van de tusschenpoozen gebruik maakt. Niets is in de wereld wanvoegelijker, ongerijmder, ja schadelijker, dan mechanisch onderwijs: het verhindert of stremt ten minste alle natuurlijke, zoo godsdienstige als zedelijke ontwikkeling. Vroeg of laat zal men er van terug moeten komen, het kan niet anders, en de Engelschen met hunne Lancaster-inrigtingen in de eerste plaats. Onderwijs, vriend, ik overtuig er mij hoe langer hoe meer van, moet vooral op de *zedelijke* vermogens des menschen werken: *Socrates* zag dat goed door en 's menschen natuur eischt het: en wordt het daarentegen meer en meer bloot mechanisch, geloof mij, van geluk zal men dan in vervolg van tijd nog mogen spreken, zoo er slechts *Automaten*, en niet nog ergere wezens uit voor den dag komen.

XV.

12 April, 's avonds.

Zoo sprak gisteren morgen onze Oude al gestadig voort, en van zelfs kwamen wij zoo op de *wijsgeerige* studiën der hoogeschole, en wat die op den bloei van dezelve, ja maar ook, door dezelve, op de menschheid vermogen. Van tijd tot tijd ook, herinner ik mij, gewaagde hij met welgevallen van zijn' vriend en leermeester Hemsterhuis, wiens voetstappen hij daar in het Bosch nog overal meende te bespeuren. En zoo bragt ons dit gesprek en de wijsbegeerte van dezen zeldzamen, eenigen man op het echt begrip van *wijsbegeerte* en de wijze, hoe die te beoefenen, alsmede, wat voorafging, op het natuurlijk verband, dat er in de zedelijke wereld tusschen *liefde* en *vrijheid* bestaat, en hoe vrijheid en zelfstandigheid van onafhankelijkheid onderscheiden is: al hetwelk ik, onnoozel genoeg! te voren dooreengemengd had. Ge ziet, gelijk ik u heden morgen schreef, hoe, te midden van ons praten over scholen en universiteiten, onderwerpen ons bezig hielden, die voor de geheele menschheid van belang zijn. Het was hier om de vraag te

doen, wat er toe behoort om *braaf burger* en *goed wijsgeer* te worden. Maar hiervan zoo kort mogelijk: want ik verlang toch eindelijk eens mijn geschrift u toe te zenden, om er uw oordeel over te vernemen.

Vrijheid heeft men, zeide hij, meestal met *onafhankelijkheid* verward, en niet zonder reden: want men stelde haar tegen *slavernij* over: en zoo is gewis de vrije onafhankelijk. Maar, gelijk wij zagen, lieve vriend, niet alle banden, die ons in de maatschappij van elkander afhankelijk maken, zijn daarom slavenbanden. Het zijn banden der *liefde*, die het kind aan zijne ouders en meesters, den vriend aan zijnen vriend, den man aan zijne wederhelft, den burger aan zijnen staat, den mensch aan den mensch en de menschheid verbinden: en liefde doet vrij, doet zelfstandig werken, zoo dikwijls de zaak van alwie en alwat ons lief en dierbaar is, moet voorgestaan en gehandhaafd worden: ja, zóó is liefde den mensch bij al zijne zucht tot onafhankelijkheid eigen, dat menige slaaf zich voor zijnen meester opofferde en dan zich vrij gevoelde. Geene vrijheid — ik heb het reeds gezegd — zonder zelfstandigheid: het is anders vrijheid van roovers en oproermakers: maar ook geene zelfstandigheid zonder liefde. De man, die in de maatschappij het meest karakter heeft, is juist diegene, die het minst onafhankelijk schijnt: want geheel schijnt hij voor anderen te leven, geheel zich aan de belangen zijner betrekkingen, zijner vrienden, zijns vaderlands, der menschheid onderworpen te hebben; maar zoo niet alleen *voor*, maar ook *in* en *door* alle anderen levende, trekt hij, als die plant daar voor onze voeten, uit alles wat hem omgeeft voedsel en kracht, en roept hem zijn vaderland, roept hem de stem der menschheid ter hulpe, dan ziet men, wie in de maatschappij zelfstandig, wie

vrij mag heeten en de vrijheid van anderen handhaven wil en kan. Diezelfde man, die als zoon, als leerling, als vriend, als echtgenoot slaaf had kunnen schijnen van allen, die hij liefde en hoogachtte, eensklaps ziet men hem in een' held veranderen, voor wien ieder vreest en beeft, die de regten van anderen schenden durft. En zoo, even zoo is de natie, die vrij is en hare vrijheid handhaaft; want voor het beste en vermogendste gedeelte bestaat zij uit zulke mannen. Vrijheid was het, ware vrijheid, waarnaar wij vóór drie eeuwen streefden; maar liefde was het ook voor betrekkingen, liefde voor het vaderland, zucht voor het algemeene best, die ons zelfstandig deed beraadslagen en handelen, voor altaren en haardsteden ons strijden deed, van het alvermogend Spanje ons los deed strijden en ons eindelijk een vrij gemeenebest deed bekomen. Niets is in de wereld eenvoudiger, vriend, dan de man, dan de natie, die karakter en zelfstandigheid heeft. Het komt hier op grondbeginselen aan, en grondbeginselen zijn geene axiomata, geene stellingen of sluitredenen, waarop men in boeken stelsels van zedekunde en staatkunde bouwt: in het hart moeten zij liggen, en door liefde voor ouders en alle goeden en wijzen ontkiemd zijn en wortel geschoten hebben, en bij volken zoo wel als bij menschen bestaan ze in godsdienstig en zedelijk geloof, dat menschen en volken vastheid van karakter geeft. Daar is de bron van ware vrijheid, die op beginselen rust en met zelfstandigheid gepaard gaat.

Aldus is vrijheid noodzakelijk met liefde verbonden, zoo zij niet in onafhankelijkheid ontaard zal zijn, of in droomen der verbeelding, in ijdele woorden, of ook in oproerkreten bestaat, maar uit diep gevoel van menschenwaarde zal voortgekomen zijn. Maar ook wijsbe-

geerte is even zoo, hoe vreemd het moge klinken, met liefde gepaard, en even als de beste burger, zoo is ook de grootste wijsgeer de eenvoudigste aller menschen. Hoe ver toch deze anderen in wijsheid overtreft, niemand zal zich minder, dan hij, den naam van *wijze* toeëigenen. Geene wijsheid is volkomen, die niet met volkomene wetenschap verbonden is, en, daar deze boven ons bereik hier beneden is en er boven zal blijven, ook bij eene eeuwige voortduring van ons bestaan, is het dwaas, die geringe, die nietige kennis, die wij hier opdoen, voor wijsheid te houden. Die is ook zoo vol misvattingen, vooroordeelen, dwalingen, dat men zich, bij het vorderen daarin, gedurig over onwetendheid schamen moet. Hoe vollediger besef men krijgt van hetgeen wijsheid is, des te belagchelijker komen ons de systemen der wijsgeeren voor, die daarin alles zoeken te bevatten. Waren zij wijsgeeren in den waren zin, dan zouden zij dat kinderspel daarlaten, en met Socrates, den vader der wijsbegeerte, den eersten der wijsgeeren en wijzen, bekenen niets te weten, maar alles te onderzoeken. Alwie kennis voorwendt van het Goddelijke wezen, toont daardoor juist, er noch kennis van te hebben, noch er eerbied voor te gevoelen: die hierin het verst gekomen is, valt in het stof op het aangezicht neder, en gelooft en aanbidt. Even zoo de wijsgeer, wat de wijsheid betreft. Met gelooven begint hij en niets te weten, en zoo gaat hij voort met alles te onderzoeken. Maar dat *niets te weten*, gelijk wij onlangs zeiden, is hemelsbreed van *alles te betwijfelen* af, hetgeen zoo velen gemeend hebben het begin van alle wijsbegeerte te zijn. Geen wijsgeer zonder karakter, en geen karakter zonder vastheid van beginselen. Die aan alles durft twijfelen, om zich van alles te verzekeren, loopt gevaar van alles te verliezen. Het

beste toch, dat hij heeft, zelfbewustheid, zet hij op het spel: want aan het verstand laat hij het over, om er over te beslissen, en dat verstand is zoo beperkt, bedriegt zich zoo iederen dag, ja slaagt daarin het best nog, met vorige dwalingen in te zien en te verbeteren. Die het worstelperk staat in te treden, laat het den anatoom niet over, om eerst hem te overtuigen, dat hij eene welgespierde borst, welgespierde armen en knieën heeft: dit weet hij zelf, en, om er in het strijden gebruik van te maken, weet hij het beter, dan alle geleerden te zamen, daar hij alleen van zijne innerlijke kracht, van zijne levensbeginselen bewust is. Zoo de wijsgeer: met innerlijke zelfbewustheid, met vast geloof en vertrouwen vangt hij aan, zonder bevorens van eenzijdige onderzoekingen de overtuiging van zijne godsdienstige en zedelijke levensbeginselen te laten afhangen. Twijfelarij is den mensch onwaardig; maar geloof geeft hem vastheid, karakter, en geloof gaat met onderzoeken gepaard. Het is toch geen *redeneren* in den gewonen zin, dat onderzoeken, door sluitredenen op sluitredenen te stapelen: het is opmerken, gelijk Socrates deed, scheiden en verbinden, gelijk Plato en deed en voorschreef, door scheiden tot klare voorstellingen, door verbinden tot ware besluiten te komen: het is het onderzoeken des kinds, dat dusdoende van zelfs de zinnelijke wereld om zich heen leert kennen. Ik vraag nog altijd:

Die niet als kind gelooft, hoe kan die wijsgeer heeten?

maar ik voeg er nog bij: alwie de zedelijke wereld niet uitvorsch, als het kind de zinnelijke, alwie niet op Socratische, op Platonische wijze zijne hoorders of lezers voortleidt, om zich van dezelve heldere en ware

begrippen te vormen, even min kan die of wijsgeer heeten, of anderen tot de wijsbegeerte brengen. Geen vrijheid zonder zelfstandigheid, zeiden wij, en noch het eene, noch het andere zonder liefde; maar zonder dit alles, mijn vriend, zonder liefde vooral, kan ik mij van den wijsgeer geen denkbeeld vormen. Zoo iemand zijner tijdgenooten, zal hij toch wel inzonderheid goed burger moeten zijn, en dit wordt men niet, zoo men niet van kinds af door oudermin, door teederheid jegens magen en betrekkingen, door vriendschap tot vaderlandsliefde, tot vrijheidszucht gekomen is; maar bij den wijsgeer inzonderheid gaat dit met *waarheidsliefde* gepaard. De wijsgeer, zegt Plato, bemint de waarheid, als de minnaar zijne geliefde; en ziedaar de grondtrek al terstond van het karakter des wijsgeers! Het is wel zonderling, mijn vriend, zoo ver men dikwijls afdwaalt, voordat men op den regten weg terugkomt. Definitie op definitie heeft men er op uitgedacht, om zichzelf en anderen te verklaren, wat wijsbegeerte is, en, in plaats van zulks tot klaarheid te brengen, heeft men de zaak al meer en meer verduisterd, ja, eindelijk onnut, zoo niet belagchelijk gemaakt. Had men op dat zeggen van Plato, of, wat nog meer bij de hand is, op de *woorden* slechts acht geslagen, die wij zelve gedurig bezigen, *vrijheidsliefde*, *waarheidsliefde*, *wijsbegeerte*, *philosophie*, van zelfs hadden wij den weg ingeslagen, dien Socrates geopend heeft, en uit de natuurbegrippen, die er in opgesloten liggen, allergemakkelijkst ontwikkeld, alwat wij nu volgens 's menschen natuur van vrijheid en wijsbegeerte gezegd hebben. Liefde is heerschende in al deze uitdrukkingen: en dit slechts in acht nemende, wat hadden wij er niet uit kunnen afleiden? Wijsbegeerte is begeerte — zoude men gezegd hebben — naar wijsheid, liefde is zij voor

waarheid en deugd; en van daar de eenvoudigheid, de zedigheid des echten wijsgeers: hij vergeet zichzelf bij het streven naar wijsheid, het doel zijner verlangens, als de minnaar zich vergeet bij het eerbiedigen zijner schoone: niets doet ons lager van ons zelve denken, en hooger van datgene waarnaar wij streven, waaraan wij gelijkvormig moeten worden, dan liefde. Maar daarom ook, dat *liefde* den wijsgeer voor de wijsheid bezielt, daarom *geloofst* hij aan waarheid en deugd: geene liefde toch zonder geloof: daarom *hoopt* hij der wijsheid steeds nader te komen: wat doch doet meer hopen, dan liefde? daarom *spoort* hij langs alle wegen, volgens alle methoden de waarheid op: liefde toch doet alles uitvinden: en daarom, zou men er nog ten slotte bijgevoegd hebben, daarom staat de wijsgeer *onverwinnelijk* vast, als men waarheid en deugd, godsdienst en zedelijkheid durft aan te randen: deze toch zijn de voorwerpen zijner liefde, en liefde maakt onverwinnelijk. En wat ware het besluit van al deze opmerkingen geweest? wat anders, mijn vriend, dan dat wijsbegeerte zoo wel, als godsdienst, uit liefde als de hoofdbron voortgevloeid is, en beide aan hare bestemming, hare goddelijke bestemming voldoende, de grootste weldaden moeten genoemd worden, die aan het menschedom geschonken zijn.

Ziedaar eenige grondbeginselen — liet onze wijze na eenig tusschenpoozen hierop volgen — der Socratische en Platonische philosophie, die ik met behulp van mijnen Hemsterhuis heb zoeken uit te vorschen. Zoo gaarne zou ik die op onze negentiende eeuw toegepast zien. Tot bevordering van echt wetenschappelijk onderzoek niet minder dan van zedelijkheid en deugd, zou dat zoo heilzaam zijn! En zou ik mij bedriegen, voegde hij er bij, zoo ik zulks niet alleen voor mogelijk, maar ook,

in ons vaderland ten minste, voor niet onwaarschijnlijk hield? Wat *volksvrijheid* genaamd mag worden, zagen wij zoo even in het voorbeeld, dat onze natie daarvan voor drie eeuwen aan Europa en de menschheid gegeven heeft: zeg mij, zouden wij in deze negentiende eeuw nog niet welligt een diergelijk, minder luisterrijk, maar niet minder belangrijk voorbeeld van *wijsheid* aan den dag kunnen leggen?

Hier merkte ik onverwachts, dat mijn tijd verloopen was. Drie uren hadden wij daar gezeten, en het was mij, als of die uren oogenblikken geweest waren. Wij gingen dus naar de stad terug; maar bij het voortwandelen en gedurig stilstaan, begrijpt ge wel, dat ik niet losliet, voordat hij mij dit laatstgezegde duidelijk verklaard had. Meermalen, zeide hij onder anderen, hebben wij dezer dagen over Frans Hemsterhuis gesproken, en hoe meer ik over hem nadenke, hoe zeldzamer man hij mij voorkomt geweest te zijn. Wijsgeer was hij in de volle beteekenis dezer benaming. Door zijnen omgang heb ik eenigermate Plato leeren verstaan en Socrates doorgronden, vooral wat beide met *liefde* bedoelden: en op mijn leven zoo wel, als op mijne studiën heeft dit invloed gehad. Sedert studeer ik altijd en overal, waar ik mij ook bevinde, in de gezellige samenleving niet minder, dan op mijn studeervertrek, en onder menschen nog wel het meest. Want waarheidsliefde heeft hij in mijn hart ontstoken, en zucht vooral om mij zelven en den mensch te kennen. Niets is mij sedert geheel onbelangrijk geworden: kinderen bijzonder trekken al mijne aandacht tot zich: en wat is het een genoegen in het leven, zoo overal, te midden van kinderen zoo wel als onder geleerden, op reizen zoo wel als te huis onder de boeken, eveneens en gestadig te leeren! Bij onder-

vinding heb ik zoo leeren doorzien, dat wijsbegeerte zucht, begeerte is tot wijsheid, liefde tot kennis en wetenschap, *waarheidsliefde* in één woord is, en zich tot alles, alles, wat ons omgeeft en den geest laven en voeden kan, uitstrekt, om ons zedelijk en verstandelijk zelfstandig te doen worden. Een groot man was onze Hemsterhuis, ik herhaal het; maar nog heilzamer had hij op tijdgenooten en nakomelingen kunnen werken, zoo niet de geest zijner tijden het hem bezwaarlijk en bijna onmogelijk gemaakt had, om het juiste verband van Christelijken godsdienst en Socratische wijsbegeerte te doorzien. Thans is dit vrij wat gemakkelijker geworden, dan het toen was, en, zoo er eene natie is, die dat doorzien, en het tevens door denk- en handelwijze aan den dag leggen kan, is het, geloof ik, de *onze*. Daartoe toch wordt inzonderheid overeenstemming van hoofd en hart, van verstandelijke en zedelijke hoedanigheden vereischt: en dit, zou ik zeggen, is *ons* eigen. Niemand zal het ontkennen, dat in sommige talenten en zielsvermogens andere volken ons overtreffen: ieder mensch heeft de zijne, en zoo ook ieder volk: en in Italianen zoo wel, als in Engelschen, in Franschen zoo wel, als in Duitschers is er veel dat uitstekend is, en al deze in elkander en wij in ieder van hen bewonderen; maar of men die gaven en vermogens alle te zamen bij een dezer volken, al is het in mindere uitstekendheid, zoo gepast vereenigd, zoo zamenstemmend vindt, als bij ons, daar twijfel ik aan. Niet daarin, dunkt mij, bestaat onze voortreffelijkheid, dat wij in kunsten de Italianen, in diep afgetrokken onderzoek de Duitschers, in geest en vaardigheid en goeden smaak de Franschen, in praktische beoefening van alles de Engelschen overtreffen, of ook zelfs op zijde komen; maar daarin, dat het ons

aan niets van dat alles ontbreekt, maar wij het eene met het andere zóó te zamen paren, dat het eene niet boven het andere den boventoon heeft, het eene niet het andere verduistert, gevoel en verstand vooral gelijkmatig werken. Daardoor hebben wij boven allen veel vooruit, en zulks juist in datgene, wat weinig schijnt te zijn en veel is, doorgaans over het hoofd gezien wordt en het magtigste werkt: ik bedoel onze eenvoudigheid en gezond oordeel, onze bedaardheid in het overleggen en gestadigheid in het uitvoeren, onze wijsheid in één woord, en standvastigheid: de gevolgen altemaal der onderlinge overeenstemming en gelijkmatige samenwerking aller onzer vermogens, waardoor alleen de mensch alles, en met weinig inspanning, vermag. Dit maakt eene natie minder verwonderlijk, dan vereerenswaardig, minder schitterend in het oog der menigte, dan belangrijk voor den wijsgeer, en doet haar minder uitvinden, wat terstond aller aandacht trekt, dan ontdekken, wat door den tijd goed en waar bevonden wordt. Groote talenten brengen zoo vaak tot buitensporigheden; maar de wijze gaat op zijn pad gestadig voort; en, wanneer anderen nog tijd noodig hebben om van hunne uitstappen terug te komen, is hij reeds aangeland, waarheen allen spoeden. *Hij* bereikt de haven niet het eerst, die het beste schip en de beste zeilen heeft, maar hij, die het beste stuurt. Noch geest, noch verbeelding, noch denkskracht, noch eenig bijzonder uitstekend zielsvermogen heeft ons gekenmerkt onder de volken van Europa: maar omdat wij, zonder iets van dat alles in zóó hoogen graad als anderen te hebben, datgene wat wij hadden doelmatig gebruikten, daardoor ijlden wij al de volken van Germaansch Europa vooruit, en ontstond hier licht, toen alles rondom ons nog in duisternis

lag: en die zoo verbazende vorderingen betroffen niet alleen letteren en wetenschappen, waarvoor wij de fakkel ontstaken, maar alles tevens, waartoe volksgeest, volkskarakter, echte staatkundige vrijheidszucht gevorderd werd: alles alweder gevolgen onzer overeenstemming van hoofd en hart, zoodat wij overleiden, voordat wij begonnen, en eens begonnen, het onophoudelijk doorzetteden. Geestdrift vermag dit niet, en daarom streefden wij in dit alles, in de zestiende eeuw, Engeland zelfs zoo ver voorbij, gelijk een onzer bekwaamste staatkundigen nog onlangs aangetoond heeft. Ik spreek hier van de natie, niet van enkele eerste mannen, die in bijna alle geesthoedanigheden met de eerste geniën van Europa wedijverden, schoon ook in deze, bij al dat uitstekende, een zeker eigen bestuur, mag ik het zoo zeggen? over hunne talenten en vermogens gevonden werd: van de natie spreek ik, en zoo eenmaal de dag zal aanbreken, dat in beoefening zoo wel, als in beschouwing, Godsdienst weder met Wijsbegeerte verbonden wordt, zou dit dan van zulk eene natie, bij welke hart en hoofd zoo wel zamenstemt, niet wel het eerst te verwachten zijn? Hemsterhuis, dunkt mij, ging ons hierin al vooruit, ten minste wat *philosophie*, Socratische filosofie is, en hoe zich die met godsdienst vereenigt en zoo tot ware wijsheid leidt: dit wees hij ons in zijne schriften aan, gelijk geen wijsgeer het nog in Europa gedaan had. En zou niet de tijd zelf, die reeds sedert hem verlopen is en nadert, wat hem ontbrak, aanvullen, dat men ook eveneens, wat *Godsdienst*, echte Godsdienst, zuiver Christendom is, doorzie en in beoefening brenge? Ik durf nog meer vragen: hebben wij het hierin wellicht niet reeds verder gebragt, dan wij zelve weten? Getuige zoo menige kansel tegenwoordig, van welke men eene

taal hoort spreken, die den wijsgeer zoo wel, als den eenvoudigen Christen, voor het Christendom inneemt? Vriend! van voorspellen houd ik niet, gelijk ik u meermalen gezegd heb; maar geve ik acht op hetgeen plaats heeft, zoo op het algemeen streven bij ons van alle beschaafden, om wijsbegeerte weder tot de Socratische eenvoudigheid terug te brengen, als op de strekking onzes volks, om niets voor Christengeloof en Christendeugd te houden, dan hetgeen men uit de bronnen zelve haalt: sla ik daarop acht, en vergelijk ik tevens Nederland op dit oogenblik met het overige Europa, dan, zie ik vooruit, zal de nakomeling in volgende eeuwen nog eens van ons zeggen: *dáár was het, in de negentiende eeuw, dáár in het vaderland van Erasmus en Grotius, bij dat volk, zoo braaf als schrand, zoo godsdienstig als deugdzzaam, dat Godsdienst zich weder met Wijsbegeerte, en Wijsbegeerte zich weder met Godsdienst verzoende, en beide wederkeerig op elkander, en eenparig op 's menschen zedelijke en verstandelijke zelfstandigheid begonnen te werken.* Ziedaar mijne goede hoop, vriend, voegde hij er bij, terwijl hij weder voortging, — deze laatste woorden had hij stilstaande, en mij sterk in de oogen ziende, met ernst en nadruk uitgesproken: — en deze mijne hoop, mijne ἐλπίς γρηγοράρος, grondt zich vooral op onze opvoeding en onderwijs, en op ons hooger onderwijs bijzonder, zoo dit doelmatig gegeven wordt, gelijk het thans plaats heeft, en geene vreemde verordeningen de oudvaderlandsche vervangen. Wij scheidden vervolgens, na ook hiervan nog een woord gesproken te hebben, van elkander, en, terwijl ik de stad inging, keerde hij weêr in het Bosch terug, om de natuur, gelijk hij zeide, in zijnen hoogen onderdom, nog eens volop te genieten.

XVI.

— *Prolem sine matre creatam.*

Heden morgen al dit geschrevene doorloopende, dacht ik bij mij zelve, zoo ik het eens uitgaf, of mijn vriend dit verzocht te doen, welken titel zou ik er vóórzetten? zou ik het dezen vorm laten behouden? zou het ook niet wat ingekort dienen te worden? Het is zoo lang, zoo eindeloos lang, en niets moet een schrijver, zegt men, meer in acht nemen, dan dat hij zijnen lezer niet vervele. Maar hoe het in te korten? dacht ik al verder. Eischt de stof, of liever de wijze, waarop wij er over gesproken, het oogpunt, waaruit wij dezelve beschouwd hebben, niet wat uitvoerige uiteenzetting? Het was toch, dunkt mij, de zedelijke ontwikkeling des menschen, van de kindschheid af tot de universiteit en het maatschappelijke leven toe, waarover wij het gehad hebben: en daartoe zijn meer woorden noodig, dan tot het voorstellen van ontwerpen en het maken van reglementen. Ook is het stuk, ik weet niet hoe? een dialoog, wel geen dramatische noch kunstmatige, maar toch zekere soort van dialoog geworden; en in gesprekken, weet men, telt men elkander de woorden

en volzinnen niet toe, inzonderheid, gelijk hier het geval is geweest, zoo men in de zedelijke wereld wat dieper zoekt in te dringen: dan moet men wel duidelijkheidshalve, en om elkander niet alleen aan het verstand te brengen, maar ook te doen gevoelen, wat men bedoelt, meermalen dezelfde zaken met andere woorden, met andere beelden, andere voorstellingen zoeken te verklaren. En dit zoo indenkende, meen ik nu den aard der Soeratische dialogen, zoo als die bij Ouden en Nieuweren voorkomen, dieper in te zien, dan ooit te voren. Op tien, twaalf bladzijden zon men kunnen schrijven, wat bij Plato op honderd staat, zoo men slechts wilde opgeven, wat de slotsom van den geheelen dialoog uitmaakt; maar, zonder nog van het wegslepende van den vorm te spreken, weg waren dan ook die menigvuldige wenken en aanwijzingen, die de lezer zoo gaarne opmerkt, om er zelf verder op door te denken: weg die uitweidingen, die bij Plato dikwijls nog belangrijker zijn, dan hetgeen bij hem over het onderwerp zelf voorkomt. Zoo gaat het in gemeenzame gesprekken, en, wat gesprekken nog bijzonder eigen is, dat zij zoo vol vuur en leven zijn, daar het hart er, als ware 't, tot het hart, het gevoel tot het gevoel in spreekt, ook dit ware, bij de verandering des vorms, verloren geraakt. Neen! zeide ik bij mij zelven, de vorm moet dezelfde blijven, en vindt men het wat lang, kost het al wat moeite en inspanning om de lezing ten einde te brengen, welligt dat menig een, juist door die uitweidingen, over zaken aan het denken raakt, waaraan hij nog niet, of niet op deze wijze gedacht heeft. Ook dit is eene vrucht van gesprekken, die men houdt of aanhoort, en kan even zoo de uitwerking van deze zoo gansch natuurlijke, van zelfs geborene dialogen, als van de onnavolgbare Platonische

zijn. Maar zie ik hieruit nu van zelfs ook de oorzaak niet van de belangrijkheid, vruchtbaarheid, van den onuitputtelijken rijkdom dier oude Socratische dialogen? Al het gevoel des schrijvers met al zijne denkbeelden drukken zij uit, als of hij het al sprekende uitstortte: het is de natuur, die in dien vorm met al hare levendigheid heerscht: schrijven is weêr spreken geworden: en wat is vruchtbaarder, wat rijker dan de natuur? alle kunst beperkt. Hoe vele en gewigtige dingen doet mij hier mijn geschrijf, mijn eenvoudig, kunsteloos geschrijf niet opmerken! Maar ook dit niet voorbij te zien! Van zelfs zijn mijne dialogen, hoe gebrekkig, ja, hoe beuzelachtig, hoe nietig dan ook, met echt antieke vergeleken, van zelfs zijn ze, gelijk ik zeide, geboren. Schrijver immers ben ik geworden zonder voornemen om te schrijven. Ontdek ik hier van de eerste voortbrengselen der oudheid in poëzij en welsprekendheid den oorsprong niet? Hoe toch zouden die anders ontstaan zijn? Voorbeelden waren er nog niet, of, waren er voorbeelden, van waar dan deze? *Prolem sine matre creatam* was mij eene wonderspreuk tot nu toe, als ik dat motto voor boeken geplaatst zag. Ik begin er nu iets van te begrijpen, en, om er ook u op indachtig te maken, heb ik er al terstond dezen brief mede aangevangen. Het is toch eene goede zaak, het schrijven, al wil men ook niet uitgeven! men moet het gedaan hebben om schrijvers en schriften te beoordeelen en te verstaan. Geene theorie, ook in de geschiedenis der letteren, zonder praktijk. Maar hoe de titel nu van het stuk? Het boek moet een' naam hebben. Zal het zijn: *over Hoogeschoolen*? Maar dan zie ik vooruit, dat de lezer zich van stonde aan in zijne verwachting ziet te leur gesteld: zoo lang moet hij over geheel andere zaken, over onzen tijd en onze

natie, lezen, dat hij gedurig bij zich zelve zegt: *maar nu ter zake! ter zake!* Ware het dan beter: *over opvoeding en onderwijs, inzonderheid over Hoogeschoolen, in den tijd dien wij beleven en volgens de behoefte onzer natie?* Dat is weêr te lang, dunkt mij, gelijk het andere te kort is. Zoo kon ik wel voortgaan met den geheelen inhoud op den titel te zetten, als: *over den mensch en zijne leeftijden: over het drieledig onderwijs volgens den aard der maatschappij: over zelfstandigheid: over liefde en vrijheid: ja zelfs over wijsbegeerte en wijsgeerige studiën, die den jongeling zoo wel goed wijsgeer, als rechtschapen burger doen worden:* en dan moest er nog noodzakelijk bij, dat mij boven alles in die gesprekken zoo ingenomen heeft: *over den aard en aanleg onzer natie, en wat wij gedaan hebben en nog vermogen.* De slotsom van al mijne overleggingen is geweest, dat ik het u, mijn vriend, geheel zou overlaten; maar tevens leidde ik dit daaruit af, met hoe vele hoogstbelangrijke onderwerpen de zaak van onze universiteiten verbonden is. Want waarover wij ook mogen gesproken hebben, altijd kwam het weder op ons hooger onderwijs neêr. En daaruit trek ik nog deze gevolgtrekking, hoe ijdel het gesnap van zoo vele menschen tegenwoordig is, die ongeoeffend, zonder ooit over dat alles nagedacht te hebben, over hooger onderwijs en het veranderen, ja, *si dis placet*, verbeteren van hetzelfde durven meêspreken. Maar kortom, vriend! mijn besluit is genomen: geef het uit: het geldt hier de zaak mijns vaderlands, en een slecht burger, die, door wat het ook zij, zich weêrhouden laat om er het zijne aan toe te brengen. *Habent sua fata libelli:* en welke dan ook de *fata* mijner brieven mogen zijn, den schrijver zal men noch van verwaandheid, noch van verkeerde inzigten kunnen beschuldigen of verdenken: en dat er wel een

en ander in voorkomt, dat tegenwoordig op zijn pas gezegd is, en nut kan stichten, daarvoor strekt mij de wijsheid des mans ten waarborg, wien ik mijn geheel vertrouwen gegeven heb. Maar, zal de uitgave volledig zijn, zoo moet ik nog met weinige woorden het gesprek van dien onvergetelijken avond ten einde brengen.

Aan de akademische tucht waren wij gekomen, gelijk gij u herinneren zult: en hierop zeide onze grijsaard: het is reeds nacht, vriend, en opgeruimd moeten wij morgen ontwaken; eindigen wij dus met vrolijker onderwerpen, dan policiezaken. *Tandem bona caussa triumphat*, was onzer vaderen spreuk: waarom zou het ook de onze niet zijn? Ik zeg het nog eens, en hiermede wil ik én morgen én alle dagen ontwaken, goede verwachting heb ik voor het toekomende van mijn vaderland, en mijne kinderen en kindskinderen noem ik gelukkig van in *deze* eeuw en in *dit* land te leven: maar voorwaarden moet ik er bijvoegen, dat men ons onderwijs doe blijven, wat het is, *zedelijk* zoo wel als verstandelijk, dat, wat men daarin verandere, wat men er ook, tot heil des lands, in zoeken te verbeteren, men de les toch onthoude: *festina lente!* en dan, mijn lieve vriend, zoo men ons geheel schoolwezen eenmaal in den grond wil gaan hervormen, dat men dan voorzigtig zij! Zoo ligt kon men, met *dat* het onderste boven te keeren, zonder er aan te denken, onze zedelijke levensbeginselen uitdooven. Want *dáár* toch, *dáár* zitten de wortels, waaruit de gansche staat voedsel en kracht moet trekken!

En nu stond ik op om niet weêr te gaan zitten. Maar eerst nog, zeide hij, een echt vaderlandsche teug, vriend! en schonk mij het glas tot den boord toe vol: *Vaderland en Koning! Koning en Vaderland! — En onze Akademiën!* voegde ik er bij, terwijl wij klonken. —

En de Akademiën! herhaalde hij al opstaande: zoo zal het Vaderland en Koning wel gaan. — Dit hebt gij mij bewezen, hernam ik nog eens: en gevoelens hebt gij in mij opgewekt, die mij al mijn leven zullen bezielen. Dit zeggende drukte ik hem de hand, en vertrok.

Ziedaar ons gesprek, mijn waarde vriend, dat u wellicht niet onbelangrijk zal zijn. Mij heeft het én toen én niet minder sedert, bij het verhalen er van, als tot een' ander mensch gemaakt. Dikwijls hebben wij over alle dergelijke onderwerpen met elkander gesproken, maar moet ge niet bekennen, dat een' man daarover te hooren van zoo langdurige ervaring en die, bij al dat opmerken, niets dan het goede en ware beëogde, veel aantrekkelijks en belangrijks heeft? En hoe veel heb ik niet overgeslagen! hoe veel zou ik niet van gesprekken nog te melden hebben, die ik, behalve in het Bosch, ook op zijne kamer met hem gehad heb: als voor eenige dagen b. v. toen hij mij *over de geschiedenis van den mensch* uit zijne papieren voorlas! Want zonder iets uit te geven, heeft hij zijn gansche leven door en vooral sedert eenige jaren veel geschreven, en welligt komt er nog eenmaal iets van in 't licht! Maar ik leg de pen neêr, om nog heden u deze brieven te doen geworden. Zoo als dan gezegd is, vriend: ge doet er naar goetvinden mede, mits ge mij en onzen ouden vriend maar buiten kennis van het publiek laat.

Geheel de uwe —

EEN WOORD UIT ZWITSERLAND

AAN

MIJNE JONGE VRIENDEN
EN LEERLINGEN.

NASCHRIFT DES UITGEVERS OP DEZE BRIEVEN.

Integer vitae scelerisque purus —

Dat deze brieven mij niet onbelangrijk geweest zijn, zal een ieder, die mij kent, wel van zelfs begrijpen. Sedert jaren had ik verlangd, dat er toch iets met opzet over ons hooger onderwijs mogt in 't licht komen: de tijd, dien wij beleven, meende ik, en nog veel meer de geest onzer Regering, die van alle kanten inlichtingen en raadgevingen verlangt, moest een' ieder daartoe uitlokken. Ondertusschen, het eene jaar verliep na het andere, en, hoe druk men het daarover in velerlei gesprekken had, hoe veelvuldig men ook in voortreffelijke geschriften die zaken aanroerde, aan mijn' wensch en verwachting werd maar niet voldaan. Maar waarom doet gij het niet? zeiden sommige mijner vrienden, die ik er toe aangespoord had, mannen van schranderheid en kunde, en die vroegere tijden met de tegenwoordige wisten te vergelijken. Dat zal ik u zeggen, was mijn antwoord. Ik vertrouw het anderen beter dan mij zelve toe: dit vooreerst: dan ook zou ik partijdig kunnen schijnen, als

zelf sedert zoo lang ten naauwste met ons hooger onderwijs in betrekking staande: en dan zekere kieschheid . . . gij verstaat mij. Maar daarenboven, daar zoo in het publiek op te treden, als of ik het wist en niemand anders, daar kan ik maar niet toe komen. Dit was naar waarheid en met overtuiging des harten gezegd, schoon niet zeer slim om mijn doel te bereiken: want ik schrikte te gelijker tijd af, terwijl ik zocht aan te moedigen en over te halen. De zaak bleef dus zoo, en nog verliep er een jaar, en zie! daar zoo op eens, als met een' tooverslag, liggen die brieven op mijne schrijftafel!

Maar wat er nu meê te doen, met die brieven, dacht ik bij mij zelven, na ze gelezen te hebben. Wat anders, zal men zeggen, dan ze uit te geven? Zoo meende ik ook; maar terwijl ik met het herzien er van bezig was, komen onverwachts de bekende *punten van overweging* in 't licht, en daarop rapporten en andere stukken in menigte, en daaronder zoo vele uitmuntende geschriften, dat ik mij zelven wel eens afvroeg: is er al in waarheid niet genoeg over geschreven en uitgegeven? Zóó kunnen zaken in korten tijd veranderen! Dit dan overwegende, raakte ik het geheel met mij zelven oneens, wat te doen. Maar daarop viel de vakantie in, en deze was niet daar, of ik pakte mijne brieven in, ging met de mijnen op reis, dacht over een en ander rijpelijk na, en pas waren wij hier, in dit Berner-Oberland, waar wij ons thans ophouden, aangekomen, of alle zwarigheden waren weggenomen, en ik besloot tot de uitgave.

Reizen is eene goede zaak, en niet alleen voor het verstand is het heilzaam, om duizend dingen, waarvan men 'thuis zich geen denkbeeld kan vormen, te leeren kennen, maar ook voor het hart. Er is zoo veel in het dagelijksch leven, dat ons tegen den zin is, zoo veel

ook, dat ons voor de toekomst beangstigt en beklemmt; maar pas is men de stad uit, om eenige weken als in eene andere wereld te gaan doorbrengen, of al terstond voelt men zich opgeruimder, en van dag tot dag ontsluit het hart zich meer voor de edelste genietingen. Ook dit nog: het is als of men alles uit andere oogpunten begint aan te zien. Zoo ging het ons dan ook bij het voortreizen, en wat *mij* in het bijzonder betreft, bij zoo opgeruimden zin kwam mij de toestand onzes vaderlands en die van ons geheel schoolwezen, dat daarmede zoo naauw verbonden is, in veel gunstiger daglicht voor, dan immer te voren. Honderd kleinigheden zag ik nu voorbij, waarop men doorgaans zoo blijft hechten, en ik lette vooral op den aard en den aanleg, bijzonder op de zedelijkheid mijner natie. Is en blijft die dezelfde, dacht ik, wel nu, zoo zullen wij wel steeds zoo goed als de Zwitsers, wier land wij gaan zien, een achtingswaardig volk blijven. Welligt hadden mij die brieven op die gedachte gebragt; maar dat is zeker, dat, hoe meer ik daarover nadacht — en wanneer denkt men beter en vrijer, dan op reis? — ik des te liever nu en dan eens een' brief uit de reiskassette voor den dag haalde, en meer en meer, door het lezen er van, in mijne hoop en verwachting versterkt werd. Al was het daarom alleen, zeide ik dan bij mij zelven, om anderen dienzelfden troost bij al hunne bezwaren te verschaffen, moeten zij, dunkt mij, het licht zien. Maar, is ook het doel er van, zoo ging ik voort, niet geheel iets anders, dan van al die rapporten en van de meeste dier andere schriften? Het komt alles, dunkt mij, daar op neêr, om het goede, dat er in onze natie ligt, in onze jeugd op te wekken, en daaraan opvoeding en opleiding dienstbaar te maken. Konden zij dat eens bewerken, die brieven! of er ten

minste toe medewerken, hoe heerlijke zelfvoldoening had de schrijver dan van zijn schrijven niet! In de daad, mijne landgenooten, dat is toeh maar de hoofdzaak voor ons, gelijk de Oude zeide. Of wij rijk en magtig zijn, dat maakt ons niet gelukkig: het heeft dikwijls zoo volken als menschen ten val gebragt; maar zedelijk goed, *goed en vroed*, gelijk men eertijds zich uitdrukte, moeten wij zijn, zullen wij bloeijen en gelukkig zijn: en hoe zal ons nageslacht dat wezen zonder het volks-onderwijs, dat wij bezitten, en zoo niet hooger beginselen van deugd en regt op onze akademiën heerschen? zoo niet vaderlandsliefde, die in den burger en staatsman de edelste vermogens doet ontwikkelen, onze jongelingen daar bezielt? Lieve vrienden! gij zijt nog jong: maar, wat er na ons van ons land zal worden, zal van u voor een groot gedeelte afhangen. Waarheid is het, wat ons de edele grijsaard van onze zelfstandigheid zeide, en dat men op hoogeschole als de derde opvoeding krijgt, om niet alleen *menschen* en *beschaafd menschen* te zijn, niet alleen kundig en geleerd te worden, maar ook, om in de maatschappij eenmaal als *zelfstandig* wezen te leven en te handelen, en allen ten voorbeelde te strekken. Merkt het op en neemt het ter harte; maar vergeet daarbij niet, wat mede voor u en voor mij in deze brieven geschreven staat, dat *zelfstandigheid* niet eigenwijsheid is, niet daarin ook bestaat, dat men zich zelven genoegzaam waant, en het allerminst met onafhankelijkheid en teugellooze natuurvrijheid iets te maken heeft.

Wij brengen hier, in dit Berner-Oberland, heerlijke dagen door, en ik kan u niet zeggen, hoe die wilde, woeste natuur, die hier zoo geheel aan zich zelve overgelaten is, door de hooge kracht, die er in werkt en heerscht, ons en de onzen treft en roert en opgetogen

houdt. Maar niet lang zou die verrukking duren, zoo niet van tijd tot tijd het tooneel voor ons veranderde, en wij bij afwisseling nu eens die natuurkracht, en dan weêr 's menschen kunst en nijverheid en zucht tot orde en regelmatigheid bewonderden. God schiep deze aarde woest, zegt men hier; maar de mensch, voegt men er bij, werd er tevens volgens het goddelijk plan op geplaatst om haar te bebouwen, ja maar ook, om, door haar te bebouwen, door alles binnen zijne palen te brengen en te houden, zich zelve in ordenen en regelen te oefenen. Hoe weêrspreken dus menschen hunnen aanleg en hunne bestemming, die naar wilde natuurvrijheid jagen! Is er wel iets schooners van al wat de mensch hier tot stand kan brengen, dan eene wel ingerigte, wel geordende, op wetten gevestigde maatschappij? en zie! dat zouden zij of zelve met wilde drift verwoesten, of, door alle behoeftmiddelen weg te nemen, door anderen laten verwoesten! Wat zoodanige maatschappij is, wat staten zijn, en wat er toe behoort om staatsman te worden, hadden onze oude Grieken, gelijk gij weet, goed doorzien. Zij zijn niet van *hout* of *steen* gemaakt, de staten, zeiden zij, maar bestaan uit *menschen*, zelfwerkzame menschen, en hoe deze zijn opgevoed en opgeleid, hoedanige zedelijke beginselen oud en jong daar bezielen, daarvan hangt het af, of zij tot kracht en luister zullen komen, staande zullen blijven, of ten val neigen. Hout en steen en al wat men daar met kunst van gemaakt heeft, vergaat; maar een volk, dat zedelijk goed is, dat, bij de opvolging der geslachten, altijd dezelfde zucht voor het schoone en edele, dezelfde vaderlandsliefde werkdadig aan den dag legt, en zijne zedelijkheid niet minder, dan zijne gezondheid voor schadelijken invloed van buiten bewaart, tegen zedelijke niet minder dan lichamelijke

pest waakt, hoe zou dat vergaan? Zóó spraken onze Ouden over staten en staatkunde, en met dezelfde eenvoudigheid en waarheid over staatsmannen. Kunde verlangden zij in hen, gelijk van zelfs spreekt: die van de stuurmanskunst niet weet, hoe zou die een schip besturen? Maar bij kunde verlangden zij nog vele andere zaken, b. v. dat hij trouw vriend moest wezen: wien toch, zeiden zij, kan het vaderland zijn vertrouwen schenken, wien zijne vrienden moeten mistrouwen? Ook wilden zij, dat hij in het ouderlijke huis gehoorzaam kind, brave zoon geweest ware, en ook dit niet zonder reden: want wie zal voor de wetten ontzag hebben, die zijne ouders niet telde? wie zijn vaderland beminnen, wien allen in den familiekring onverschillig geweest waren? Liefde, teederheid verlangden zij in burgers en staatslieden: want onmogelijk kwam 't hun voor, dat er zonder oudermin en vriendschap vaderlandsliefde, in het hart kon huisvesten, en zonder vaderlandsliefde begrepen zij niet, hoe iemand groot, roemwaardig kon worden. Dat was eene politiek voorzeker, wier eenvoudigheid geene weêrga heeft: maar, vrienden, wat voerden zij daardoor niet uit! welke mannen zagen zij niet, door deze opvoeding en opleiding, uit hun midden te voorschijn komen! Denkt aan Demosthenes. De schatten van Philippus stroomden door Griekenland, en waar vond hij niet huurlingen, die zich en hunne medeburgers aan hem verkochten? Maar Demosthenes bleef onwankelbaar zijn vaderland getrouw, en al was hij de eerste krijgsheld of onderhandelaar niet, al scheen hem zelfs de natuur de gaaf van in het openbaar te spreken geweigerd te hebben, zijn stem was geducht voor kwaadgezinden, geducht voor die veelvermogende omgekochte demagogen, geducht voor Philippus van Macedonië zelve, die gaarne

zijne ontdekte goudmijnen, om dien mond toch eenmaal tot zwijgen te brengen, zou uitgeput hebben. Van waar dan, vraagt gij, dat vermogen dier taal, en dat hij, door dat vermogen alleen, geheel Griekenland in de wapenen bragt, en tegen den Macedoniër schaarde? Niets natuurlijker, mijne vrienden! Hij was opgevoed in de beginselen dier hoogsteenvoudige, maar echte staatkunde: die waren bij hem door het lezen van Plato's schriften, door zich daaruit den geest, den denk- en spreektrant der Socratische wijsbegeerte eigen te maken, versterkt geworden: zoo was hij tot staatsman, en, in de eerste plaats, tot goed burger gevormd, maar zoo ook had hij de kunst leeren doorgronden om op menschen te werken, tot hun gevoel te spreken, hen tot zich zelve terug te brengen, hen voor zich zelve zich te doen schamen, en, door hun niets dan hetgeen schoon en edel en waar is, voor te stellen, hen voor het schoone en edele en ware te doen ontvlammen. Zijne stem mogt dan minder wel-luidend en zwakker, dan die van zoo vele anderen zijn, hij zelf mogt veel minder, dan de meeste zijner tegen-strevers, redenaar geboren schijnen, uit zijnen mond vloeide eene taal, die in het binnenste van ieders ziel doordrong. Daar stond hij dikwijls op het spreckgestoelte voor eene onoverzienlijke menigte, die of opgeruid was door lage volksleiders, of van zelfs zich de rampen des oorlogs te binnen bragt, en wat haar weêrstand tegen den algemeenen vijand haar al goed en bloed gekost had. Maar hij opende zijn' mond niet, niet lang ten minste had hij nog gesproken, of, te midden van dat gewoel en gedruisch, wekte zijne rede aandacht en belangstelling. Men erkende aan zijn spreken den man, die zijn geheele leven aan den staat had gewijd, den belangeloozen staatsman en raadgever, en die met de

gewone welwillendheid thans weêr zijne medeburgeren toesprak. Men hoorde van hem, wat Philippus deed, al gedaan had en nog stond te doen: en men moest het ter harte nemen: want waarheid was het wat hij zcide. Men hoorde verwijtingen op verwijtingen van hem over achteloosheid, ijdel zelfvertrouwen, ligtzinnigheid: en men kon zich niet verontschuldigen: want ook dit was reine waarheid. Men hoorde of zag veeleer, hoe er Philippus alles, zijn leven en heerschappij zelfs voor waagde, om eenmaal Griekenland meester te worden: en zich zelven met Philippus vergelijkende, besepte men diep, en moest men bekennen, dat, lukt het hem eens, men het zich zelven veeleer, dan hem, zou te wijten hebben. Over dit alles hoorde men den redenaar met nadruk en waarheid spreken, en wie kon nalaten van op zich zelven misnoegd, ja toornig te worden? Wat meer is: men hoorde hem gedurig van der voorouderen deugd en moed gewagen, die zij in de Persische oorlogen, bij Marathon en Salamis, zoo hecrlijk hadden aan den dag gelegd: moest men zich niet schamen, zóó ontaard te zijn? Op de verbeelding werkte die taal niet, maar regelregt op het hart, en wie moest niet uitroepen of bij zich zelven in stilte denken: *man, die daar zoo spreekt, geef ons dan toch raad! wij willen het goede, zoo wel als gij!* En nu begrijpt men, zoodra dit in het hart begon op te komen, nu werd de redenaar, de staatsman, alvermogend! — Hoe onnoozel men dikwijls over welsprekendheid hoort oordeelen, als bestond zij in kunstmatig spreken, of als ware daartoe de gaaf van spreken voldoende! Ware dat zoo, dan zeker zouden die omgekochte sprekers te Athene niet voor Demosthenes alleen met hun alle hebben moeten onderdoen. Neen! *pectus est quod disertos facit*, volgens

Quintilianus. Het hart sprak in Demosthenes' taal tot de harten der toehoorders: zoo deelde hij hun zijn eigen hoog gevoel, zijn eigen streven naar het schoone en edele, zijne eigene zucht en toeleeg om het vaderland eens weêr tot den ouden luister te verheffen, mede, en zoo verwekte hij vuur en leven onder die tallooze menigte. En dit was het nog niet alleen: want zóó ware *geestdrift* de eenige vrucht van zijn spreken geweest: wijsheid, koele rede moet bij den redenaar den teugel vasthouden, gelijk het bij Demosthenes plaats had: daardoor overtuigde hij het verstand, terwijl hij het hart deed ontvlammen. En nog moest er iets bijkomen, dat men onderstellen kan, maar de Ouden uitdrukkelijk van den redenaar verlangden, braafheid, regtvaardigheid, regtschapenheid, met welwillendheid gespaard. Dit gaf Demosthenes vertrouwen bij zijne natie, zoodat men gerust zich aan hem overgaf, geheel zijn' raad opvolgde, ja, dat, hoe hij ook tegen het volk der Atheners, en tegen deszelfs ligtzinnigheid en achteloosheid mogt uitvaren, het volk der Atheners hem des te hooger achtte. Maar daartoe wordt een onberispelijk leven vereischt, daartoe wordt vereischt, dat men zeggen durve, wat Demosthenes eens zeide, toen Aeschines een blaam op zijn gedrag had zoeken te werpen: *Medeburgers, ziet, hoe eenvoudig en regtmatig ik mij verdedig. Indien gij weet, dat ik zoodanig een ben, als deze mij u doet voorkomen: — gij kunt het beoordeelen: want waar heb ik elders dan midden onder ulieden geleefd? — is dat zoo, gedooft dan niet dat ik één woord nog spreke, al had ik den staat allervoortreffelijkst gediend; maar veroordeelt mij op staande voet!....* Dit een en ander was 't, mijne vrienden, en dit laatste wel niet het minste, dat Demosthenes een' Demosthenes deed worden, en hem

den Atheensche staat, ja, met Athene, gansch Griekenland deed regeren. Zonder zóó opgeleid en geoefend te zijn, zonder zóó volgens vaste, onwankelbare beginselen te denken en te handelen, zonder zóó onder zijne medeburgers als regtschapienmensch te leven, wordt geen staatsman Demosthenes gelijk, al ware hij nog zoo wel-sprekend.

Ik laat mij wegslepen door mijn onderwerp; maar voor u is 't, dat ik schrijf, jongelingen! op wie onze hoop voor de toekomst gevestigd is. Het is schoon, niet waar? zich een' Demosthenes voor te stellen, zoo als hij was en sprak en handelde: en al zullen wij nooit Demosthenessen worden, veel minder doen kunnen wat hij deed, *dat* toch in hem op te merken, wat hem bijzonder eigen was, en hem goed burger, bekwaam staatsman, overredend redenaar deed worden, kan ons in ons geheele leven, in onze betrekkingen, hoedanig die dan ook mogen zijn, dagelijks te studeeren komen. Want ieder van ons toch moet, even als hij, zelfstandig wezen in de maatschappij, en zich zelven genoeg worden; en, vrienden, wat dat zij, wat te regt *zelfgenoegzaamheid* mag genoemd worden, moet zijn voorbeeld ons zoo wel, als de Socratische filosofie leeren. Zóó schatten van de hand te wijzen, als zij ons op onze deugd en vaderlandsliefde zouden te staan komen: zóó aan eigen deugd en onschuld genoeg te hebben — *nîl conscire sibi* —, en zoo te midden van beschuldigers, in tegenwoordigheid van vrienden en vijanden, bedaard, gelaten, met zelfvertrouwen vast te staan: ziedaar *zelfgenoegzaamheid*, αὐταρξία in Socratischen zin, die den staatsman past, en die ook bij ons, bij ons in ons vaderland zoo wel, als te Athene en te Rome, de eerste staatsmannen gekenmerkt heeft en nog kenmerkt. Maar dat woord, vrienden, hoort

men zoo velen in Stoïschen zin gebruiken, als beteekende het volstrekte onafhankelijkheid, als ware het op den man alleen toepasselijk, die zich verheft op zijne deugd, en daaraan zegt genoeg te hebben, zonder zich om menschen of zaken te bekreunen. Daarvoor waarschuwde ons onze grijsaard zoo nadrukkelijk, gelijk gij u herinnert: en weet gij, waarom hij dat deed? Niet, geloof ik, omdat hij vreesde, dat wij welligt Stoïcijnen mogten worden: daarvan loopt men nog al zoo ligt geen gevaar; maar hij wist, wat er in het menschelijke hart ligt, dat hoogmoed, zucht ten minste tot zelfverheffing ons eigen is, en die zucht, onder een' schoonklinkenden naam, ons ligt verder kan brengen, dan wij komen willen, het tegenovergestelde ons kan doen worden van hetgeen wij verlangen te zijn, en, in stede van Cato's en Seneca's, trotsche egoïsten van ons kan maken. Dit wist hij, de grijsaard, en zag dit alles vooruit, en daarom, daarom, vrienden, kon hij ons niet genoeg tegen valschgenaamde zelfgenoegzaamheid waarschuwen.

Ik zit hier dit te schrijven, met het oog op de Alpen, op die hemelhooge reuzengebergten, gevestigd. Majestueus staan zij daar, en het is sedert jaarduizenden reeds, dat zij in die majesteit en pracht zich daar aan 's menschen oog vertoonen. Zij zijn het beeld, zeg ik, van den *regtvaardigen* en *standvastigen*, die, wat er gebeure, in de hevigste staatsorkanen zelfs, pal staat — *si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae* —; maar al ligt zou men zeggen: ook zelfgenoegzaamheid, volstrekte zelfgenoegzaamheid geven zij ons, als in een verheven beeld, te aanschouwen. Doch, vrienden, neen! dat doen zij niet, of die zelfgenoegzaamheid moet al zeer

koud, ijskoud en onvruchtbaar wezen. De zon schiet hare stralen naar alle kanten uit om alles te doen uitspruiten, te doen groeijen en bloeijen, en dagelijks bij haren opgang verlicht zij die hooge sneeuwtoppen het eerst, en kleurt die nog des avonds met haar rozenrood, wanneer het bij ons reeds schemering is: maar die gevaarten nemen hare stralen niet op, doordringen zich niet met hare voedende warmte, en zoo is het daar koud, ijskoud: geene plant, geen heester, geen boom groeit daar. Het moet daar wel akelige, doodsche stilte en eenzaamheid zijn, gelijk ik gisteren besepte, toen ik, op den schoonsten zomerdag, met mijne knapen die ijsklompen ging bestijgen, en niets dan sneeuw en ijswoestijnen voor en rondom mij zag. Daar hebben wij den Stoïeus, dacht ik, in de zedelijke wereld, den mensch die zich boven allen en alles verheft, maar zonder gevoel, zonder hartstogten, zonder liefde, of die zich onafhankelijk van dit alles en van allen zoekt te maken, om tijdgenooten en nakomelingen tot bewondering te strekken. Nergens zal wel — dan alleen in het hoofd van wijsgeeren — zoodanig een wezen bestaan hebben: zóó toch kan de mensch zijne natuur niet verloochenen, en de beroemde Stoïcijnen der oudheid, ik verzeker 't u, waren geheel andere menschen; maar zucht tot zelfverheffing kan ons van lieverlede al nader en nader bij zulk een schijnbeeld van menschelijke grootheid brengen, en ligtelijk, zonder het zelf te vermoeden, kon iemand er zóó veel van aannemen, dat men, hem ziende, van hem zeide: wacht u voor den man! Bewonderenswaardig mag hij schijnen op verre afstand, maar waagt men 't wat nader bij te komen, en hem geheel te leeren kennen, eene ijskoude hand stoot u van hem terug: want in zijn hart is hij *egoïst* geworden.

Men zou wel eens vragen: ik heb het ten minste in mijne jeugd mij dikwijls afgevraagd: *hoe moet men tot zijne bestemming komen?* Dat men zoeken uit te munten, αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπερόχον εἶμεναι ἄλλων, wie zal ons dat afraden? Men moet toch niet, als die worm daar in het stof, zijn leven lang blijven voortkruipen. Maar aan den anderen kant: wil men te hoog, dan is het weêr: *tolluntur in altum, ut lapsu graviore ruant.* Wat dan? Den middenweg houden, zegt men. Maar wat is dat hier? niet te hoog en niet te laag? dat is onzin of ten minste zeer onbestemd, en als ik aan mijne bestemming denke, dan moet ik in het oneindige voortgaan: dat voel ik. Vrienden! ik heb hier geene systemen van moraal bij de hand, om u dat op goed gezag te verklaren; maar *de natuur* is hier het boek, waarin ik van den vroegen morgen tot den laten avond met de mijnen leze. Uitgezonderd die rotsgevaarten daar ginds, zie ik dat hier alles tot zekere zelfstandigheid zoekt te komen, en dat wel *op de regte wijze*, en om *dat* te worden, wat het worden kan en moet, maar *meer ook niet*. Ik zie dat in de minste plant en heester zoo wel, als in den hoogsten mast, die op de bergen zich verheft: en dan zeg ik: wel nu! zoo moet de mensch ook tot zijne hoogte, tot zijne bestemming oprijzen: verstand is hem eigen, om dat te beter te kunnen doen, en, misbruikt hij hetzelfde, zoodat hij zijn' eigen aard en natuur weêrspreekt, hij keere terug van zijne dwalingen en leere van struiken en boomen: en wel in de eerste plaats dit: *dat men aan zich zelven niet alles moet willen verschuldigd zijn.* Zulks wil niets van al wat hier rondom mij leeft en opgroeit: het trekt alles uit grond en lucht en water en uit den geheelen dampkring voedsel en kracht om op te groeijen en tot bloei en rijpheid te

komen. Zóó doe ook de mensch. Zucht voor oorspronkelijkheid — men kan zich daarvoor niet genoeg behoeden — doe ons niet onverstandig en onwetend worden! Zoekt men in kennis en deugd op te groeijen, zoo make men zich van jongs af al wat invloed op ons verstand en hart kan hebben, al de vermaningen en lessen van alle braven en wijzen ten nutte. Die alles aan zich alleen wil te danken hebben, vrienden, het is zoo levenloos, zoo mager en schraal, wat men van hem ziet voor den dag komen. Een groot man is doorvoed van de wijsheid der eeuwen: dit merkt men aan al wat hij ons medeelt, en daarom bewonderen wij dat ook zoo. Γηράσκω δ' αἰὶν πολλὰ διδασκόμενος, zeide, gelijk gij weet, de wijste der zeven wijzen. Ziedaar eene belangrijke natuurles; maar, om regt aan onze bestemming te voldoen, behoort deze te gelijker tijd door ons in aent genomen te worden: *wacht u tevens voor het nabootsen van anderen!* Ook dit doet niets in de geheele natuur: al wat uit de aarde of uit het water oprijst, ziet men dat worden, wat deszelfs aard en natuur medebrengt, zonder eenige zucht om iets anders te schijnen: en van daar die oneindige verscheidenheid in de natuur. Dezelfde verscheidenheid levert ons de menschenwereld op. Soorten van menschen zijn er welligt zoo ontelbaar vele, als er soorten van planten zijn: en dat is schoon, heerlijk, bewonderenswaardig! gelijk de menschenkenner zoo wel, als de plantenkenner uitroept. Maar, vrienden, de mensch zelf zoekt dat schoone en heerlijke zoo te bederven! Navolgenszucht doet zoo vele bastaardsoorten ontstaan, en die zijn onder de menschen even leelijk, als de natuurlijke schoon zijn. Gij weet, hoe het met dat navolgen gaat: men bootst meer de gebreken dan de deugden van anderen na, en verzuimt intusschen zich zelve te

ontwikkelen. Zoo krijgen we zonderlinge wezens te aanschouwen, en des te belagchelijker zijn ze, daar de nabootser het gebrekkige nog doorgaans overdrijft. Maar wat is het dan toch, zou men zeggen, dat de menschen aandrijft om zich zoo wanstaltig te maken? Wat de beweegreden betreft, men moet het bekennen, die is zookwaad niet: het is toeleg om zich zelven volmaakter voor te komen; maar men bedriegt zich alweër in de wijze om zijn doel te bereiken, die men van de natuur had moeten afzien: en dan nog maakt men zich van het volmaakte eene verkeerde voorstelling. In de daad, even min als de lelie er naar staat om roos, of de spar om eik te worden, moet de mensch iets anders willen schijnen, dan hij is en zijn kan: en het volmaakte bestaat daar gewis niet in, dat men met vreemde kleuren zoeken te behagen. Het is hoogsteenvoudig; men komt er van zelfs toe, zoo men zijnen aanleg en zijne bestemming maar volgt, en, wat men kan en moet zijn, dit volkomen zoekt te worden. Zoo wordt men even volmaakt, als diegenen zijn, welke men algemeen zoekt na te bootsen: of is de eenvoudige alpenroos daar ginds op de bergen, die zoo weinigen kennen, en zoovelen onopgemerkt voorbijgaan, is die minder in hare soort volmaakt, dan het onze leliën en rozen in onze bloemhoven zijn? Eene les van voorzigtigheid voor dezulken, die wat groots kunnen worden! maar eene les ook te gelijk ter opbeuring en bemoediging voor allen, die in de wereld niet schitteren kunnen! En om nog eens op oorspronkelijkheid terug te keeren: zoekt men zoo van alles, wat men ziet en hoort en leest en ondervindt, nut te trekken, en zich daardoor, op en door zich zelven, tot hetgeen men wezen kan en moet te ontwikkelen en te vormen, dan wordt men van zelfs hetgeen ieder wil en ieder kan worden, *oorspronkelijk*.

Vrienden, men kan van struiken en boomen zoo veel leeren! Hoe menig een' hoort men over ongunstige omstandigheden klagen, en het daaraan toeschrijven, dat hij het nog niet verder gebragt heeft. Dat is verkeerd, gelijk ieder verstandig mensch bekennen moet: want zóó ver is 't er van af, dat onze eerste mannen hunne grootheid en hunnen roem aan omstandigheden zouden te danken hebben, dat zij veelal in hunne jeugd en in hun geheele leven met wederwaardigheden hebben te kampen gehad. Wilt gij weten, hoe het met de zaak gelegen is? Het hangt niet van gewenschte omstandigheden af: dagelijks ziet men de gunstigste verwaarloozen; maar hoe men van de gegevene, hoedanig die dan ook mogen zijn, partij weet te trekken, daar alleen komt het op aan. En wilt gij dat duidelijk begrijpen, leert dan van de natuur in deze streken, en verbeeldt u sparren op punten van kale rotsen groeiende, zoo als men er hier overal ziet. Dat, zou men zeggen, is de gunstigste gelegenheid niet om te groeijen en vast te staan en stormen te verduren: dat is het ook niet: maar die boomen, mag ik mij zoo uitdrukken? hebben, van hun begin af aan, van de minste gelegenheden weten gebruik te maken, hunne wortels diep in de spleten en kloven der steenrotsen geschoten, uit al wat daar was zoo wel als uit de omgevende natuur voedsel ingezogen, en zoo staan zij daar nog zoo vast en groeijen nog zoo welig. Jongelingen! thans verheft gij u nog gemakkelijk boven de omstandigheden, en, zijn zij al eens zeer ongunstig, van zelfs schept u de verbeelding de schoonste voor de toekomst: dit zal veranderen, en, gelijk allen van meerdere jaren, zoo zult ook gij in het vervolg al meer en meer overhellen om te klagen over de menschelijke zaken. Maar sterkt u daartegen, ook nu reeds, met de overtuiging,

dat men al die ellende meer aan zich zelven, dan aan tijden en zaken te wijten heeft: en denkt steeds aan de spar op de naakte rotsen, die toch daar groeit en het ver brengt.

Maar, hoor ik u vragen, hoe nu verder? wij zijn geene planten of boomen, die vergaan, maar onsterfelijke wezens: hier verlaat ons de natuur. Niet geheel, vrienden. Zijn wij zedelijke, onsterfelijke wezens, en wil het onze aanleg en bestemming, dat wij eeuwig in volmaaktheid zullen voortgaan, ook hiertoe moet de stem der natuur: *zoek op de regte wijze en in alle omstandigheden dat te worden, wat gij worden moet*, door ons opgemerkt en opgevolgd worden: en al zeer ongevoelig, al zeer stomp zou men voor de werking en den invloed der natuur moeten zijn, zoo men in haar niet iets hoogers ontwaarde, dan hetgeen onze zintuigen ons doen waarnemen. De planten en boomen, die ik daar zie, ja, een voor een, zij zullen alle vergaan; maar de natuur zelve vergaat niet. Het beeld daarentegen van leven en herleven stelt zij ons iedere lente, iederen morgenstond voor oogen: en met de natuur zelve, zoo als wij haar aanschouwen, stemt de zedelijke wereld, waarvoor ons hart zich ontsluit, geheel overeen. Ongelukkig de mensch, wiens inwendige zin hem niets van die overeenstemming gevoelen en beseffen doet! Op uwen leeftijd, mijne jonge vrienden, toen bij mij, gelijk thans bij u, deze zin zich geheel voor zedelijke volmaking opende, las ik wijsgeeren van tijd tot tijd, die van niets wilden weten, dan van hetgeen hunne uiterlijke zinnen hun waar te nemen en te kennen hadden gegeven. Ik kan u niet zeggen, hoe zeer ik mij daarover verontwaardigde. Want, is 't niet waar? die inwendige zin is het alleen, die ons als *menschen* doet leven, en ons

meer, oneindig meer moet waard zijn, dan duizend oogen! wat toch anders doet ons naar hoog, zedelijk genot en geluk, dat het eenige ware is, streven? en zij, met hunne bekrompene wijsheid, met hun eenzijdig zoeken der waarheid, zij zouden ons van onze hoop en verwachting, van het besef onzer voortduring en eeuwige volmaking willen berooven! Dat zij hier komen, die wijsgeeren, hier in dit verrukkend Grindelwald: zoo een plek op aarde het bezielend vermogen der natuur diep en treffend te beseffen geeft, het is dit oord, waar dood en leven zoo na aan elkander grenzen en men uit levenlooze streken, uit ijswoestijnen, op eens in lagchende valleijen zich overgebragt ziet: dat zij hier komen, zeg ik, en zoo hun inwendige zin, hun gevoel voor het schoone en verhevene, hunne aangeboren zucht voor eindelooze voortduring en volmaking nog niet geheel in hun binnenste verstompt en verdoofd is geworden, hier in de natuur dien zin openen, en het beeld van leven en dood, maar ook van leven en herleven aanschouwen!

Maar wat is het dan, hoor ik u nog vragen, dat men ons zoo waarschuwt, om toch niet te hoog te streven? Zoo waarschuwt men u en mij niet zonder reden, vrienden: niet, omdat wij in onzen werkkring zoo bepaald zijn: wij zeggen dagelijks en te regt: *hoe ver heeft het de mensch al niet gebragt!* en waarom zouden wij er dan niet mogen bijvoegen: *hoe ver kan hij het nog welligt niet brengen!* Ook is ons eene zucht, gelijk ik zeide, tot verbetering en volmaking ingeschapen, die geene grenzen kent. Maar *overhaasten* is onze fout: daardoor begaan wij misslag op misslag, en vorderen wij niet zoo veel, als wij konden en moesten, en gaan dikwijls, en in de belangrijkste zaken, sterk achteruit. Altijd meenen wij het reeds verder gebragt te hebben, dan wij nog waarlijk

gekomen zijn: pas heeft men eene ontdekking van belang gedaan of men roemt die hemelhoog: dit laat ik nog daar, maar zóó is men er meê ingenomen, dat men nu reeds alles ontdekt waant, en, bij gevolg, niet meer onderzoekt. Zoo staan wij dan geruimen tijd, eeuwen dikwijls, stil, die men met alles, alles uit het gevondene te zoeken te verklaren en met te twisten in het oneindige, over woorden veelal meer dan over zaken, slijt: gelijk het altijd met nieuwe wijsgeerige stelsels gegaan is. Waarom niet liever gezegd: *dat weten wij alweêr! maar hoe veel ligt nog in het duister! welaan dan, nu met nieuwen moed aan het overige!* Verder hebben wij eene zonderlinge gewoonte. *Dat* willen wij het liefst onderzoeken, wat het verst boven ons bereik ligt, en verzuimen intusschen na te vorschen, wat ons het naaste is. Hoe langdurig heeft men niet over het hoofdbeginsel der natuur, ja, over onverschillige dingen, of de maan bewoond zij, al of niet, en hoe het daar toega, geredetwist, voordat het Socrates inviel te vragen, hoe het in ons binnenste gesteld was! Dit doet niet stilstaan op den weg van kennis en wetenschap: het tegendeel! het doet ons te snel voortgaan, of liever te hoog vliegen, of, om het nog beter uit te drukken, aan nietige onderzoekingen tijd en kracht verspillen. Maar dat haasten en overijlen, wat nog het ergste is, doet ons niet zelden teruggaan, en dan juist, wanneer wij reeds het verst meenen gekomen te zijn. Hoe de mensch tot de hoogste volmaaktheid langzamerhand naderen moet, hoe dat met *wederliefde* begint, en *liefde* vervolgens bij de geregelde opvolging der natuurbetrekkingen, al onze vermogens ontwikkelen doet, heeft ons de grijsaard daar in het Bosch, naar Socrates' leiding, doen opmerken en beseffen. Dit is, dunkt mij, alleen de weg, om aan onze verhevene be-

stemming te beantwoorden. Maar hoe handelt nu de mensch? Naauwelijks had Socrates dien weg ontsloten, of, zie! daar komen Cynische, daar komen Stoische wijzen op, die het ontwaakte zedelijk gevoel overdrijven, en *hun eigen God* zoeken te worden. Dat was alweer iets anders dan stilstaan of aan onverschillige zaken tijd en kracht verspillen; het betrof hier het hoogste in de zedelijke wereld, *zelfgenoegzaamheid*, en niet alleen om zich boven menschen en zaken te verheffen, als het op waarheid en deugd aankwam: dit deed Socrates; maar *volstreckte zelfgenoegzaamheid*, om zich van menschen en zaken onafhankelijk te maken, als ware men Koning van het heelal. Zoo moest men wel achteruit gaan, in stede van te vorderen, ja, men maakte zich tot vorderen volstrekt onbekwaam. Want men overspande zich met het onmogelijke te pogen, en voor liefde werd men onvatbaar, die alleen ons vermogen, goddelijk vermogen geeft, om tot de volmaaktheid te naderen. Het is toch maar zoo, vrienden: *volstreckte zelfgenoegzaamheid*, om het kort en volledig uit te drukken, *is uitsluitend der Godheid eigen; want zij is met almacht verbonden, die uit en door en tot liefde werkt, en zich in hare schepping verlustigt: en egoïst, koud, dor egoïst wordt de mensch, die zijne natuur verzaakt, om een God te schijnen.*

Verheven zijn de onderwerpen, waarvan ik gewage; maar waar in de wereld verheft zich het hart hooger, dan in dit Paradijs van Europa? En ik weet aan wie ik schrijve. Met u mag ik over dat alles zoo gaarne spreken, liever dan met wijdberoemde filosofen, die zoo ligt zich in hunne systemen zelfgenoegzaam wanen. Zegt mij: want bij u is het gevoel nog zoo levendig, en gij herinnert u nog zoo wel, hoe gij als kind en als knaap gevoeldet: zegt mij: vindt gij u niet gelukkig in het

ouderlijke huis, toen allen u daar liefden, en gij aan die liefde zocht te beantwoorden? Vondt gij u niet gelukkig in het vervolg van uw leven, toen gij met uwe makkers en gezellen speeldet, of, zoo uw geluk niet ongestoord was, was het dan toch niet volkomen, wanneer uw hart zich in liefde uitstortte, en gij uwe ouders aan uw hart druktet, of bij u zelve zeidet: *ik heb een' vriend gevonden, aan wien ik mijn hart openbaar?* En op dezen uwen leeftijd, mijne vrienden: — want waarom zou ik u niet gedurig met dezen naam noemen? op welke hoogeschool, in welk land gij u ook bevindt, gij streeft er alle naar, om der maatschappij en der menschheid tot eer en nut te strekken: en zoude ik u dan onder mijne vrienden niet tellen? — op dezen uwen leeftijd, zeg ik, in welken reeds zoo hooge gevoelens in uw hart zijn opgekomen, en u de toekomst zoo oneindig voorkomt, als uwe zucht om iets groots te verrigten onbeperkt is, zegt mij, hoe zou u het leven toeshijnen zonder liefde? Ware het in uw oog niet aan die ijswoestijnen gelijk, waarvan ik zoo even sprak? Maar ik bedoel nog iets anders dan gij op dit oogenblik vermoedt. Behalve die liefde voor ouders en bloedverwanten, voor vrienden en gezellen, voor een' boezemvriend en eene gezellin des levens, is er nog eene andere, eene hoogere, liefde voor het *schoone* en *edele*, liefde voor *waarheid* en *deugd*: en die staat in het naauwste verband met al die teedere betrekkingen: ja, zonder die mint geen kind zijne ouders, geen knaap zijne speelmakkers, geen jongeling zijn' boezemvriend of boezemvriendin, of het is door instinkt, dat hij mint, hetgeen wij met dieren gemeen hebben. Geen leven zonder liefde! gij zijt het met mij eens: dat weet ik; maar die hoogere liefde, — leert dit met mij van den Oude — dan eerst brengt zij ons tot ware zelfstandigheid,

wanneer wij met nederigheid, met besef van eigen nietigheid beginnen. Ook dit is waarheid, hoe zonderling het schijne, en geene waarheid, gelooft mij, lieve vrienden, is voor u en mij belangrijker. Is het niet behoefte, die ons beminnen doet? is het niet gevoel van iets ledigs in ons gemoed, dat ons een' vriend of vriendin doet zoeken, om het door liefde en vriendschap te vervullen? Die geene behoefte kent, hoe zou die beminnen? Aan die granietklompen is hij gelijk, die ik daar voor mij heb. Het is even zoo in de zedelijke wereld met het schoone en edele gelegen. Die zich volmaakt waant, hoe zou die naar volmaaktheid streven? Maar hoe dieper men beseft, dat men nog een nietsbeduidend wezen is, hoe meer men zich als zoodanig mishaaft, en zich voor zich zelve schaamt, des te vuriger zal men zoeken te verkrijgen, wat men mist; en dat *zal* men verkrijgen; zoo *zal* men van trap tot trap voortgaan, en in kracht en zelfstandigheid toenemen, omdat men niet rusten zal, voordat men den hoogsten trap, dien men bereiken kan, zal bereikt hebben. Dit brengt de aard dier hoogere liefde mede, en langs dezen weg zoekt ons wijsgeerte zoo wel als godsdienst tot de volmaaktheid te brengen, die wij in de Godheid eerbiedigen.

Ik zou welhaast, zoo al voortschrijvende en als met u sprekende, vergeten, dat ik, als uitgever der brieven mijns vriends, den lezer over andere dingen te onderhouden heb; maar gij welligt, mijne vrienden, zoo vele gij ten minste met mij dagelijks omgaat of mij meer van nabij kent, zult onder deze lezers ook behooren, en dezer dagen heb ik zoo veel en zoo dikwijls om u en uwen leeftijd gedacht. Die brieven gaven daar aanleiding

toe; maar van zelfs zouden mij deze streken er wel toe gebragt hebben. Want nergens, zegt men te regt, voelt men zich minder alleen, minder van zijne vrienden gescheiden, dan in de schoone natuur. Alles neemt ons daar voor zich in, en spreekt als 't ware tot ons, zoodat het hart zich voor de zoetste gewaarwordingen ontsluit en men zich van zelfs zijne kennissen en vrienden voor den geest brengt en als met hen spreekt. Zoo dacht ik dan aan u gedurig, en met te meer belangstelling in uw geluk, daar mijne geheele ziel zich, te midden der dierbaarste betrekkingen, die ik op de wereld heb, voor liefde en vriendschap geopend had. Is'er weleen leeftijd, zeide ik bij mij zelven, gevaarlijker dan de hunne? Zij naderen hunne volle rijpheid en voelen in hun binnenste hooge krachten zich ontwikkelen: hoe ligtelijk wanen zij zich verder gekomen, dan zij waarlijk zijn! En het is toch niet tegen te spreken, wat de grijsaard van den jongeling zeide, dat hij ons den man in zijn' vollen bloei vertoont en alles belooft, maar nog niets der maatschappij heeft mede te deelen, dat rijp en goed en harer waardig zou kunnen geacht worden. In diergelijke gepeinzen geve ik mij gedurig toe, mijne vrienden, en dan komen mij zoo velen van uwen leeftijd voor den geest, die zelfstandig waanden te zijn, toen zij zich nog langen tijd moesten oefenen om het eenmaal te worden, of zich een' naam zochten te maken, toen zij nog niets konden doen of voor den dag brengen, waarop duurzame roem zich kon vestigen. Duizende bergstroomen bruischen hier met donderend geraas voort, en ik vraag van tijd tot tijd mijne gidsen, hoe die rivieren toch heeten, die er haren oorsprong aan te danken hebben: onbekende namen hoor ik veelal dan noemen, die ik zoo ras vergeet, als ik ze vernomen heb.

Dan vooral komt mij die schaar van jonge menschen te binnen, die in deze en in vroegere eeuwen handelen wilden, toen zij nog leeren moesten, universiteiten verlieten, na ze schier omgekeerd te hebben, met moed en kracht geducht, maar ontijdig, zich aankondigden en nu — vergeten zijn. Al wat eenmaal groot en in de daad onsterfelijk zal worden, ontstaat uit geringe beginselen, neemt langzaam toe, gaat geregeld voort en komt zoo eindelijk tot kracht en wordt voor de menschen heilzaam. Eene eeuw heeft de eik noodig om tot die vastheid en zelfstandigheid te komen, die allen in hem bewonderen: of, wil men een ander voorbeeld en dat hier mij de natuur voor den geest brengt: wie gij dan ook zijn moogt, en waar gij u ook op universiteiten bevindt, Duitschers vooral! denkt aan uwen Rijn: het beeld van gestadig vorderen, het voorbeeld van het *lente festinare*, het bewijs dat men zonder van elders aan te nemen niet zelfgenoegzaam wordt: dáárom vloeit die zoo vol, met zoo innerlijke kracht, zoo standvastig en majestueus voort, omdat hij uit geringe beginselen voortgekomen, wel hier en daar in zijn' loop bruischt en zich ontzagverwekkend hooren doet, maar steeds bijna eenparig voortgaat, en er zóó ver af is van alles aan zich zelven te willen dank weten, dat hij bij zijn' stillen loop van dag tot dag eene beek of stroom, ja ook rivieren opneemt, en zich daarmede voedt en versterkt. Men hoort velen zich beklagen van te vroeg in de maatschappij een rol gespeeld, te vroeg geschreven te hebben; maar hebt gij nog wel iemand er berouw van zien hebben, dit *te laat* te hebben begonnen? Ik niet: of het mogten ligtzinnigen of waanwijzen geweest zijn, van welke dan vooral niets anders dan wildzang en wind, ware te wachten geweest. Waanwijsheid is een

erg kwaad in het menschelijke leven, maar op universiteiten, waar men leeren en zich oefenen en daardoor wijs worden moet, bestaat er geen erger.

Zoo dikwijls ik hier, onder het schrijven, van mijne papieren de oogen opsla, treft mij telkens op nieuw dat heerlijk, majestueus schouwtooneel der Alpen. Vrienden! zal ik u zeggen, wat er dan in mijne ziel omgaat? Daar achter, denk ik dan, achter die bergketen, ligt de oude wereld: daar Latium, daar Rome, daar de villa van Horatius, het Tusculanum, het Cumanum van Cicero! Van mijne jeugd af aan reikhalsde ik daarnaar, en met *Mignon* bij Göthe riep ik uit:

Dahin! dahin

Geht unser Weg! o Vater, lass uns ziehn!

Het was mij, als of dáár en in het oude Griekenland mijn vaderland was, en als of een heimwee mij daarheen trok. En hoe meer ik thans derwaarts genaderd ben, en hoe ontzaggelijker gebergten mij er van afseiden, des te vuriger, gij begrijpt het, is mijn verlangen om aan gene zijde dier seheidsmuren te komen, en dáár de lucht in te ademen, den hemel te aanschouwen, de natuur te genieten, waar *die* dichters zongen, *die* redenaars spraken, *die* wijsgeeren dachten en nadachten, ja, maar ook tevens, door de schoonste natuur als bezield en aangeblazen werden. Want, is 't niet waar? uit die oorden der fijnste beschaving en veredeling is over de Alpen tot ons als een gezonder lucht overgekomen, die bij het herleven der letteren ons, mag ik 't zeggen? weér vrij adem deed halen, en, door barbaarsch bijge-

loof en willekeur zoo lang neêrgedrukt, het hart ons opende voor het schoone, goede, edele, voor waarheid en deugd, voor godsdienst en vrijheid! Wie, wie is er dus, wien het hart naar die oorden niet heentrekt? En toch, vrienden, al mag het mij niet gebeuren in dat land van genot en herinnering te komen, geloofst mij, zonder eenigen weêrzin, eenige misnoegdheid zelfs, zal ik, ook zonder daar geweest te zijn, de terugreis aannemen, en, zijn wij eenmaal in ons Holland teruggekeerd, geen Zwitser is dan op zijne bergen vergenoegder, dan ik het in onze vlakten, midden onder mijne landgenooten en ulieden ben. Men moet niet alles willen genieten, wat men verlangt: wat is het leven zonder verlangen? en trekt de knaap, die naar beschaving en veredeling streeft, naar dat vaderland der kunsten en letteren, als ware dat het zijne: op rijperen leeftijd zegt men: thans moet ik voor mijn' geboortegrond, voor mijn wezenlijk vaderland leven en werken. Deden dat die zelfde oude dichters en redenaars en wijsgeeren niet, en, hadden zij dat niet gedaan, hoe ware het dan mogelijk geweest, dat zij zóó gezongen, zóó gesproken, zóó geschreven hadden? Vaderlandsliefde toch alleen, weten we, ontwikkelt de talenten eens volks, en daarenboven, brengt het onze natuur niet mede, dat wij voor ons vaderland leven? Ware eens iemand — men kan het zich voorstellen — uit onze streken bij diezelfde Ouden in den tijd van hunnen bloei gekomen, zonder ander oogmerk dan alleen, om daar onophoudelijk te genieten en hen zelve te bewonderen, wat, denkt gij, zouden zij van hem gedacht hebben? Zij hadden zich verwonderd, ik ben er zeker van, en de een had den anderen aangezien en gezegd: *heeft die man dan geen vaderland?* Dat moet de vrucht van ons reizen, dat die van onze klassieke letter-

oefeningen zijn, dat wij er des te beter door voorbereid worden om handen aan het werk te slaan, en werkdadig voor vaderland en medemenschen te leven. De mensch is om te *werken* geboren, zoo wel als om te *genieten*: *geen genot zonder werkzaamheid*, en ons werk, vrienden, het beoefenen van kunsten en wetenschappen, is vol genot!

Wat het zegge, geen vaderland meer te hebben om er voor te leven, heb ik ondervonden voor veertien. vijftien jaren: gij waart toen nog te jong, om dit te beseffen; maar wij allen beseften het diep. Onder het gebied van eene andere natie waren wij gebragt, en die natie, hoe kon 't ook anders? telde ons niet. Het was ons als of ons levensbeginsel ophield te werken, en wij zoo van dag tot dag zouden verkwijnen. Wie kon met genoegen meer denken, waarvan hij sedert zijne vroege jeugd gehoord en gelezen had, aan der voorouderen heldenmoed, aan hunne vrijheidszucht en vaderlandsliefde, aan hetgeen zij, door die vrijheidszucht en vaderlandsliefde, voor ons, hunne kinderen, hadden tot stand gebragt? Wij moesten ons zelve immers voor-komen, zulke voorouders onwaardig geworden te zijn? En de toekomst? Hoop bleef ons nog altijd over; maar welke vooruitzigten gaf dat gedurig toenemen en bevestigingen dier wereldmonarchij en der heerschappij van *die* natie, welke ongaarne van anderen iets aanneemt, en van anderen als vordert om zich naar haar voorbeeld te gedragen. Vrienden! het is onwaardeerbaar, het geluk, dat ons te beurt is gevallen. Ligtzinnigen en waanwijzen, van welke ik zoo even sprak, vatten dat niet; maar gij en ik en allen, die Nederlanders mogen heeten, gevoelen het door en door. Nu schamen wij ons niet meer, als een Engelschman of Franschman

ons van zijn vaderland spreekt, als wij Demosthenes en Cicero en de oude en nieuwe geschiedschrijvers lezen, als ons de geschiedenis op iedere bladzijde te lezen geeft, dat een onderworpen volk en dat zich die onderwerping getrooste, nooit iets groots of edels uitgevoerd of aan het licht heeft gebragt, maar *die* volken alleen roemvol bekend zijn, die zelfstandig waren of het zochten te worden. Ook *wij* zijn weer natie, zelfstandige natie geworden, zeggen wij nu bij ons zelve, wanneer wij anderen daarop hooren roemen, en welk volk, denken wij er bij, heeft daar meer voor over gehad, meer daarvoor gedaan, heerlijker dat verkregen, dan wij in vroegere eeuwen? Vrienden! dat wij het dan toch blijven! en daartoe behoort in de eerste plaats, dat gij en ik en alle Nederlanders, ieder op zich zelve zoo veel mogelijk zelfstandig, niet eigennuttig, eigenwijs, Stoïsch zelfgenoegzaam, maar in den zin, als de Oude dat wilde, en wij het nu, dunkt mij, duidelijk begrijpen, *zedelijk- en verstandelijk- zelfstandig* zoeken te worden. — Maar ziedaar mij weder geheel in Holland en bij u in gedachte overgebragt, zoo dat ik mij, bij het opslaan der oogen, verwondere, mij hier te vinden. Zoo trekt het vaderland ons aan, vooral zoo men daar vrienden, oudere en jongere vrienden, en een' werkkring heeft, waaraan men met hart en zin zijn geheele leven gewijd heeft! En zou ik dan de Alpen over willen om daar eindeloos te genieten? Houdt er u verzekerd van: al leefden wij in gelukkig Arkadië, of, wat ons nog gelukkiger zou toeschijnen, in de eeuw van Pericles of Maecenas, zonder vaderland te hebben, zou dat genot voor ons geen genot kunnen zijn: want dat is er niet, zoo als ik zeide, zonder werkzaamheid, en alle werkzaamheid ware dan zonder doel.

Niet alles te willen genieten, wat men verlangt, maar, wat ons te genieten gegeven wordt, dat te smaken en er nut voor zich zelven en voor anderen van te trekken, ziedaar, vrienden, eene wijze les! Dit doen wij dan ook hier, en waar, ook in Italië zelfs, zouden wij dit meer en beter doen? Wat genot, hoog natuurgent, maar ook tevens werkzaamheid en vaderlandsliefde is, en hoe dat alles van elkander afhangt en het een op het ander werkt: geen land, zou ik zeggen, in de wereld, waar men dit beter inzielt dan in dit Berner-Oberland! En ook dit leert men hier — ik ten minste heb het nergens duidelijker leeren inzien — dat men zich in de jeugd van herderwerelden vol onschuld en kalmte al zeer verkeerde begrippen vormt. Wij leven hier, in de daad, midden in de schoonste herderwereld, waar alles de natuur ademt, alles tot genot der natuur dienstig is. Om haar vrij en van alle kanten te genieten, zijn de woningen, met derzelver omgangen, geheel ingerigt: ten blijke deze omgang, dit balkon, een' tuin gelijk, waarop ik thans, midden onder geurende rozen, zit te schrijven. Geene boerin bijna zie ik hier voorbijgaan, of haar hoed heeft een' bevalligen vorm, als die der Arkadische herderinnen, en bloemen zie ik er op. Bestijgen wij de bergen, zoo hooren wij van tijd tot tijd in de stilte der natuur een' herdersknaap in de verte zijn *koelied* zingen, en, houdt hij op, voortdurende zijn nog de harmonische geluiden der klokken van de grazende koeijen. Dit is een nieuw Arkadië, zoudt gij zeggen, niet waar? maar hoort mij verder. Nu en dan laten wij ons over de méren voortroeijen: het water dier meren is zoo schoon! zuiver en doorschijnend is het als kristal, en zoo schitterend groen of blaauw, als de smaragd of het azuur des hemels: en stil daarover met de onzen voortvarende, hooren wij

niet zelden uit de omstreken of uit naburige vaartuigen vrouwenstemmen, zuivere, schoone vrouwenstemmen, in volmaakt akkoord, de schoonste zangen aanheffen. Nu hoor ik u zeggen: is het dan een tooverland, waarin gij u met de uwen bevindt? Vrienden, neen, dat is het niet. Dit Berner-Oberland bevat veel hooger genot, dan tooverwerelden of het zorgenvrij Arkadië: want met werkzaamheid is het genot hier gepaard en vaderlands-liefde verhoogt het. Het zijn geene Sirénes, die oor en hart hier zoo betooveren: eenvoudige boerinnen zijn 't, wat minder stijf welligt en wat meer opgewekt en vrolijk dan bij ons, maar *boerinnen* toch en die naar den harden veldarbeid gaan of er van daan komen. En die herders? zij zingen niet aan de voeten hunner Chloe's, bij murmelende beekjes, in maneschijn, van liefde: rappe gasten, *boeren* zijn 't, zoo als bij ons en elders, maar die van geen grooter genoegen weten, dan oudvaderlandsche liederen te zingen, en geen' heiliger pligt kennen, dan voor het vaderland te vechten, als het er regt op aankomt. Zoodanig is het volk, dat hier, in deze natuur, leeft en geniet, en ik laat het u beoordeelen, of gij er denkbeeldige herders en herderinnen, ja, Sirénes boven zoudt verkiezen. Maar ook dit niet te vergeten! Even als wij onzen Willem van Oranje, zoo eert de Zwitser den grondlegger zijner vrijheid, en op eene wijze doet hij dat, die ook ons ten voorbeelde mag strekken. Ieder voorjaar komen allen uit de omstreken van het Lucerner- of Vierwaldstätter meer bij Tell's kapel te zamen, en vieren daar godsdienstig het feest der bevochtene vrijheid en des onsterfelijken helds: en dat zij daar niet uit sleur en gewoonte opkomen, maar omdat de held in aller harten leeft, dat blijkt uit het vuur zoo wel, dat in hunne oogen straalt, als zij van Willem

Tell spreken, als uit de zelfbewustheid, die men tevens op hun gelaat leest, van in tijd van nood zich even zoo te zullen gedragen. Gedenkteekenen vindt men hier overal zoo van latere, als van vroegere tijden, en niet van heldenmoed alleen, maar ook van trouw en standvastigheid. Bij Lucern ziet men — wij zijn er nog niet geweest; maar, waar men in Zwitserland ook reist, men vindt er de afbeeldsels van — men ziet daar, in eene rots uitgehouwen, een' *stervenden leeuw*: de schicht des vijands, bemerkt men, had hem getroffen. Het is de karakteristieke voorstelling dier brave en dappere Zwitsersche lijftrawanten van Lodewijk den zestienden, die om den Vorst te verdedigen, dien zij trouw hadden gezworen, met leeuwenmoed streden, en, als Leonidas met zijne drie honderd, liever zich slagten lieten, dan aan eer en plicht en het vaderland niet getrouw te blijven. Dat alles vindt men in verdichte herderwerelden niet, waarin het leven, zonder zorg of bedrijf, aan een' zoeten droom gelijk is; maar dáár, aan de oevers dier Vierwaldstättersee, de tooneelen der heldendaden des volks, en waar iedere plek aan een' held of bedrijf herinnert, dáár ziet men het leven, zoo als het is en zijn moet, vol handeling, vol werking en tegenwerking, vol volksgeest en volkskarakter. Welhaast hopen wij ze langs te varen, die oevers, en die plekken te bezoeken en wel, met *Schiller's Tell* in de hand!

Onschuld stelt ons de Arkadische herderpoëzij in de schoonste beelden voor, en van daar het bekorende dier zangen. Zoo dit u in dezelve getroffen heeft en nog steeds bij het lezen treft en bekoort: geluk daarmede, mijne vrienden, het doet uw hart eer aan. Ik rade het u ook niet af, in *Gessner* zoo wel, den dichter der natuur uit deze streken, als in *Theocritus* of *Virgilius*

te lezen. Zulke voorstellingen, mits *waarheid* in de verdichting doorstraalt, en onschuld er naar het leven in geschilderd is, hoe zouden die niet nuttig en heilzaam zijn? Beelden, volmaakte beelden moeten noodzakelijk ons voor den geest zweven, zullen wij naar het volmaakte ons vormen, en het in ons leven en handelen zoeken uit te drukken. Maar weest op uwe hoede, vrienden, dat met uwe zucht voor het goede en edele uwe waarheids-liefde niet in tegenspraak kome. Weet, dat, hoeveel waarheid er ook in die voorstellingen moge begrepen zijn, die voorstellingen zelve valsch zouden bevonden worden, zoo men er de werkelijke wereld in meende afgebeeld te zien: weet — mijne ondervinding, de ondervinding mijns geheelen levens getuigt 't —, dat er niets schadelijker voor ons geluk, niets meer geschikt is om ons het leven te verbitteren, dan valsche voorstellingen van menschengeluk. Want de werkelijke wereld zijn wij niet ingetreden, of, in plaats van zoo reine onschuld te vinden, is men er dagelijks getuige van de ergste misdrijven; in plaats van zoo veel rust en vrede te genieten, wordt men in twisten en wat niet al? gewikkeld, en welhaast zou men, bij het zien en ondervinden van zoo veel list, bedrog en huichelarij, zoo men geene vrienden bij zich had, menschenhater worden. En het slimste heb ik nog niet genoemd: men komt in gevaar van eenmaal egoïst, en de ergste aller egoïsten, van *dweeper* te worden. De schoone beelden der jeugd verflauwen en verdwijnen met de jaren: daarvoor komen woorden, schoone, verhevene woorden, maar zonder zin, zonder samenhang, in de plaats. Schitterende wartaal vervangt de taal der poëzij, en men hoort die op een' toon spreken, als bevatte zij de hoogste wijsheid. De verstandige beklaagt dan den in schijn ijhoofdigen, en

zoekt hem door de rede te regt te brengen; maar hij, zóó is hij met zijn verheven gevoel, zijne mystieke bespiegelingen, zijne denkbeeldige geestenwereld ingenomen, dat hij op de rede en op alle wijzen en verstandigen neêr ziet, en zich alleen, of, zoo niet alleen, met zeer weinigen slechts door een' straal der Godheid verlicht waant. Van geluk mag ik spreken, dat ik daar nog tijdig voor gewaarschuwd ben. Want begint men, als ik, met de schoonste, de bekoorlijkste, maar toch valsche voorstellingen, en gaat men voort met de verbeelding op al hooger en hooger voorwerpen te rigten, men weet 't niet, vrienden, waar het eenmaal met ons op uit zal loopen.

Veel denk ik hier over mijn eigen leven na: want dit is het onderscheid tusschen u en mij: gij ziet alles in de toekomst vooruit, en ik mag zoo nu en dan wel eens op vroegere dagen, bijzonder op mijne kindschheid en jeugd terugzien. Daar is een tijd in mijn leven geweest — zoo even begon ik er al van te gewagen —, dat ik, bij het lezen der Ouden, dag en nacht in de oude wereld mij verbeeldde te zijn, en, naar mate ik mij daar gelukkig voelde, in diezelfde mate mij beklaagde onder zulk een menschdom, als het tegenwoordige is, te moeten leven. Maar, zal ik u tevens zeggen, hoe ik mij weêr langzamerhand met mijne tijdgenooten en met mijn nootlot verzoend heb? Het was, om het u met één woord te zeggen, door aan *waarheidszucht* mij meer en meer over te geven, en door *van valsche voorstellingen idealen*, en *van idealen ideën* af te scheiden. Hoe meer ik de Grieken in hunne geschiedenis van alle kanten zocht te beschouwen, des te meer begon mij de donkere zijde dier natie in het oog te vallen. Dat mishandelen der verdienstelijkste burgers, dat dol voortrennen van opgeruide scharen, die ligtzinnigheid, wraakzucht, wreedheid —

hoe zeer ik dat alles van mij had zoeken te verwijderen, eindelijk maakte het zich van mijnen geest meester, en ik zeide: maar om waarheid is 't mij immers te doen? en al kost 't mij al mijn genoeg, als ik er waarheid voor in de plaats krijg, is de ruil toch niet onvoordeelig. In 't kort, mijne idealen van de oude wereld waren voor mij verdwenen: ze waren bevonden valsche voorstellingen te zijn. En nu ook, van de andere zijde, kwam mij het tegenwoordige menschedom niet zoo geheel verwerpelijk voor. Een hooger karakter vond ik in de Germaansche, dan in de Grieksche volken: dat voelde ik bij het lezen van onzen *Ossian* en het vergelijken van hem met *Homerus*: en moest dit bij mij de schaal zelfs niet doen overslaan? — Maar hadt ge, zult gij zeggen, nu geen leed er van, uwe idealen zoo verloren te hebben? Dat had ik, vrienden; maar in plaats van valsche beelden kreeg ik ware, kreeg ik ten minste eigenlijke *ideal*en voor 't oog, en kon ik mij daardoor dat verlies niet getroosten? Dit vat gij welligt nog niet; maar ik zal het u zeggen. Op menschen en volken had ik steeds toegepast al wat mijne zucht voor het volmaakte mij had doen voorstellen. Dit deed ik nu niet meer: het onvolmaakte kwam mij meer en meer voor, eene der hoofdeigenschappen van al het *menschelijke* te zijn, gelijk het volmaakte alleen het *goddelijke* eigen is, en stoutweg zeide ik nu: zoo gij idealen wilt, zoek ze niet in de menschenwereld zelve: daar kunnen zij niet zijn. Zoo wendde ik dan het oog elders heen: ik lettede op hetgeen menschen en volken hadden *trachten* te worden of daar te stellen, en nu kreeg ik wat ik verlangde. Dat is altijd, zeide ik, het volmaakte geweest: naar idealen ten minste is het ontworpen geworden: anders toch hadden zij nooit iets schoons, iets goeds,

iets edels en voortreffelijks uit kunnen voeren. Wat denkt gij? moest deze veranderde wijze van zien op mijne studiën niet grooten en heilzamen invloed hebben? Waarheidszucht, vrienden! had mij tot *vrij* mensch gemaakt, daar ik te voren de slaaf mijner verbeelding en mijner valsche idealische voorstellingen geweest was. Voorbeelden mogen het u ophelderen. Demosthenes, om dit te nemen — zoo even sprak ik nog van hem — had ik te voren als volmaakt burger en staatsman zoeken te verdedigen, en, wat men mij ook tegenwierp, het wegwerpen van zijn schild in den slag bij Chaeronea, het verlaten van het gezantschap aan Philippus, zelfs ook de Persische geschenken, ik weet niet hoe, maar toch had ik het weten goed te maken, om mijn ideaal zuiver te houden. Even zoo had ik niet kunnen gedoogen, dat men van mijn' Plato, van Cicero, van beider schriften en philosophie eenig vermoeden deed blijken, als ware er op hen en het hunne toch wel iets aan te merken. Nu zeide ik ronduit: ver waren die allen met al wat zij ons opgeleverd hebben van de volmaaktheid af. Idealen zijn hoog, oneindig hoog boven de menschelijke zaken verheven, maar zij hebben *gestreefd* naar het volmaakte, gelijk alle menschen daar naar streven, de geheele natuur daar naar streeft, en zij, die Ouden, zij zullen de idealen van het schoone en goede, in hun handelen en spreken en schrijven, wel het best uitgedrukt hebben: ziedaar wat ons te beschouwen, te bewonderen, ook na te volgen valt: en waagden het sommige van hen, als Xenophon in zijne *Cyropaedie*, en Plato in zijn' *Staat* naar diezelfde idealen, de een eene volmaakte heerschappij, de ander een volmaakt gemeenebest te schilderen, al kan aan dezelve de werkelijke wereld, die onvolmaakt is en het altijd zal blij-

ven, niet beantwoorden, de waarheid in de verdriching vervat moet het voorwerp onzer naauwkeurigste onderzoekingen zijn. Er kwam nu wel voor mijn oog, ik beken 't, een nevel over de oudheid heen; maar al wat uit de oudheid tot ons overgekomen is, kunstgewrochten zoo wel als schriften, en al wat de eersten der Grieken en Romeinen naar de idealen van het schoone en goede ontworpen hadden, dat kwam mij nu in vollen glans en luister voor den geest. Hoe mij dit aanspoorde om de overblijfselen der Ouden grondig te bestudéren, door mij geheel in hunne taal, in hunne wijze van denken en handelen, in hunnen geest in één woord, over te brengen, behoeve ik u niet te zeggen; maar daar bleef het niet bij. Om waarheid was het mij nu eenmaal, zuivere waarheid te doen, en nu vroeg ik: hebben die Ouden ons van dit alles wel de ware voorstellingen gegeven? Ieder mensch, ieder volk, iedere leeftijd heeft op zijne wijze steeds idealen uitgedrukt. Gij ziet, hoe ver zich het veld mijner studiën uitbreidde. Latere gedenkstukken moesten nu mede beschouwd, latere dichters en schrijvers mede gelezen, latere tijden mede onderzocht worden. En toen aan het vergelijken van dat alles, om het ware ideaal te vinden!... Wat zal ik meer zeggen? ik was op weg, om mijne eigene nietigheid door en door te gevoelen: maar tevens om het volmaakte, waarnaar ik streefde, uit de volmaaktste beelden, die menschen er zich van voorgesteld hadden, eenigermate te leeren kennen. Het ging mij als een' schilder, die wat schoons en waars op zijn paneel zoekt te brengen, en daartoe naar Italië en elders heen reist, om de voorstellingen der eerste meesters uit hunne meesterstukken op te maken: deze toch, denkt hij, zullen bij het hoogste, het ware ideaal, wel het naast gekomen zijn.

Gij staat welligt verbaasd, vrienden, van de hoogte, die ik beklommen heb; maar *nog* moest ik een' trap hooger, om eindelijk weêr tot mij zelve te komen en den weg te vinden, die naar de waarheid leidt. Er bleef mij nog over, gelijk ik zeide, van *idealen ideën* af te scheiden, en dit heb ik aan Socrates vooral en Plato, en den man niet te verzwijgen, die mij in kennis met deze beide gebragt heeft, ook aan mijnen Wyttenbach, den onvergetelijken! heb ik dit te danken gehad. Socrates hoorde ik altijd vragen: wat is schoon, wat leelijk? wat is goed, wat kwaad? wat regt, wat onregt? wat heilig, wat onheilig? en Plato sprak mij gedurig van *het schoone, het goede, het regte, het heilige*: — ziedaar de *ideën*, zeide hij, en wees naar boven, de eeuwige ideën, die de Godheid aanschouwde bij het vormen der wereld en de mensch moet trachten in 't oog te krijgen en in 't oog te houden, zal hij καλοκάγαθός, zal hij φιλόσοφος, zal hij volmaakt mensch en der Godheid gelijk worden. Dat beviel mij boven alles: want verhevener taal had ik nog nimmer gehoord, en nu meende ik de idealen, die ik van anderen gevonden of zelf gevormd had, te zullen kunnen toetsen. Aan die eeuwige, die onveranderlijke ideën, dacht ik, moeten zij beantwoorden, anders zijn het geene ware idealen. — Maar, wat zijn die ideën? hoor ik u vragen: daar boven, zeide Plato; doch wie heeft die immer aanschouwd? — Zoo vroeg ik ook, vrienden, en na jaren daarover nagedacht te hebben, zie! zoo kwam ik van mijne hoogte, mijne verbazende hoogte, geheel op de aarde terug. Alle menschen zag ik, in al hunne beoordeelingen, het schoone, het goede, het regtvaardige, in één woord, de *ideën* tot maatstaf en proefsteen nemen, alle menschen hoorde ik er van spreken en in alle gesprekken, het mensch-

dom zelf zag ik er naar handelen en in alle tijden, of ten minste voorgeven van er naar te handelen. En nu hield ik op te vragen, waar die ideën toch mogten zijn, maar schreef ze eenvoudig aan 's menschen geest toe, die ze noodzakelijk zich voorstelt om te kunnen denken en oordeelen, maar ook des te beter denkt, des te zekerder oordeelt, des te volmaakter idealen zich vormt, en de idealen van anderen des te juister schat, hoe zuiverder hij zich die voorstellen kan. — Zoo kwam ik eindelijk tot mij zelven terug, en nu meende ik tevens het pad der waarheid gevonden te hebben. Met mij zelven dus aan te vangen! dacht ik. Den zin voor het schoone en goede en regte, vooral voor het ware, dien ik met alle menschen gemeen heb, dien moet ik voortgaan met door het beoefenen van kunsten en wetenschappen, door het lezen van ouden en lateren, door zamen te spreken met anderen en zamen met hen te onderzoeken, onophoudelijk te scherpen en te veredelen. Hoe beter mij dat gelukt, des te minder gevaar zal ik loopen van valsche voorstellingen en hersenschimmen voor reine idealen te houden, des te gewisser zal mijne uitspraak zijn over hetgeen waarlijk schoon, waarlijk goed en regt en heilig, in één woord, over hetgeen *waar* is. Nu, vrienden, nu eerst raakte mijn inwendige zin in volle werking!

En welken invloed deze geheele omwenteling mijner ziel op mijn leven gehad hebbe, is moeilijk te beschrijven. Het kwam mij voor, als ware ik op eens ontwaakt uit de droomen mijner jeugd. Hoe meer ik op mij zelven steeds terugkwam en mij zelven zocht na te vorschen, des te duidelijker ging ik beseffen, waartoe ik hier gekomen was: niet tot genot zonder werkzaamheid, hoe kan dat doel voor een' mensch zijn? zeide ik: men late dat aan sentimentéle herders en hun vee over:

neen! volmaking, verstandelijke en zedelijke volmaking, en ook anderen daartoe te brengen, dat moet het doel, het vaste doel mijns levens zijn. En daartoe, begrijpt gij, kwam mij nu mijn geheele studie, al wat ik te voren beschouwd, onderzocht, gelezen en beoefend had, ieder oogenblik te pas: vooral maakte ik mij de voorstellingen, de idealen der eerste staatkundigen en wijsgeeren van vroegere en latere tijden, bijzonder ook die der eerste dichters ten nutte, om er zoo veel mogelijk mij naar te gedragen, en er, om zoo te spreken, op het paneel mijns levens een' en anderen trek uit over te brengen. Dit deed ik, zeg ik, zoo veel ik kon, maar liever, dit zocht, dit trachtte ik te doen, of, om het nog juister uit te drukken, zoo zag ik, wat mij te doen stond, hoe weinig ik het ook deed, en hoe men tot waarheid en deugd kan komen. Maar genoeg: studie en leven leerde ik in noodzakelijk, in onafscheidelijk verband brengen. Die door studie niet beter wordt, zeide ik, en er ook niet anderen door zoekt te verbeteren, wat heeft hij er aan? — Aan *waarheidssucht* ben ik dit alles verschuldigd, vrienden, en ook dit nog, dat voor het *geluk des levens* zoo hoogstbelangrijk is, dat ik, mij zelven zoo onderzoekende, ook mijne medemenschen en de wereld, waarin ik leef en leven moet, beter heb leeren kennen. Ik klaagde nu niet meer over den tegenwoordigen tijd, als ware men in Griekenland alleen gelukkig geweest. Te midden van zoo veel verkeerdheid en boosheid en gruwelen, waarvan wel altijd de wereld vol zal geweest zijn, vond ik overal menschen, die het goede wilden en zochten, hier en daar ook dezulken, op wier gelaat ik las, dat er iets verhevens en schoons in hun binnenste huisvestte: ook vrienden vond ik, of, die ik had, leerde ik waarderen, (dit kon mij

de oudheid niet geven) vrienden in de hoogere betekenissen des woords, in wier schoone ziel ik mij spiegelde en mij zelve als aanschouwde, tot mijne beschaming, ja, maar tevens tot mijne veredeling, daar zij mij het beeld van deugd en waarheid te klaarder voor den geest deden krijgen. Wat zegt gij? moest ik mij niet geheel met mijn' leeftijd en mijn lot verzoenen? en wat mijn lot betreft, geen schooner, kwam 't mij voor, kon een' mensch te beurt vallen, dan mij was beschoren. Het was dat ik mij steeds midden onder jonge menschen bevond, wier jeugdig gevoel het mijne altijd jeugdig en levendig deed blijven, wier opmerkingen en vragen mijnen geest steeds scherpten en mijn' lust tot onderzoek, mijne zucht voor waarheid aanhoudend voedden. En onder dezelve, — ook dit was mij beschoren, en is er iets benijdenswaardiger? — vond ik er ook, die zich onbesmet hadden bewaard, mij regt in de oogen dorsten te zien, als zij mij van waarheid en deugd, als zij van *onschuld* mij hoorden spreken, en daarom mij lief kregen, daarom mijne vrienden werden, omdat zij, onder dat spreken, voor deugd en waarheid, het doel hunner begeerten, zich hadden voelen ontvlammen. Wat zou ik hiervan nog niet te zeggen hebben! Maar hoort het einde mijner geschiedenis, vrienden. Ik eindigde met niet alleen *in* mij te ontdekken, wat ik mij *buiten* mij verbeeld had, maar ook met *rondom* mij te vinden, wat ik te voren, om gelukkig te wezen, in Arkadië, in Latium, in Ionië, in Attica en ik weet niet waar al gezocht had. Wat zeg ik? Veel meer vond ik hier dan ik mij daar in mijne jeugd van had kunnen voorstellen. Want wat is genot zonder vaderland en betrekkingen, waarvoor men leeft en werkzaam is? en wat is edeler werkzaamheid, wat hooger genot, dan anderen tot het

schoone en goede op te leiden en met hen de vruchten van dat onderling streven te smaken?

Ziedaar dan, vrienden, hoe ik afgedwaald ben en weêr, door middel mijner leidslieden, heb zoeken te regt te komen. Gijlieden, meen ik, zult wel zoo wijs en verstandig geweest zijn van er u voor te hoeden; maar trekt u welligt nog heden het hart naar die schoone, bekorende tooverwerelden, leert dan uit mijne onder-vinding. Ook hier, gelijk in alle andere menschelijke zaken, maar hier voornamelijk, komt de les der wijsheid zoo te pas: *die staat, zie toe dat hij niet valle*. Want hoe ligt men zoo te ver kan komen, leeren ons de voor-beelden van zoo velen, die bij gebrek aan zulke leids-lieden, als ik gehad heb, of door verkeerde te volgen, steeds op het dwaalspoor gebleven en eindelijk tot mystiekerij, tot volslagen dweeperij gekomen zijn. Want het is maar zoo, als ik daar even begon te zeggen: ligtelijk slaat men daartoe over, wanneer men van jongs af het hoofd vol valsche voorstellingen gekregen heeft, en, let wel! het zijn de eerste geniën, die er 't ligtst toe vervallen. Middelmattige menschen, zegt Plato, hebben het nooit in wat 't ook zij, en zoo min in het kwade als in het goede ver gebragt. Zonder levendige ver-beelding, zonder scheppend vernuft en schitterende gaven heeft nooit een dweeper de wereld beroerd. Daarom verwondert u niet, zoo gij niet alleen zwakken van geest ziet dweepen, maar menschen ook even zeer en 't ergst, van wie gij zulks het minst zoudt verwacht hebben. Het hangt hier alles van de verbeeldingskracht af: wordt die niet bij tijds door de rede beteugeld, zoo komt men van lieverlede tot allerlei buitensporigheden en men eindigt met zich in het verderf te storten. Dweepzucht is eene koorts, zegt men, en zeker, vele

eigenschappen heeft zij met dezelve gemeen, en deze voornamelijk, dat het zwakheid is wat kraecht sehijnt te zijn, en beide even zeer den mensch naar ziel en ligehaam van zijn' bloei en natuurkracht berooven. Hoe men van koortsen menschen geneest, laat ik den geneesheer over om het hun voor te schrijven; maar voor dweepsucht, vrienden, weet ik een middel, ten minste een behoedmiddel, dat niet faalt: het is, dat men van jongs af zich gewenne, om *waarheid* en niet dan *waarheid* te willen en te zoeken: en dat voorschrift, maakt er staat op, is voor alle ziekten en kwalen der ziel een algemeen en zeker geneesmiddel. Gij weet, hoe men *de Waarheid* afbeeldt: zij houdt een' spiegel in de hand en heeft het gelaat met een' sluijer overdekt: voorts is het eene schoone, bevallige, bij uitstek beminnelijke vrouw. Zulk eene gids, wie zou die niet gaarne volgen? Maar weet, dat zij ons op onzen weg gedurig dien spiegel voor de oogen houdt, en wij daarin dan ons zelve met al onze misvattingen, vooroordeelen, buitensporigheden, dwaasheden, gebreken, wie toch heeft die niet? tot onze verbazing en schande te zien krijgen. De meeste harer volgers haten dien spiegel, hoe zeer zij ook verzekeren, dat zij *haar* beminnen: doch *zij* zegt: *zoo lang gij van dat alles niet rein zijt, o mensch, kunt gij mij niet beminnen, en zoo lang gij u niet geheel en onverdeeld aan mij overgeeft, ligt ik den sluijer van voor mijn aangezicht niet op.* Wat zegt gij van deze dichterlijke voorstelling? maar, vrienden, geene andere taal doet ons de wijsbegeerte hooren. *Ken u zelven* roept ons de vader der wijsbegeerte en met hem ieder, die wijs en verstandig is, toe: en Plato voegt er bij: *het oog der ziel moet gezuiverd, en op het ware, op de ideën gerigt worden; maar dan ook in alle verzoeking, verleidingen, bij allen*

*tweestrijd met ons zelve, alleen te vragen: wat is schoon? wat is goed? wat is regt? wat is heilig? en zonder her- of derwaarts te zien, naar die eeuwige ideën te leven en te handelen! Door dit te doen, o mensch, wordt men gelukkig, in waarheid gelukkig, en meer en meer der Godheid gelijk. Nog eens, wat zegt gij van dit alles, vrienden? Maar ik weet, wat gij er op antwoorden of liever met mij er nog bijvoegen zult. » Verheven wijsgeer! — zullen wij zeggen — wij juichen u toe, wanneer wij u dus hooren spreken: maar sedert gij van hier verscheiden zijt, heeft het menschdom uwe ideën, uwe goddelijke ideën, in een' mensch, die op aarde verscheen, verwezenlijkt gezien: *waarheid* en *onschuld* waren de grondtrekken van het beeld der Godheid, en *liefde* bezielde het in spreken en handelen. Om ons daaraan gelijkvormig te doen worden, zal ook uwe wijsbegeerte ons dienen: maar *dat* ons te aanschouwen te geven en ons *daardoor* rein en heilig tot God te brengen, verhevenste aller wijsgeeren, dit vermogt uwe wijsbegeerte niet."*

Rüdesheim aan den Rijn.

Na dit geschreven te hebben — het was te Interlaken in Berner-Oberland: — legde ik de pen neêr om te midden dezer verhevene bespiegelingen Gods schoone natuur, zoo als die daar zich vertoont, te aanschouwen en te genieten. Thans zijn wij op de terugreis en reeds voorlang hebben wij de Alpen uit het gezigt verloren; maar men verlaat dat land niet, vrienden, zonder herinneringen met zich te nemen, die het leven, zou ik zeggen, moeten voortduren. Nog steeds staan zij voor mijnen geest daar, die Alpen, met die hemelhooge,

glanzende toppen, en levendig, diep gevoel ik nog steeds, wat mij derzelver aanblik, wat mij sedert de Vierwaldstättersee, en boven alles de Rigi te gevoelen en te beseffen heeft gegeven. Het is die oorden vooral eigen, dat er de natuur op het innerlijk gevoel zoo wel, als op de zinnen, hoogen, ongekenen invloed uitoefent. Nergens nog zagen wij bloemen zoo frisch en levendig van kleur, nergens in rivieren of meren het water zoo schoon en doorschijnend, nergens den hemel zoo schitterend blaauw, als dáár in dat Paradijs. Moet dat niet de geheele ziel verlevendigen en als verhelderen? Wat zuiverheid van hart, helderheid van geest en verstand is, geeft dáár ons de natuur als in een' spiegel te aanschouwen: en geen wonder dus, hetgeen ik nu eerst begin op te merken, dat *onschuld* en *waarheid* dáár zoo gestadig de stof mijner gepeinzen geweest is. En wat zal ik van elke dier streken bijzonder, van Grindelwald's valleijen, van dat Lauterbrunnen, dat land der bronnen en water-vallen, en wat dat bij ons opgewekt heeft, zeggen? Aanhoudend duurt dat ruischen dier bergstroomen daar voort, en wie denkt dan niet in, dat dit reeds sedert jaarhonderden, jaarduizenden zoo voortgeduurd heeft, en nog jaarduizenden zal voortduren, zoolang de Alpen daar staan: en wie, die dat indenkt, voelt zich dan niet door gevoel en besef van eeuwige voortduring als weggesleept en medegevoerd? Maar de Rigi, vrienden! zoo gij ooit in Zwitserland komt en wat zien en gevoelen wilt, dien moet gij dan beklimmen, en den nacht er op doorbrengen om 's anderen daags van daar de zon te zien opgaan. Wij hebben dit met al de onzen gedaan, en zeker, niets heeft op ons voor ons geheele leven dieper indruk gemaakt. Terwijl het nog nacht was van rondom, en wij met al de aanschouwers (van alle natiën vindt men daar menschen

in grooten getale bijeen) op den top des bergs naar het oosten uitzagen, trof ons op eens van ter zijde het rozenrood der hooge Alpentoppen: schoon, bekorend schoon stak dat bij de duisternis van rondom af: en zoo begon niet de dageraad aan te breken, of een herdersknaap, die ons met zijn' hoorn vooruitgetreden was, begroette op Zwitsersche wijs en toon dezen bode van den aankomenden dag. Van oogenblik tot oogenblik kwamen nu die reuzengebergten zoo ver het oog reikte, als een grootsch amphitheater, in volle pracht en majesteit te voorschijn. En nu trok ook Zwitserland daar beneden, als ware het ééne vallei, maar als de schoonste aller valleijen, vol meren en stroomen, het oog tot zich. Klein schenen die stroomen en meren, als beken en plassen; maar des te hooger voelde men zich verheven, en over dezelve zag men nu wolken zich vormen, even als die zich boven onze landen vormen; maar bij ons ziet men die boven, dáár beneden, laag beneden zich: zoo was 't als of men al hooger en hooger oprees, totdat de nevel, door de stralen der zon uit water en grond opgeheven, alles daar omlaag bedekte, en men als opgenomen wierd naar het azuur des hemels, met het oog op de Alpen, die eeuwige rotsen, gevestigd. Dat was een schouwtooneel, vrienden, dat zich niet beschrijven laat, gelijk gij begrijpt; maar eens aanschouwd, nooit vergeten wordt, ja, voorgevoel, duidelijk voorgevoel in ons nalaat eener hooge, eener hemelsche bestemming.

Coblentz.

Meer en meer naderen wij den vaderlandschen bodem, en ver reeds, zeer ver liggen de Alpen buiten ons gezigt;

maar toch is 't mij, als of ik ze nog steeds daar in vollen luister voor mij zie, die Jungfrau, dien Schreckhorn, dien Pilatus met de wolker boven, vooral die Jungfrau, zoo schoon van vorm, als helder, schitterend van glans. Ik herhaal 't, vrienden, wat ik onlangs u schreef: hetgeen men daar eens aanschouwd, en, bij het beschouwen, innig gevoeld en beseft heeft, nimmer vergeet men dat. Schoon vooruitzigt voor mijn volgend leven! Steeds zullen mij die herinneringen den geest verhelderen en het hart verhoogen. En mag ik hierbij niet opmerken, dat ons de verbeelding dat alles naderhand minder treffend, maar *nog* schooner voorstelt, dan het oog het ons te voren had doen aanschouwen.

Bij Godesberg.

Nog eens neem ik de pen op, maar nu ook alleen om het geschrevene te besluiten. Het is mij met lust, *con amore*, van de hand gegaan, dat schrijven daar in Zwitserland: en komt het velen voor een naschrift wat al te lang voor, welligt vindt deze of gene het op de brieven mijns vriends niet geheel ongepast. Maar twee zaken denke men in: vooreerst, dat men in geen land meer behoefte van schrijven zoo wel, als van spreken gevoelt, dan daar, in dat zelfde Zwitserland. Want het is daar niet genoeg tot elkander te zeggen: *wat is dat schoon en heerlijk! en zie nog eens derwaarts! en nu weder hier!* indrukken krijgt men er in het binnenste der ziel, die men aan anderen zoo terstond niet mededeelen, ja, zich zelven ook niet terstond verklaren kan, maar die men alleen al schrijvende en al gestadig voortschrijvende, zoo men daartoe gepast doel en onderwerp bekomen

heeft, zich tot helderheid brengen kan. En ten andere, dat daartoe geen onderwerp of doel geschikter is, dan waarop ik onder het schrijven als bij toeval gekomen ben, toen ik van zelfs op het papier mijne jonge vrienden een woord ging toespreken, en het geslacht, dat ons te vervangen staat, tot het ware en goede zocht op te wekken. Ik weet niet, welke stof rijker, welk doel hooger, welke bezigheid met de aandrifft der natuur, die men daar krijgt, meer overeenkomstig is. Voor de toekomst toch is het vooral, dat de natuur ons het hart ontsluit, en met opgeruimden zin doet zij er ons veel schoons en goeds van hopen en verwachten: drijft zij ons dan zoo van zelfs niet aan om er voor te doen wat men vermag? En is men eenmaal begonnen met de bloeiende, krachtvolle jeugd, die voor het vaderland en de menschheid op scholen en hoogeschoolen rijpt, en waarvan én vaderland én menschheid het meest te hopen en te verwachten heeft, met deze al schrijvende toe te spreken en met den geest te bezielen, waarmede men zelf daar, dáár aan den voet der Alpen, is bezielde geworden, wie, wie is dan, vraag ik, zijn pen meester?

Maar ik zoek mijn Naschrift te besluiten, en evenwel keer ik weêr geheel in Zwitserland terug. Dat ik mij dan toch eenmaal tot de *brieven* mijns vrienda alleen bepale! Ik wil daarover gaarne nog ten slotte met mijnen lezer wat praten.

Zij waren mij dan, als gezegd is, niet onbelangrijk, en dat waren zij mij om den inhoud niet alleen, maar ook daarom, dat zij mij in mijnen leeftijd van vóór twintig, vijfentwintig jaren terug bragten, toen ik even zoo, als mijn vriend onlangs, aan den mond van ouden en wijzen hangen bleef, en ook gesprekken van hen plagt op te schrijven in den vroegen morgen en met

zonderling vermaak. Onder het lezen dacht ik dikwijls: zoo ik mij zelve had willen schilderen met al mijne leergierigheid, en geheel zoo als ik was in die dagen, ik had, geloof ik, geene andere brieven geschreven. Doch dit raakt alleen mij: maar bij de uitgave van dit stuk mij nu in de plaats der lezers stellende, die, na het lezen van dialogen, doorgaans nieuwsgierig zijn te weten, wie zij toch hebben hooren spreken, meen ik dezen of genen te hooreu vragen, wie toch wel die zekere *** en die †††, wie vooral de *Oude* zijn moge, die ons zoo lang heeft bezig gehouden. Veel mag ik van hen niet zeggen, daar het mij verboden is, gelijk men weet; maar toch, lezer, mag ik u wel omtrent hunne wijze van denken en beschouwen vragen: komt het u niet voor, dat die beide eerstgenoemden nog geheel in de tijden van vóór onze herstelling denken en spreken, de eerste in die van Napoleon, de andere wat vroeger, toen men nog van vrijheid en natuurvrijheid den mond vol had? Onder Napoleon, weet ge nog wel, zocht men onze Akademiën op een' Franschen voet in te rigten en in de daad in Atheneën of diergelijke instellingen om te vormen: en, wat nog erger is, den Staat zocht men te ontheffen van den last der onkosten voor het openbaar onderwijs, en dien geheel op de leerlingen te leggen: het geschikte middel om in de natie met der tijd alle leergierigheid te onderdrukken en te verdooven. Die *** sprak nog geheel in dien geest: niet, dat hij zulks weêr ingevoerd wilde hebben: het tegendeel! hij meende gansch nieuwe zaken bedacht te hebben. Maar denk nu niet, dat dit wenken zijn om die beide uit te vorschē: geloof mij, beide soorten van menschen zijn in ons vaderland, wat zeg ik? zij zijn in gansch Europa zoo talrijk en zoo verscheiden, dat ge met zoeken hoogst-

waarschijnlijk gevaar zoudt loopen van gedurig een' misgreep te doen. Maar die *Oude*? wie *die* toch mag zijn? zulke mannen vindt men in zoo grooten getale niet? Dat durve ik niet toe te stemmen. Ook zonder grijze haren, zijn er velen, God dank! zeer velen en overal, die nog even zoo denken en spreken en, spraken zij wat meer en wat harder, ons welligt aan den ouden Socrates, aan den ouden Demosthenes zouden doen denken. Evenwel een Socrates der negentiende eeuw is hij niet, veel minder een Demosthenes onzer tijden. Hij had ons anders een geheel andere taal doen hooren. *Waarheen? o menschen! waarheen?* had hij gezegd: *wat is het doel van uw voortrennen? of hebt gij geen doel? Gij komt terug, ziet gij het niet? tot hetgeen gij nog zoo pas gezegd hadt, u zelve en uw vaderland onwaardig te zijn. Staat stil en merkt op! Wat is het, dat wij van onze voorouders ongeschonden bewaard hebben? Is 't niet opvoeding en onderwijs, de ziel van den staat? En is 't dat niet, dat juist, waardoor gij nog de opmerking en bewondering van Europa verdient? en gij zoudt u dat laten ontnemen? Nederland! Nederland! denk aan uw wapen! het is een wakende leeuw, en het opschrift er van is: IK ZAL HANDHAVEN!* Zóó zou een Socrates, vooral een Demosthenes in den tegenwoordigen tijd bij ons spreken; maar die toon is niet zoo doorgaans de toon onzes grijsaards: hij houdt ook meer van het goede te prijzen, dan van het kwade te laken, gelijk hij zelf gezegd heeft. Maar desnietteenstaande, al is hij dan geen Socrates, hij heeft toch wel iets Socratisch, en d i t heeft hij van Demosthenes, dat hij ons te beseffen geeft, wat wij *nog* vermogen en dus *nog* mogen hopen, zoo wij maar willen en pogen. Maar wie is hij dan? hoor ik op nieuw vragen: tot ons toch zal hij wel behooren en niet tot de oude

wereld. Gewisselijk! is mijn antwoord; bij ons is hij t'huis: Nederlander is hij in de ware beteekenis des naams, en toch, lezer, gij zoudt *hem* nog moeilijker dan een' der anderen uitvinden. Want de Wijze houdt zich veelal schuil, weet ge: *qui bene latuit, bene vixit*, zegt hij: en volgens onzen Frans Hemsterhuis, is hij *daar* het minst te vinden, waar men hem het *meest* zou zoeken. Maar waartoe moeite genomen? de vraag is immers maar, *wat* er gezegd zij, en of dat ter bevordering onzer *wezenlijke*, onzer *teederste* belangen nuttig en heilzaam zou kunnen zijn: *wie* het dan gezegd hebbe, is onverschillig. Ja! al mogt iemand in het vermoeden komen, dat mijn vriend verdicht had, dat hij in den persoon van onzen Oude, en volgens gesprekken, die hij in de daad met hem schijnt gehouden te hebben, het beeld van een' Socrates voor onze eeuw, hoe het dan ook moge uitgevallen zijn, had zoeken te schetsen, en het mij tot waarschuwing en zelfverbetering had voorgesteld, kan het stuk maar nut doen in de wereld, ik zoude hem zijn vermoeden niet ontnemen: schoon ik toch, wat mij betreft, te veel waarheid in alles vinde, om het voor verdichting te houden. Maar, zou men ook weêr kunnen zeggen: in fabelen kan waarheid schuilen, en waarheid wordt niet treffender, dan in fabelen, voorge dragen. Ik beslisse het niet; maar eindige mijn naschrift met de spreuk, de echt Socratische spreuk en die op al wat geschreven is of nog zal geschreven worden, hetzij in proza of poëzij, hetzij als verhandeling of als dialoog, toepasselijk zal moeten zijn:

*Rien n'est beau que le vrai; le vrai seul est aimable:
Il doit règner partout et même dans la fable.*

AANTEKENINGEN.

Bl. 11. *In mijn' tijd.* — Zie *Ph. W. Van Heusde*, *Brieven over het beoefenen der Wijsgeerte inzonderheid in ons Vaderl. en in onze tijden.* Utr. 1837. Brief VI.

Bl. 24. *Onzer maatsch. tot Nut van 't Alg.* — Over deze stichting van J. NIEUWENHUIJZEN in 1784, die buiten de toenmalige Republiek der Vereenigde Nederl. hare weërگا in Europa niet kende, zie het oordeel van vreemden, b. v. van *Cuvier*, *Rapport sur les établis. d'instr. publ. en Hollande.* La Haye 1816 (zie *Bijdragen voor het schoolwezen*, 1812. Deel III), van *Vict. Cousin*, *de l'Instr. publ. en Holl.* Paris 1837, van *Ramon de la Sagra*, *Voy. en Holl. et en Belg.* Paris 1839, van *O'Malley*, *Schets van het lager onderwijs in Holland, Pruissen, België en Frankrijk.* 1841.

Bl. 25. *Cuvier.* — Zie bl. 41, 43. *Vict. Cousin* t. a. pl. bl. 16, 49.

Bl. 27. *Revius.* — *Jac. Revii Daventria illustrata.* L. B. 1651 p. 31.

Bl. 28. *Men spreekt.* — *Delprat*, *Verh. over de Broeder-*

schap van G. GROETE en over den invloed der Fraterhuizen op den wetensch. en godsd. toestand voornamelijk van de Nederl. na de XIVe. eeuw. Utr. 1830. — 2e. verm. en verbeter. druk. Arnhem 1856. — G. Kramer, Die Brüderschaft vom gemeinsamen Leben. Berlin 1856.

Bl. 33. Pitcairn(e). — Archibald Pitcairne, Schot van geboorte, was gedurende één jaar (1692—1693) Hoogl. in de Geneesk. aan de Hoogesch. te Leyden. Zie *M. Siegenbeek, Gesch. d. Leydsche Hoogesch.* I, 294. II, 160, 405, vooral *De Chaufepié, Nouv. Dict. s. v.* Het punt dicht staat vollediger bij *Collet d'Escury, Holl. roem in k. en wetensch.* D. I. Aant. bl. 65.

Bl. 35. Locke. — Zie *the works of J. LOCKE.* D. X, 21. — *Lord King, The life of J. LOCKE, with extracts.* D. I, 295.

Bl. 50. Rousseau. — *Emile*, liv. II init.

Bl. 52. Crassus bij Cicero. — *de Orat.* II, 21.

Bl. 74. Homerus. — Zie bl. 84, 230. *Ph. W. Van Heusde, School van Polybius* bl. 62, 180 vlg.

Bl. 88. Degerando. — *Hist. comparée des syst. de philos.* I, 335. Daar *Fr. Hemsterhuis* meermalen genoemd wordt in deze Brieven, volgt de plaats hier in haar geheel. *Le dix-neuvième siècle a eu peu de penseurs aussi originaux, peu de moralistes aussi purs, peu d'écrivains aussi exercés dans l'emploi de la méthode Socratique que ce philosophe que nous appellerions volontiers le Socrate Batave, HEMSTERHUIS. Il faut lire surtout ses deux dialogues intitulés l'un Sophyle, l'autre Simon. Le premier offre le développement le plus naturel et le plus sensé du système des connaissances humaines; il le fait sortir du phénomène de la conscience; il établit d'une manière aussi neuve qu'ingénieuse la réalité des connaissances, la simplicité de l'ame, le droit que nous avons d'étendre nos jugemens sur l'existence des objets externes, et le rapport de l'homme avec le système des intelligences.*

Les facultés de l'ame forment l'objet du Simon, et leur théorie n'y est pas exposée d'une manière moins neuve et moins philosophique. L'imagination et l'intellect en forment les deux principales branches; la première précède la seconde, selon l'ordre de succession; celle-ci précède celle-là selon l'ordre de prééminence; l'harmonie du système des facultés en compose la plus haute perfection. Aucun philosophe, à l'exception de Herder, ne nous paraît avoir mieux mis cette importante vérité dans tout son jour. Zie Meyboom, Oeuv. philos. de Fr. Hemst. 3 voll.

Bl. [89](#). Schrader, Van Ommeren, en bl. [97](#) Nodell. — Zie over dezen bijzonder *Mem. Heusdii. Comm. Rovers.* p. [7](#), [11](#). *Coll. D'Esc. Holl. roem.* IV, [1](#), [35](#), [46](#), en in de Aant.

Bl. [92](#). Veel gelooven —. Zie bl. [182](#). *Ph. W. Van Heusde, Socrat. School* III, [215](#).

Bl. [93](#). *De kunst van genezen.* — *Ph. G. Van Heusde, Init. phil. Plat.* Ed. II p. [56](#).

Bl. [107](#). *Ruhnkenius.* — *Elog. Hemsterhusii* (Opp. [1](#), 266).

Bl. [111](#). *Die schriften der tegenw. Hellenen.* — Zie onder anderen Ἀδαμαντίου Κοραῆ Παραίνσεις πολιτικαὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, met Duitsche vertaling uitgegeven door J. K. VAN ORELLI. Zürich 1823. Over Coray vgl. *Cours de littér. Gr. moderne, donné à Genève par Jacobus Rizo Néroulos; publié par J. HUBERT.* Genève. 1828. p. [114](#) sqq. *L. Von Sinner, über das Leben und die Schriften von Diamant Coray.* Aus dem Französischen, mit Zusätzen von C. OTT. Zürich 1837. p. [38](#).

Bl. [129](#). *Göttingen.* — *Ph. W. Van Heusde, Brieven over het beoef.* enz. bl. [10](#), vlg.

Bl. [139](#). *De Rhoer.* — Dezelfde, *C. W. De Rhoer gekenschetst, bijzonder als geschiedkundige.* (In ter nage-

dachtenis van C. W. De Rhoer en W. H. De Beaufort. Utr. 1880).

Bl. 148. *V. D. P.* — Zie *Van der Palm, Redev. ter feestvierende herinnering van den Akad. leeftijd*, uitgesproken in 's Gravenh. 28 Julij 1828 (in zijne *Verh. Redev. en losse Geschr.* IV, 338 vlg.)

Bl. 151. *Vijf Akademiën.* — Zie onder anderen *A. Holthius, Orat. de liberalitate majorum nostrorum, quae Academiis instituendis augendisque cognita est.* Tr. ad Rh. 1836. — *H. J. Royaards, Het historische karakter der tegenw. Nederl. Universiteiten, als waarborg voor haar voortdurend bestaan.* Utr. 1849.

Bl. 152. *Utrecht.* — Zie de Rectorale Redevoering van 1827 p. 26, 32, en die van 1838 de *Gerardo Moll.* p. 14 sq.

Bl. 152. *den Bibliothecaris.* — Zie *Ph. G. Van Heusde Praef. ad Biblioth. Acad., quae Traj. ad Rh. est, Catalogum* p. 11. *Van den Bergh, Gedenkboek van het tweede eeuwfeest der Utr. Hoogeschool.* Utr. 1837 bl. 54, 157.

Bl. 157. *liefde.* — *Socrat. School* III, 166 vlg.

Bl. 173. *Symposion.* — *Initia phil. Plat.* p. 66 sq.

Bl. 189. *een onzer bekwaamste staatkundigen.* — Blijkbaar wordt hier bedoeld de verhandeling van J. G. Van Nes, *over den publieken geest* (in DEN TEX en v. HALL, *Bijdr. tot Regtsgel. en Wetgev.* D. II No. 4. 1827).

Bl. 198. *De bekende punten van overweging.* — Zie *Koninklijk Besluit* van 13 April 1828. No. 100 (Utr. *Studenten-Alm.* 1829 bl. 100—119).

Bl. 202. *Demosthenes.* — *Initia phil. Plat.* p. 155 sq.

Bl. 221. *Mignon bij Göthe.* — In *Wilhelm Meisters Lehrjahre.* Anfang 3. Buches.

Bl. 245. *Maar die Oude?* — Zie *Mem. Heusdii. Comm. Rovers* p. 154.

C. Walter.

